

ΓΙΑΤΙ ΥΠΑΡΧΕΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ;

0. Εισαγωγή

Η θρησκεία είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον θέμα προς εξέταση.

Τώρα, μια στιγμή... εγώ που έγραψα το παραπάνω δεν είμαι θρήσκος, αλλά άθεος. Για τους περισσότερους ανθρώπους η θρησκεία είναι μια προσωπική υπόθεση, κι αν έχει κάποιο ενδιαφέρον, αυτό το βρίσκουν στην πληρότητα που αισθάνονται τις στιγμές που πιστεύουν ότι επικοινωνούν με υπερφυσικές οντότητες. Αλλά πώς μπορεί η θρησκεία να εμφανίζεται ενδιαφέρουσα σε έναν άθεο;

Μα πώς, ασφαλώς η θρησκεία είναι άκρως ενδιαφέρουσα και για τους άθεους, γιατί παρουσιάζει τόσα και τόσα ερωτήματα που — από τη σκοπιά ενός άθεου — απαιτούν εξήγηση: Γιατί υπάρχει η θρησκεία γύρω-μας; Γιατί ο κόσμος πιστεύει; Γιατί τόσο πολύς κόσμος πιστεύει — γιατί ο κανόνας είναι το να 'ναι κανείς θρήσκος, και η εξαίρεση το να είναι άθεος;

Οι θρησκευόμενοι αναγνώστες θα καγχάζουν ειρωνικά τώρα με την απλοϊκότητά μου. «Γιατί υπάρχει η θρησκεία» — τι κουτή ερώτηση! Μόνον ένας αδαής άθεος θα μπορούσε να κάνει μια τέτοια ερώτηση, που έχει τόσο προφανή απάντηση: Επειδή ο Θεός βρίσκεται εκεί ψηλά, και μας δημιούργησε έτσι ώστε να 'χουμε γνώση της ύπαρξής Του, ανόητε! Και μερικοί από μας τον δοξάζουμε, ενώ μερικοί άλλοι, σαν εσένα, έχουν πέσει στην παγίδα του διαβόλου. Είναι τόσο απλό!

Μα μισό λεπτό, δεν νομίζω ότι είναι τόσο απλό. Διότι στο κάτω-κάτω, οι τρεις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες που μιλούν για ένα Θεό που δημιούργησε την ανθρωπότητα (Ιουδαϊσμός, Χριστιανισμός, και Ισλάμ) εμφανίστηκαν μόλις τα τελευταία 4.000 χρόνια (οι Ιουδαϊκές φυλές εκτιμώνται ότι έχουν το πολύ αυτήν την ηλικία, δείτε εδώ). Όμως ξέρετε για πόσον καιρό έχουμε υπάρξει εμείς οι άνθρωποι σ' αυτόν τον πλανήτη σαν είδος, το είδος Άνθρωπος ο σοφός; Για περίπου 150.000 χρόνια! (*) Πώς γίνεται να μη μιλούσε κανείς για Θεό (εννοώ τον γνωστό Θεό, με Θ κεφαλαίο) για δεκάδες, κι ακόμα και για εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια; Ασφαλώς, οι άνθρωποι ήταν θρήσκοι από πολύ παλιά, αλλά τί είδους θρησκείες είχαν για σχεδόν ολόκληρη τη μέχρι τώρα ύπαρξή τους; Για σχεδόν 150.000 χρόνια κανείς δεν ήξερε ούτε μιλούσε για το γνωστό Θεό. Οι κυνηγοί-συλλέκτες πρόγονοί μας πίστευαν σε φαντάσματα και πνεύματα προγόνων. Αν η θρησκεία υπάρχει λόγω του Θεού, πώς μπόρεσε ο Θεός να το επιτρέψει αυτό; Τί στην ευχή του Θεού έκανε ο Θεός όλον αυτόν τον καιρό που είμαστε στη Γη, αγαπητοί-μου; Παρακαλώ, ρίξτε μια ματιά στη γραμμή που ακολουθεί, η οποία δείχνει (σε μπλε χρώμα, σ' αριστερά) το κατά προσέγγιση χρονικό διάστημα που υπάρχουμε σ' αυτόν τον πλανήτη χωρίς καμιά έννοια Θεού έτσι όπως τον έχει φανταστεί το μονοθεϊστικό τρίο, και συγκρίνετέ το με το χρονικό διάστημα που η έννοια "Θεός" άρχισε να εμφανίζεται στο νου των ανθρώπων (κόκκινο χρώμα, στα δεξιά):

Στην πραγματικότητα, ακόμα και το παραπάνω διάγραμμα είναι κολακευτικό για τις μονοθεϊστικές θρησκείες. Η έννοια "Θεός" δεν εμφανίστηκε ξαφνικά και σε πλήρη ανάπτυξη στο νου των ανθρώπων, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Ο Θεός των αρχαίων Εβραίων ήταν πολύ διαφορετικός από αυτόν της σύγχρονης εποχής: επρόκειτο για έναν ανθρωπόμορφο Θεό. Είχε βροντερή φωνή, πόδια για να περπατάει στον κήπο της Εδέμ, και άλλα μέλη σώματος που δεν χρειάζεται ν' αναφέρουμε τώρα, μη τυχόν και προσβληθεί κανείς. Επιπλέον, δεν ήταν καν Πάνσοφος! Ασφαλώς δεν ήταν, γιατί, όπως θα δούμε στο τέλος της §3.1.1, ο Μωυσής μπορούσε να επιχειρηματολογήσει εναντίον-του, και να κάνει το Θεό ν' αλλάξει γνώμη! — πράγμα γελοίο για τη σημερινή ιδέα περί Θεού. Η έννοια "Θεός" υπέστη εξέλιξη στο νου των πιστών, μέχρις ότου φτάσαμε στο Θεό-πνεύμα της Χριστιανικής θρησκείας τα τελευταία 2.000 χρόνια: ένας Θεός που πότε-πότε παριστάνεται σαν ένας σεβάσμιος και υγιής Γέρος

Άνδρας· και στον Αλλάχ της Μουσουλμανικής θρησκείας στα τελευταία 1.300 χρόνια, ο οποίος δεν έχει φύλο(*) και δεν επιτρέπεται να παρασταθεί καν. Και κάτι άλλο: η ανθρωπότητα δεν ανακάλυψε στο σύνολό της ξαφνικά την έννοια “ένας Θεός” μια μέρα, 4.000 χρόνια πριν· οι Εβραίοι δεν ήταν παρά ένα ασήμαντο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού των ανθρώπων (κ’ εξακολουθούν να είναι), και χρειάστηκε να έρθει η Χριστιανική θρησκεία και η εξάπλωσή της στην Ευρώπη, και λίγο αργότερα το Ισλάμ και η εξάπλωσή του στον Αραβικό κόσμο, για να μπορέσει η έννοια “ένας Θεός” ν’ αποκτήσει ουσιαστικό έρεισμα στο συλλογικό νου της ανθρωπότητας. Ακόμα και σήμερα, ο κόσμος στο πιο πολυπληθές έθνος, στην Κίνα, δεν πιστεύει σ’ έναν μοναδικό Θεό, δημιουργό του κόσμου. Άρα, αν η θρησκεία βρίσκεται ανάμεσά μας λόγω του Θεού, τότε ο Θεός έχει φτιάξει μια παράξενα κατατεμαχισμένη και περιορισμένη (τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο) εικόνα του εαυτού-του στον ανθρώπινο νου. Πρόκειται για έναν “Θεό με χίλια πρόσωπα” που εμφανίζεται στον κόσμο. Γιατί; Αλλά ο σκοπός εδώ δεν είναι να επιχειρηματολογήσω αντιπαρατιθέμενος με τον μέσο πιστό. Γι’ αυτόν, όλα τα ερωτήματα έχουν απαντηθεί, κανένα ανοιχτό θέμα δεν υπάρχει. Στους θρησκευόμενους ανθρώπους συνήθως αρέσει να έχουν την ησυχία-τους· δεν τους αρέσει να βασανίζουν το μυαλό-τους με θεμελιώδη ερωτήματα όπως αν ο Θεός υπάρχει ή όχι, αν υπάρχει μετά θάνατον ζωή, κλπ. Αρνούνται να εξετάσουν τα θεμέλια της πίστης-τους, κι αυτό είναι απόλυτα κατανοητό, γιατί μια τέτοια εξέταση θα έθετε σε κίνδυνο ολόκληρο το οικοδόμημα, το οποίο δεν θέλουν να δουν να σείεται και — ο μη γένοιτο — ν’ αποκτά ρωγμές (με τη μορφή ερωτημάτων). Ο στόχος-μου είναι να καταγράψω εδώ ένα ερευνητικό κείμενο σχετικά με το φαινόμενο της θρησκείας για τον εαυτό-μου, γιατί σαν ερευνητής της νοολογίας (“γνωσιακής επιστήμης”, όπως λέγεται αλλιώς) ενδιαφέρομαι κατά κύριο λόγο να μάθω πώς λειτουργεί ο νους, κ’ ένα σπουδαίο χαρακτηριστικό του ανθρώπινου νου είναι ότι έχει θρησκευτικές πεποιθήσεις. Αλλά για ποιο λόγο έγραψα αυτή την ιστοσελίδα, αν ενδιαφέρομαι μόνο για την έρευνα και για την ικανοποίηση της περιέργειάς μου; Απλούστατα, γιατί είναι αντιπαραγωγικό να συνομιλεί κανείς μόνο με τον εαυτό-του· χρειάζομαι ν’ ακούσω τον αντίλογο, κυρίως από κείνους τους λίγους πιστούς που δεν αισθάνονται ότι απειλούνται όταν βάζουν κάτω από το μικροσκόπιο της λογικής ακόμα και τις πιο θεμελιώδεις δοξασίες-τους.

Έτσι λοιπόν, υπό την προϋπόθεση ότι ο Θεός υπάρχει, ασφαλώς κανένα ερώτημα δεν χρειάζεται να τεθεί σχετικά με την προέλευση της θρησκείας (εκτός από τα ερωτήματα που έθεσα προηγουμένως — βλέπε το διάγραμμα με την έγχρωμη γραμμή, παραπάνω — αλλά οι πιστοί μπορούν πάντα να ξεπεράσουν το σκόπελο με τη σκέψη «μυστήρια αι βουλαί του Υψίστου»). Το ερώτημα της προέλευσης της θρησκείας αποκτά ενδιαφέρον μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο Θεός είναι δημιουργήμα του ανθρώπινου νου. Αν είστε θρήσκος κ’ αισθάνεστε ότι προσβάλλεστε μ’ αυτήν την υπόθεση, υπάρχει πάντα το κουμπί “Πίσω” στον περιηγητή-σας. Αν δεν προσβάλλεστε, τότε ή δεν είστε θρήσκοι, ή είστε αλλά επίσης έχετε αρκετή περιέργεια να δείτε πώς απαντάει ένας άθεος το ερώτημα της προέλευσης της θρησκείας (λόγου χάρη, μπορεί να θέλετε να προετοιμαστείτε συλλέγοντας “πολεμοφόδια” για την επόμενη φορά που κάποιος που δεν πιστεύει σας θέσει αυτά τα θέματα σε μια συζήτηση). Εν πάση περιπτώσει, υποθέτοντας ότι δεν προσβάλλω τον αναγνώστη, προχωρώ τώρα στο κυρίως θέμα αυτού του κειμένου.

Πίνακας Περιεχομένων

1. Θεωρίες για την προέλευση της θρησκείας
  - 1.1 Γιατί οι άνθρωποι είναι θρήσκοι;
    - 1.1.1 Το βιβλίο του Pascal Boyer «Η εξήγηση της θρησκείας» (“Religion Explained”)
  - 1.2 Δαρβινικές Θεωρίες
  - 1.3 Η θρησκεία σαν ιός του πνεύματος
2. Η εξέλιξη της θρησκείας

- 2.1 Τα βιολογικά θεμέλια της Ηθικής και η εξέλιξή της
  - 2.1.1 Η Αγία Γραφή ως οδηγός για την Ηθική
  - 2.1.2 Τα ιερά Ισλαμικά κείμενα ως οδηγός για την Ηθική
  - 2.1.3 Η Ηθική συνεχίζει να εξελίσσεται
- 2.2 Η εξέλιξη της τελετουργίας
- 3. Ιδιότητες του θρησκευόμενου νου
  - 3.1 Ενδείκνυται η ορθολογική σκέψη για την κατανόηση της θρησκείας;
    - 3.1.1 Είναι αλήθεια ότι ο θρήσκος νους αποφεύγει, ή ακόμα και εχθρεύεται τη λογική;
  - 3.2 Το “καλωδιωμένο” τμήμα της θρησκείας
  - 3.3 Μπερδεύοντας το τί είναι επιθυμητό να πιστεύουμε με το τί πραγματικά ισχύει
  - 3.4 Γιατί η θρησκεία εχθρεύεται τη σεξουαλικότητα;
- 4. Κίνδυνοι από τη θρησκεία
  - 4.1 Σχετικά με την ανικανότητα του να δούμε τον κόσμο με τα μάτια του άλλου
  - 4.2 Έχοντας το Θεό με το μέρος-μας: η δικαιολόγηση της ανθρωποκτονίας
  - 4.3 Υπάρχει σύγκρουση μεταξύ επιστήμης και θρησκείας;
    - 4.3.1 Θρησκευτική έλλειψη τιμιότητας: πώς οι Δημιουργιστές παραποιούν τις επιστημονικές θεωρίες
- 5. Κίνδυνοι από την επιστήμη
  - 5.1 Είναι η επιστήμη μια άλλη μορφή θρησκείας;
  - 5.2 Ένα πείραμα σκέψης: Τί θα συνέβαινε αν η θρησκεία εξαφανιζόταν και παρέμενε η επιστήμη;
- 1. Θεωρίες για την προέλευση της θρησκείας
  - 1.1 Γιατί οι άνθρωποι είναι θρήσκοι;

Ο θρήσκος άνθρωπος θα είχε ακριβώς το αντίθετο ερώτημα: γιατί μερικοί άνθρωποι (όπως ο συγγραφέας) δεν είναι θρήσκοι;(*) Αλλά υπάρχει συμμετρία στο ερώτημα; Δικαιολογείται ο θρήσκος να κάνει αυτή την ερώτηση τόσο όσο ο συγγραφέας που ρωτάει γιατί τόσο πολλοί άνθρωποι είναι θρήσκοι; Θα ισχυριστώ σ’ αυτήν την ενότητα (§1) ότι το ερώτημα δεν είναι συμμετρικό:

Στην φυσική-του κατάσταση ο νους είναι ελεύθερος θρησκευτικών δοξασιών, όπως ένα φυσικό σώμα είναι αυτό που του λείπουν τα περιττά κιλά.

Η θρησκεία είναι κάτι σαν το λίπος: κάτι το πρόσθετο, χρήσιμο μεν για την επιβίωσή μας κατά το παρελθόν, που όμως τώρα προκαλεί ζημιά στο είδος-μας.

Εντούτοις, η παραπάνω παρομοίωση δεν είναι πολύ ακριβής, γιατί μπορεί κανείς πάντα να επιλέξει να χάσει τα περιττά κιλά μέσω δίαιτας· ενώ στην περίπτωση της θρησκείας δεν υπάρχει συνταγή για να τη χάσει κανείς, για δύο λόγους: πρώτον, οι θρήσκοι δεν πιστεύουν ότι υπάρχει κάτι το στραβό με την πίστη-τους, ή ότι η πίστη-τους προκαλεί ζημιά σε άλλους ανθρώπους. Και δεύτερο, υπάρχει ένας ισχυρός γενετικός παράγοντας στη θρησκεία (ισχυρότερος από οποιαδήποτε γενετική προδιάθεση για συσσώρευση λίπους), που είναι μια ιδέα που θα συζητηθεί αργότερα (§3.2).

Η θρησκεία είναι κυρίως ένα νοητικό φαινόμενο, γιατί οι παραδοσιακές εξελικτικές προσεγγίσεις αποτυγχάνουν στο να ρίξουν άπλετο φως σε όλες τις ιδιότητές της. Αυτό δεν σημαίνει ότι η βιολογία δεν έχει τίποτε το χρήσιμο να μας πει για τη βαθύτερη κατανόηση της θρησκείας. Για παράδειγμα, όπως οι Frans de Waal[1] και Marc Hauser[2] μας λένε στα πρόσφατα βιβλία-τους, ο πυρήνας της αίσθησης της ηθικής που σχεδόν όλοι οι άνθρωποι συμμερίζονται έχει βιολογικό υπόβαθρο: άλλα ζώα μπορεί να μη χρειάζονται ν’ αποφασίζουν για θέματα όπως οι εκτρώσεις και η ευθανασία, αλλά είναι υποχρεωμένα να αντιμετωπίζουν την κλεψιά και το φόνο σε μόνιμη βάση. (Αυτό το θέμα θ’ αναπτυχθεί στην ενότητα της προέλευσης της ηθικής, βλ. §2.1.) Πράγματι, μια σύγκριση των νοητικών-μας ικανοτήτων μ’ εκείνες άλλων ζώων θα μας βοηθήσει να καταλάβουμε τη βάση της απάντησης στο ερώτημα “Από πού προήλθε η θρησκεία”. Σ’ αυτό πρόκειται ν’ αναφερθώ αμέσως τώρα.

Προσπαθήστε να βάλετε τον εαυτό-σας στη νοητική κατάσταση ενός ενήλικου χιμπαντζή που μόλις έγινε μάρτυρας του θανάτου ενός γεροντότερου μέλους της οικογένειάς του. Πιστεύετε ότι θα μπορούσατε να κάνετε την ακόλουθη σκέψη;

«Αυτός ο γερο-χιμπαντζής μόλις πέθανε· αλήθεια, όλοι οι χιμπαντζήδες πεθαίνουνε, αργά ή γρήγορα· εγώ είμαι ένας απ' αυτούς· άρα μια μέρα κι εγώ θα πεθάνω, αργά ή γρήγορα.»

Όχι, δεν θα μπορούσατε. Για να το πούμε απλά, δεν θα είχατε τη διανοητική διαύγεια να κάνετε την παραπάνω πολύπλοκη σκέψη. Μερικά τμήματα της σκέψης αυτής θα ήταν προσβάσιμα («Αυτός ο γερο-χιμπαντζής μόλις πέθανε», «εγώ είμαι ένας απ' αυτούς» — αν και δεν θα εκφράζονταν με τέτοιους λεκτικούς όρους, εννοείται), αλλά άλλα τμήματα θα βρίσκονταν τελείως έξω από τον πνευματικό-σας ορίζοντα («αλήθεια, όλοι οι χιμπαντζήδες πεθαίνουν», «άρα μια μέρα θα πεθάνω κι εγώ»). Το βασικό διανοητικό-σας μειονέκτημα ως χιμπαντζής (ή ως οποιοδήποτε άλλο μη-ανθρώπινο είδος), θα ήταν ότι δεν θα μπορούσατε να φανταστείτε την έννοια “μακρινό μέλλον”. Μόνο ο άνθρωπος μπορεί να το κάνει αυτό.(*). Δεν θα ήταν όλο το μέλλον εκτός της διανοήσής σας — λόγου χάρη, θα ήσασταν σε θέση να κρύψετε ένα κομμάτι τροφής από τους συντρόφους-σας, γνωρίζοντας ότι θα μπορούσατε να το ξαναβρείτε σύντομα, ίσως ακόμα και μετά από μερικές μέρες. Αλλά δεν θα μπορούσατε να φανταστείτε ένα μέλλον που εκτείνεται για περισσότερο από μερικές μέρες. Δεν θα καταλαβαίνατε τί σημαίνει “σε μερικά χρόνια”. Κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσε ποτέ να σας φοβήσει ο μελλοντικός θάνατός σας.

Ο φόβος του θανάτου μπορεί να ελαττωθεί, κ' έτσι να γίνει υποφερτός, με την πίστη ότι υπάρχει η μετά θάνατο ζωή, που δίνει κουράγιο στον άνθρωπο διαβεβαιώνοντάς τον ότι ο θάνατος δεν είναι το τέλος του παντός. Όπως θα δούμε στην §1.1.1 (αμέσως παρακάτω, όπου γίνεται κριτική του βιβλίου του Pascal Boyer “Η εξήγηση της θρησκείας”), πρακτικά όλες οι θρησκείες και τα μεταφυσικά συστήματα είτε υπόσχονται μια μετά θάνατο ζωή, είτε συνεπάγονται άμεσα την ύπαρξή της. Έτσι, η θρησκεία παίζει το ρόλο ενός ισχυρού παυσίπνου ενάντια στην ψυχολογική φθορά που προκαλεί ο φόβος του θανάτου.

Ο φόβος του θανάτου είναι μόνο ένα από τα ψυχολογικά βάρη που εμείς οι άνθρωποι μόνοι-μας πρέπει να κουβαλάμε στους ώμους-μας σε όλη-μας τη ζωή. Άλλος ένας ψυχολογικός παράγοντας είναι η πιο συνηθισμένη και καθημερινή “παρηγορία της ψυχής” που η θρησκεία προσφέρει στον πιστό, κατάσταση που οι άθεοι έχουν δυσκολία να κατανοήσουν. Η θρησκεία κάνει τον πιστό να αισθάνεται ότι διαθέτει έναν προσωπικό δίαυλο επικοινωνίας με θεϊκές-υπερφυσικές δυνάμεις, που παίζουν το ρόλο του “ουράνιου πατέρα” ή “ουράνιας μητέρας” για τον πιστό. Όπως οι πραγματικοί γονείς παρηγορούν τα παιδιά-τους, έτσι και οι φανταστικοί θεϊκοί “γονείς” παρηγορούν τον πιστό που προσεύχεται σ' αυτούς και αισθάνεται σαν ένα αβοήθητο παιδί απέναντί τους· αισθάνεται πως με την επικοινωνία αυτή δεν είναι μόνος, δεν “πατάει στον αέρα”, αλλά έχει κάποιον που τον προσέχει και του δείχνει πατρικό ενδιαφέρον. Αυτή η ιδέα δεν είναι πρόσφατη. Υπάρχουν ενδείξεις για τέτοια αισθήματα τόσο από τις αρχαίες θρησκείες (π.χ. ο αρχαίος Έλληνας αναφωνούσε: «Ζεῦ πάτερ!», που πρόφερε ως: /zdeu 'pa-ter/, ενώ το Ρωμαϊκό όνομα του Διός, Jupiter, προέρχεται είτε από παραφθορά της ελληνικής επίκλησης στο θεό αυτόν, είτε από το “diu” = “λαμπρός” + “pater”) όσο και από τις νεότερες (π.χ. στο Χριστιανισμό ο Θεός είναι ο “Πατήρ” της Αγίας Τριάδας: Πατήρ, Υιός, και Άγιο Πνεύμα· ενώ η Παναγία συχνά αποκαλείται «Μητέρα»). Οφείλω να προσθέσω ότι ο μέσος πιστός είναι απολύτως πεπεισμένος ότι η μεταφυσική δύναμη με την οποία επικοινωνεί υπάρχει στην πραγματικότητα, είναι δηλαδή μια αληθινή οντότητα. Για τον πιστό, αλήθεια είναι αυτό που τον κάνει να αισθάνεται όμορφα, και αυτό πολύ δύσκολα το καταλαβαίνει ο άθεος. Για τον τελευταίο, αλήθεια είναι αυτό που υποστηρίζεται από ικανοποιητικές επιστημονικές ενδείξεις, και οι μεταφυσικές οντότητες εξ ορισμού δεν ικανοποιούν το επιστημονικό κριτήριο. Αλλά αν ένας “ουράνιος πατέρας” κάνει τον πιστό να αισθάνεται ψυχική ευφορία και γαλήνη, τότε αυτός ο θεϊκός “πατέρας” πρέπει να είναι αληθινός,

σύμφωνα με την αντίληψη του πιστού. Ορισμένοι γνωστοί άθεοι της εποχής-μας (π.χ. ο Richard Dawkins, ο Sam Harris, ο Neil deGrasse Tyson, ο Lawrence Krauss, και άλλοι), πρέπει να αντιληφθούν ότι αυτό που εκείνοι θεωρούν ως “αληθινό” (“επιστημονικά εμπεριστατωμένο δεδομένο”) διαφωνεί βαθύτατα και πλήρως με αυτό που ο μέσος πιστός θεωρεί ως “Αλήθεια” (“αυτό που με παρηγορεί και με κάνει να αισθάνομαι γαλήνη και ευτυχία”). Οι άθεοι (εκ πεποιθήσεως, όχι εκ συρμού(*)) είναι άνθρωποι που δεν αισθάνονται την ανάγκη για αυτή την “παρηγορία της ψυχής”, αλλά συνήθως δύσκολα καταλαβαίνουν ότι δεν τους μοιάζουν όλοι οι άλλοι άνθρωποι.

Άλλο ένα παρόμοιο βάρος είναι ο φόβος της αβεβαιότητας του εχθρικού-μας περιβάλλοντος. Αυτή τη στιγμή οι περισσότεροι από μας (και ιδίως όσοι έχουμε πρόσβαση σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας όπως το Διαδίκτυο) αισθανόμαστε τελείως ασφαλείς καθώς διαβάζουμε το παρόν κείμενο. Μπορώ να στοιχηματίσω όλα τα λεφτά-μου ότι δεν σκέφτεστε πως μπορεί να καταρρεύσει ο τοίχος και να σας σκοτώσει πριν να τελειώσετε το διάβασμα αυτής της παραγράφου. Όμως οι πρόγονοί μας δεν εξελίχθηκαν σε τέτοια ασφαλή περιβάλλοντα σαν τα δικά-μας, αλλά σε περιβάλλοντα όπου οποιαδήποτε κατάσταση που απειλούσε τη ζωή-τους μπορούσε να συμβεί ανά πάσα στιγμή. Αισθάνονταν ότι τα απρόοπτα της ζωής, και ιδίως τα καταστροφικά και επώδυνα, απαιτούσαν μια εξήγηση. Στην πραγματικότητα δεν υπάρχει εξήγηση για το γιατί ένα άτομο εμφανίζεται άτυχο.(*). Αλλά το ανθρώπινο μυαλό είναι κατασκευασμένο έτσι ώστε να επιδιώκει την εξήγηση, και αν κάποια είναι δύσκολο να βρεθεί, θα αγκιστρωθεί από οτιδήποτε, από κάποια ιδέα που μοιάζει με εξήγηση. Έτσι οι πρόγονοί μας, για δεκάδες χιλιάδες χρόνια, πίστευαν ότι οι ατυχίες της ζωής προκαλούνται από κακόβουλα φαντάσματα, πνεύματα, και εκδικητικούς νεκρούς προγόνους (που υποτίθεται ότι ήσαν παρόντες τριγύρω, αόρατοι για τους ζωντανούς). Πρόσφατα (το πολύ στα τελευταία 4.000 χρόνια μόνο), η έννοια του “Κακού” προσωποποιήθηκε και αποδόθηκε σε μια οντότητα, το Σατανά· παρόμοια, η έννοια του “Καλού” επίσης προσωποποιήθηκε και αποδόθηκε σε άλλη οντότητα, το Θεό.(*). Αλλά αυτή είναι μια πολύ πρόσφατη (σχετικά βέβαια, βλ. εισαγωγή) εξέλιξη. Έτσι, η εξήγηση της αστάθμητης φύσης της Φύσης (πλημμύρες, σεισμοί, άγρια θηρία, προσωπικές συμφορές, κ.ά.) ήταν άλλος ένας παράγοντας που μας βοήθησε να αναπτύξουμε τη θρησκευτικότητά μας. Ο Θεός, ή οι θεοί, ήταν το αποκούμπι του άτυχου και χτυπημένου από τη μοίρα ανθρώπου. Είναι γνωστό ότι την ώρα της προσωπικής δυστυχίας, ή της επικείμενης καταστροφής, ο άνθρωπος επικαλείται τη βοήθεια της θεϊκής δύναμης και παρέμβασης.

Σχετική με την εξήγηση των ατυχιών και των συμφορών της ζωής, αν και ήσσονος σημασίας, είναι η ανάγκη της εξήγησης για το πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος. Πρέπει να σημειωθεί ότι επειδή αυτή η ανάγκη δεν είναι ζωτικής σημασίας, δεν συναντάμε μύθους δημιουργίας σε όλες τις θρησκείες του κόσμου. Εντούτοις, μύθοι δημιουργίας περιλαμβάνονται σε πολλές θρησκείες.(*). Ο ανθρώπινος νους μένει εκστατικός παρατηρώντας τη λεπτομερειακή δόμηση του φυσικού κόσμου, και ζητά μια εξήγηση: κάποιος πρέπει να έβαλε σε τάξη αυτό το χάος. Οι θρησκείες (μερικές τουλάχιστον) μπορούν να παίξουν το ρόλο της “φιλοσοφίας του λαού” όταν περιλαμβάνουν μύθους δημιουργίας.

Η θρησκεία έχει επίσης μια σημαντική λειτουργία, η οποία δεν απαντά κατευθείαν στο ερώτημα “γιατί είμαστε θρήσκοι”, αλλά σχετίζεται έμμεσα με την πρόελευση της θρησκευτικής συμπεριφοράς: οι θρησκείες, τουλάχιστον εκείνες που πρόσφατα έχουν δημιουργήσει τεράστια κοινωνικά ιδρύματα (χριστιανική, μουσουλμανική, κλπ), αποτελούν μέσα για την επίτευξη της κοινωνικής τάξης. Μέχρι αρκετά πρόσφατα στη Δυτική Ευρώπη (πριν από την απαγκίστρωση του κράτους από τη θρησκεία), η ανυπακοή στο θρησκευτικό κανόνα μπορούσε να επιφέρει ακόμα και το θάνατο του ατόμου. Αυτό εξακολουθεί να ισχύει ακόμα και σήμερα (αρχές 21ου αιώνα) σε μερικά Ισλαμικά έθνη, όπως το Ιράν και τη Σαουδική Αραβία, το δικαίωμα σύστημα των οποίων καθορίζεται από τη σαρία (τον Ισλαμικό νόμο). Εντούτοις, η θρησκεία δεν είχε ιδρυματοποιηθεί για το μεγαλύτερο διάστημα της παρουσίας-της (βλ. το μπλε μέρος της γραμμής του διαγράμματος στην αρχή αυτής της σελίδας). Όμως η

ανυπακοή στους θρησκευτικούς κανόνες συνήθως αποθαρρυνόταν είτε ήπια, είτε με βίαια μέσα. Ο βιολόγος Eugene O. Wilson πρότεινε ότι η αυστηρή εφαρμογή της θρησκείας, δηλ. η ανάγκη του “να αποτελεί κανείς μέρος της ομάδας/φυλής”, είναι ένας από τους παράγοντες που συνετέλεσαν στη φυσική επιλογή των θρησκευόμενων ατόμων, και πιο συγκεκριμένα, των υπάκουων ατόμων: όσα άτομα μπορούσαν να υποφέρουν αγόγγυστα τις ανοησίες που εκστόμιζε ο θρησκευτικός ηγέτης (ο σάμαν, που συνήθως ήταν και ο ηγέτης της φυλής), είχαν καλύτερη πρόσβαση στους πόρους της φυλής (διατροφή, συντροφική μέριμνα, κλπ.), κι έτσι μπορούσαν να παράγουν πιο πολλούς απογόνους από τους άλλους, τους “επαναστάτες”, που, αμφισβητώντας την αυθεντία του αρχηγού, εξοστρακίζονταν από την κοινότητα. Έτσι έχουμε μια πρόταση για την εξήγηση του για ποιο λόγο ο θρησκευόμενος νους εν γένει δεν νοιάζεται για τις αντιφάσεις, (*) και είναι διατεθειμένος να δεχτεί τις παράλογες ιδέες που πιστεύει ο θρησκευόμενος περίγυρός του, ειδικά μάλιστα τις ανοησίες που προέρχονται απ’ το στόμα θρησκευτικών ηγετών. (*) Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο ανθρωπολόγος και νοολόγος Pascal Boyer υποστηρίζει αρκετά πειστικά ότι όσο πιο απίστευτη είναι μια δοξασία, τόσο πιο κατάλληλη είναι για ν’ αποτελέσει μέρος της θρησκευτικής πίστης.[3] (Το εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου του Boyer εξετάζεται επίσης αμέσως παρακάτω.) Συνολικά, η ανάγκη της συμμόρφωσης με τους θρησκευτικούς κανόνες, όσο παράλογοι κι αν είναι αυτοί, μπορεί να αποτελεί εξήγηση για το πώς η θρησκεία “καλωδιώθηκε” στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Φυσικά, όπως σε κάθε στατιστικό επιχείρημα, αυτό δεν σημαίνει ότι ο καθένας αναμένεται να είναι θρήσκος· μόνο ότι κατά μέσο όρο, οι άνθρωποι τείνουν να γεννιούνται με μια κλίση προς τη θρησκεία, παρά με μια αποστροφή γι’ αυτή. Με τα κατάλληλα κοινωνικά ερεθίσματα, το άτομο που γεννιέται με μια τέτοια κλίση θα γίνει θρήσκο, συνήθως ακολουθώντας την κυρίαρχη θρησκευτική πίστη της κοινωνίας-του.

1.1.1 Το βιβλίο του Pascal Boyer «Η εξήγηση της θρησκείας» (“Religion Explained”)

Ο Αμερικανός νοολόγος Pascal Boyer, που διδάσκει στους τομείς Ψυχολογίας και Ανθρωπολογίας του Washington University στο St. Louis του Missouri, ουσιαστικά απορρίπτει όλους τους παραπάνω λόγους σαν εξήγηση της προέλευσης της θρησκείας στο βιβλίο-του Η εξήγηση της θρησκείας,[3] από το πρώτο κεφάλαιο. Για κάθε μια από τις παραπάνω εξηγήσεις, ο Boyer ανακαλύπτει μια ή περισσότερες θρησκείες για τις οποίες η εξήγηση δεν ισχύει. Έτσι συμπεραίνει ότι καμιά-τους δεν μπορεί να αποτελέσει καθολική εξήγηση, που να ισχύει για όλες τις θρησκείες. Για παράδειγμα, σχετικά με το πρόβλημα του “φόβου του θανάτου”, ο Boyer λέει:

«Πρέπει να απορρίψουμε την περιορισμένη ιδέα ότι η θρησκεία υπόσχεται παντού την σωτηρία [της ψυχής], γιατί αυτό προφανώς δεν συμβαίνει.» (σ. 21)

Ναι, αλλά τα 2.1 δισεκατομμύρια Χριστιανών του κόσμου, και το 1.5 δισ. των Μουσουλμάνων, δηλ. ένα άθροισμα της τάξης του 54% του θρησκευόμενου πληθυσμού της Γης (βλ. πηγή αυτών των στατιστικών) όντως πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή και στη σωτηρία της ψυχής. Πολλές αρχαίες θρησκείες επίσης πρέσβευαν την ιδέα της μετά θάνατον ζωής. Οι Έλληνες πίστευαν ότι οι ψυχές πηγαίνουν στον Κάτω Κόσμο, στο βασίλειο του θεού Άδη. (*) Οι Ρωμαίοι πίστευαν το ίδιο πράγμα, ονομάζοντας το θεό Πλούτωνα (Pluto). Ακόμα κι οι περισσότερες από τις θρησκείες που ο Boyer πιστεύει ότι προσφέρουν αντιπαραδείγματα, είναι στην πραγματικότητα παραδείγματα της πίστης στη μετά θάνατον ζωή: κάθε θρησκεία που αναφέρεται σε πνεύματα προγόνων, λόγου χάρη, άμεσα υποδεικνύει την ιδέα της μετά θάνατον ζωής: «Όταν πεθάνω, θα είμαι ένας νεκρός πρόγονος των ζώντων απογόνων-μου, και η ψυχή-μου μπορεί να μείνει εδώ γύρω, ακριβώς όπως οι ψυχές των προγόνων-μου βρίσκονται εδώ γύρω τώρα.» Η σωτηρία της ψυχής, στην οποία ο Boyer εστιάζει, μπορεί πράγματι να είναι μια περιορισμένη ιδέα. Αλλά αυτό που τρέφει την ανθρώπινη σκέψη με κουράγιο δεν είναι η συγκεκριμένη ιδέα της σωτηρίας, αλλά η πιο γενική της μετά θάνατον ζωής, της ελπίδας δηλαδή ότι ο θάνατος δεν σημαίνει το οριστικό τέλος του παντός.

Μια πιο προσεκτική εξέταση των θρησκειών του κόσμου αποκαλύπτει ότι ουσιαστικά σε όλες οι άνθρωποι πιστεύουν σε κάποια μορφή μετά θάνατον ζωή: προσπερνώντας τις πολύ γνωστές δοξασίες περί παραδείσου και κολάσεως των Χριστιανών και Μουσουλμάνων, τα 900 εκατομμύρια των Ινδουϊστών πιστεύουν στη μετεμψύχωση· ~400 εκατομμύρια Βουδδιστές επίσης πιστεύουν σε κύκλους αναγέννησης, και την τελική απόκτηση του bodhi (δηλ. τη βουδδιστική παντογνωσία)· παρόμοιες δοξασίες πιστεύονται από άλλα ~400 εκατομμύρια παραδοσιακών Κινεζικών θρησκευμάτων (ένα μείγμα Βουδδισμού, Κομφουκιανισμού, και Ταοϊσμού). Αν προσθέσουμε σ' αυτά τη λατρεία προγόνων του Ιαπωνικού Σιντοϊσμού και διάφορες τοπικές Αφρικανικές, Ινδιάνικες, και Αυστραλιανές (των αβοριγίνων) θρησκείες, αναρωτιέται κανείς, ποιο είναι τάχα το ποσοστό των ανθρώπων που μπορούμε να τους πούμε θρησκούς και που δεν πιστεύουν σε μετά θάνατον ζωή μιας κάποιας μορφής; Τέτοιες θρησκείες, αν υπάρχουν, πρέπει να είναι πραγματικά ελάχιστες.

Ακόμη κι η ιδέα ότι οι θρησκείες παρέχουν εξηγήσεις είναι αποτυχημένη κατά τον Boyer.

Ισχυρίζεται ότι η κάθε θρησκευτική "εξήγηση" καταλήγει στο να δημιουργεί περισσότερα ερωτήματα από κείνα που αρχικά προσπάθησε να απαντήσει. Για παράδειγμα:

Σκεφτείτε την εξήγηση της βροντής σαν τη βροντερή φωνή προγόνων που εκφράζουν το θυμό-τους για κάποιο ανθρώπινο παράπτωμα. Αυτή η εξήγηση, λέει ο Boyer, δημιουργεί ένα σωρό ερωτήματα: Πού είναι αυτοί οι πρόγονοι; Γιατί δεν μπορούν να ιδωθούν; Με ποιο μέσο φτάνει η φωνή από το μακρινό μέρος που μένουν; Πώς παράγουν τη φωνή, έχουν κάποιο ειδικό στόμα; Είναι γιγάντιοι; Απ' την άλλη μεριά, λέει ο Boyer, οι άνθρωποι καταλαβαίνουν την έννοια της εξήγησης πολύ καλά. Άρα δεν μπορεί να σκαρώνουν τη θρησκευτική ιδέα ως εξήγηση· πρέπει να υπάρχει κάποιος άλλος λόγος, ή λόγοι (σ. 10-18).

Διαφωνώ. Στο μυαλό του Boyer (όπως επίσης και στο δικό-μου, παρεμπιπτόντως), ίσως είναι αλήθεια ότι οι θρησκευτικές προσπάθειες να εξηγηθεί ένα φαινόμενο δημιουργούν πιο πολλά ερωτήματα από κείνα που αρχικά προσπάθησαν να απαντήσουν. Αλλά στο νου του πιστού οι εξηγήσεις στέκουν θαυμάσια, γιατί περαιτέρω ερωτήματα δεν δημιουργούνται. Ακόμα κι αν κάποιος (ένας μη-πιστός) κάνει αυτά τα συγκεκριμένα ερωτήματα, ο πιστός θα τα θεωρήσει γελοία, μη άξια προσοχής. Ένα παράδειγμα, αρκετά οικείο, θα βοηθήσει στην κατανόηση αυτού του επιχειρήματος:

Υποθέστε ότι ρωτάω έναν πιστό μιας από τις τρεις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες: «Πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος;» Αμέσως θα λάβω την εξήγηση: «Μα προφανώς, τον δημιούργησε ο Θεός!» Αλλά υποθέστε ότι τότε προσπαθώ να υποδείξω ότι αυτή η εξήγηση δεν είναι καλή, γιατί δημιουργεί περισσότερα ερωτήματα απ' αυτό που υποτίθεται ότι απάντησε. Για παράδειγμα, πώς δημιουργήθηκε ο Θεός; Σ' αυτό, ο πιστός έχει έτοιμη την απάντηση: «Ο Θεός δεν δημιουργήθηκε, υπάρχει αιώνια.»

Μα — θα επέμενα εγώ — πώς το γνωρίζουμε αυτό; Πώς μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο Θεός έχει υπάρξει ανέκαθεν και δεν δημιουργήθηκε από κάποιον άλλον υπερ-Θεό; Αλλά κι έπειτα, κι αν ο Θεός υπήρχε ανέκαθεν, γιατί δημιούργησε το σύμπαν-μας εκείνη ακριβώς τη στιγμή; Πώς μπορεί ένας Νους να περιμένει επ' άπειρον προτού να δημιουργήσει κάτι; Τι σημαίνει τάχα η επ' άπειρον αναμονή; Μήπως σημαίνει ότι ο Θεός συνεχίζει να δημιουργεί σύμπαντα στον αιώνα τον άπαντα; Αν όχι, γιατί ο Θεός δημιούργησε ένα μόνο σύμπαν; Αν ναι, τί κάνει με τα άλλα σύμπαντα; Τα καταστρέφει, πεθαίνουν από μόνα-τους; Μήπως μερικά συνεχίζουν να υπάρχουν παράλληλα με το δικό-μας; Γιατί ο Θεός δημιούργησε το σύμπαν; "Τη βρίσκει" μ' αυτή την απασχόληση, ή έχει κάποιον απώτερο σκοπό; Του τυπικού πιστού του διαφεύγει ότι, στην προσπάθειά του να δώσει μια εξήγηση, ένας μεγάλος αριθμός άλλων ερωτημάτων ξεπηδούν λόγω της υπόθεσης "ο Θεός είναι ο δημιουργός του κόσμου".

Όχι, ο μέσος πιστός δεν αντιλαμβάνεται την έννοια "εξήγηση" με τον ίδιο τρόπο που την αντιλαμβάνεται ο Boyer (του οποίου η αντίληψη, όπως προανέφερα, συμφωνεί με τη δική-μου). Αυτό που έχει κατά νου ο Boyer είναι η εξήγηση τύπου "αξιωματικής θεωρίας", όπου κανείς εξετάζει τις υποθέσεις-του και προχωρεί προς τα πίσω, απαντώντας όλα τα νέα ερωτήματα που δημιουργούνται, μέχρι να

φτάσει στο “αμήν”, σταματώντας στα “αξιώματα” της θεωρίας. Επίσης, μεταξύ δύο αξιωματικών θεωριών, άνθρωποι με επιστημονικό υπόβαθρο σαν τον Boyer προτιμούν την πιο σύντομη, εκείνη που δεν πλατειάζει με ατελείωτες υποθέσεις. Αλλά κανένας ο οποίος δεν έχει υπόβαθρο στα μαθηματικά, τη λογική, και την αποδεικτική μέθοδο, δεν σκέφτεται αυτού του είδους την εξήγηση με τη λέξη “εξήγηση”. Για τον περισσότερο κόσμο, μια εξήγηση του τύπου “ο Θεός το έκανε” είναι απόλυτα επαρκής. Οπότε, βεβαίως — αντίθετα με ότι πιστεύει ο Boyer — οι περισσότερες θρησκείες παρέχουν εξηγήσεις στον πιο πολύ κόσμο. Ιδού τι λέει ο Boyer (σ. 14, η έμφαση δική-του):

«Αν πούμε ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν θρησκευτικές έννοιες για να εξηγήσουν τον κόσμο, αυτό μοιάζει να υπονοεί ότι δεν γνωρίζουν τί σημαίνει εξήγηση. Αλλά αυτό είναι γελοίο. Έχουμε μπόλικες ενδείξεις ότι γνωρίζουν.»

Δεν συνεχίζει να μας πει ποιες είναι αυτές οι «μπόλικες ενδείξεις», αλλά περιγράφει το παραπάνω σαν ένα «παράδοξο οικείο σε όλους τους ανθρωπολόγους». Θα συμφωνούσα ότι είναι παράδοξο αν με τη λέξη “εξήγηση” ο μέσος άνθρωπος αντιλαμβανόταν την ίδια έννοια της εξήγησης τύπου αξιωματικής θεωρίας μ’ αυτήν που αντιλαμβανόμαστε ο Boyer κι εγώ. Όμως δεν είναι έτσι. Αντίθετα, οι άνθρωποι καταφεύγουν σε ψευδο-εξηγήσεις όλη την ώρα, όπως ας πούμε ότι η κακή-τους τύχη οφείλεται στο ότι είδαν μια μαύρη γάτα στο πρόσφατο παρελθόν (μια δεισιδαιμονία των κατοίκων της Ελλάδας, Τουρκίας, και άλλων Βαλκανικών και Μεσανατολικών χωρών)· ή πως το ότι πήγαν ταξίδι αυτόν το χρόνο οφείλεται στο ότι την 1η Ιανουαρίου έτρεχαν γύρω από το οικοδομικό τετράγωνο με μια άδεια βαλίτσα στα χέρια (δοξασία που κυκλοφορεί στην Κολομβία)· ή ότι δύο άνθρωποι ταιριάζουν μεταξύ-τους επειδή ο ένας γεννήθηκε το έτος του πιθήκου και ο άλλος το έτος του δράκου (Κινεζική δοξασία, ή γενικότερα της Άπω Ανατολής)· ή ότι κάποιο ατυχές γεγονός σχετίζεται με τον αριθμό 13, με τον ένα ή άλλο τρόπο (Δυτική δοξασία)· ή ότι η τύχη ενός ατόμου εξαρτάται από τις θέσεις των πλανητών σε σχέση με τα άστρα (επίσης Δυτική)· ή ότι η υγεία ενός ανθρώπου βελτιώθηκε επειδή κάποιο κρύσταλλο (μια πέτρα δηλαδή) τρίφτηκε τελετουργικά πάνω στο σώμα-του (βλακεία καθολικής ισχύος). Συνήθως αποκαλούμε τέτοιες δοξασίες όχι θρησκευτικές, αλλά προληπτικές. Εντούτοις, τέτοιου είδους δοξασίες είναι χαρακτηριστικές του τί μπορούν να δεχτούν οι άνθρωποι σαν “εξηγήσεις”, δηλαδή σχέσεις αιτίου-αποτελέσματος. Ο κόσμος μπορεί και πιστεύει ανοησίες. Υπάρχουν μπόλικες ενδείξεις, δεν χρειάζεται να έχει σπουδάσει κανείς νοολογία για να το καταλάβει αυτό. Δυστυχώς, οι “πολιτικά ορθοί” ανθρωπολόγοι μπορεί να το αρνούνται. Βλέπετε, μπορείτε ως ανθρωπολόγος ή κοινωνιολόγος, ακολουθώντας την πολιτική ορθότητα, να αρνείστε να δεχτείτε ότι οι άνθρωποι είναι συχνά ανόητοι. Αλλά όταν κάνετε κάτι τέτοιο, δεν είστε επιστήμονας. Μέσω της επιστήμης μαθαίνουμε όχι αυτό που επιθυμούμε να βρούμε, αλλά αυτό που οι αντικειμενικές και χωρίς απόψεις παρατηρήσεις-μας μας λένε ότι απλά είναι.

Παραμένουμε στο θέμα των εξηγήσεων, για να διαπιστώσουμε ότι ο Boyer επιχειρηματολογεί εναντίον μιας άποψης των ανθρωπολόγων του 19ου αιώνα που λέγεται διανοουμενισμός. Σύμφωνα με τον τελευταίο, αν ένα φαινόμενο είναι κοινό στην ανθρώπινη εμπειρία και οι άνθρωποι δεν έχουν τα νοητικά εφόδια να το καταλάβουν, τότε καταφεύγουν σε μια υποτιθέμενη εξήγηση.(*)

Ο Boyer πιστεύει ότι μια γενική αρχή σαν την παραπάνω είναι «ολοφάνερα λάθος», και για να μας δείξει γιατί, φέρνει σαν παράδειγμα το πώς οι σκέψεις-μας (μια άυλη οντότητα) καταφέρνουν να επιδρούν στον υλικό κόσμο, προκαλώντας, για παράδειγμα, την κίνηση των μελών-μας. Αυτό, λέει, «είναι ένα δύσκολο πρόβλημα για τους φιλοσόφους και τους νοολόγους(*) ... αλλά, κατά παράδοξο τρόπο, δεν είναι πρόβλημα για κανέναν άλλον σ’ ολόκληρο τον κόσμο.»

Ακριβώς. Αυτή η τελευταία παρατήρηση θα έπρεπε να κάνει ένα κουδουνάκι να ηχήσει στο μυαλό του καλού-μας καθηγητή Boyer. Γιατί δεν ενδιαφέρονται οι άνθρωποι να εφεύρουν μια εξήγηση — ούτε καν μια ψευδοεξήγηση — γι’ αυτό το πρόβλημα; Γιατί μόνο οι φιλόσοφοι και οι νοολόγοι το βλέπουν σαν πρόβλημα, αλλά του μέσου ανθρώπου δεν του καίγεται καρφάκι;

Προφανώς, διότι αυτό το πρόβλημα δεν έχει καμιά συνέπεια για τις ζωές των ανθρώπων.

Αντίθετα, τα φυσικά φαινόμενα στα οποία δόθηκαν ψευδοεξηγήσεις είχαν άμεσες συνέπειες — μερικές φορές καταστροφικές — στη ζωή των ανθρώπων. Αν έβρεχε για μια ολόκληρη βδομάδα και οι ποταμοί ξεχειλίσαν — όπως συμβαίνει κάθε τόσο σε κάποιο μέρος του κόσμου — και ολόκληρη η πεδιάδα στην οποία ζούσατε τα προϊστορικά χρόνια καλύφθηκε με νερά όσ' όπου φτάνει το μάτι, κι όσ' όπου μπορούσε να δει οποιοσδήποτε που ξέρατε, και αν τα περισσότερα από τα αγαπημένα-σας πρόσωπα χάθηκαν με την πλημμύρα, αυτό θα είχε καταστροφικό αντίκτυπο στον ψυχικό-σας κόσμο, και θα χάραζε ένα βαθύτατο αυλάκι στη συλλογική μνήμη της φυλής-σας. Θα αισθανόσασταν την ανάγκη να καταλάβετε το γιατί· πιθανώς θ' αναρωτιόσασταν — ή μάλλον θα φωνάζατε με όλη-σας τη δύναμη — ΓΙΑΤΙ μας βρήκε αυτό το κακό; Γιατί καταστραφήκαμε; Η ψευδοεξήγηση μπορεί να διέφερε από πολιτισμό σε πολιτισμό. Οι Έλληνες, για παράδειγμα, πίστευαν ότι ο Δίας αποφάσισε ότι απέτυχε στο πρωταρχικό-του πείραμα κατασκευής της ανθρώπινης ψυχής, και θέλησε να ξεκινήσει από την αρχή, οπότε πλημμύρισε τον κόσμο. Οι Εβραίοι πίστευαν ότι ο Θεός θύμωσε με την ηθική ακολασία των ανθρώπων. Οποιαδήποτε εξήγηση κι αν δόθηκε, το ζήτημα είναι ότι οι άνθρωποι ένοιωθαν την ανάγκη να εξηγήσουν. Συγκρίνεται αυτό ποτέ με το “πρόβλημα” του πώς οι άυλες σκέψεις-μας καταφέρνουν να αλληλεπιδρούν με τον κόσμο και να κινούν υλικά αντικείμενα; Ασφαλώς και δεν θα το εννοήσει αυτό σαν πρόβλημα προς επίλυση κανένας φυσιολογικός άνθρωπος: πολύ που τον νοιάζει!

Αν εξετάσουμε τη φύση των προβλημάτων στα οποία δόθηκαν θρησκευτικές (ψευδο-) εξηγήσεις, θα διαπιστώσουμε ότι όλα είχαν άμεσο αντίκτυπο στην ζωή των ανθρώπων. Το ουράνιο τόξο εμφανίζεται την ώρα της αλλαγής μεταξύ καταιγίδας και ηρεμίας· υποδηλώνει κατάσταση αβεβαιότητας, οπότε φυσιολογικά είναι υποψήφιο για ψευδοεξήγηση. Βέβαια, δεν ήταν πολλοί οι πολιτισμοί που προσπάθησαν να εξηγήσουν το ουράνιο τόξο· είμαι σε γνώση μόνο της προσπάθειας των Εβραίων, που νόμιζαν ότι επρόκειτο για θεϊκό σημάδι της επερχόμενης ειρήνης στην καιρική κατάσταση. Αυτό υποβάλλει την ιδέα ότι το πόσο σημαντικό είναι ένα φαινόμενο στη ζωή των ανθρώπων μπορεί να σχετίζεται με τον αριθμό των πολιτισμών που προσπάθησαν να το εξηγήσουν. Άλλα γεγονότα, πιο σημαντικά, “εξηγήθηκαν” από πιο πολλούς πολιτισμούς. Η βροντή, η αστραπή, και ο κεραυνός, είχαν πιο άμεσα αποτελέσματα από το ουράνιο τόξο — οι άνθρωποι και τα ζώα-τους χτυπιόνταν θανάσιμα — επομένως, πιο πολλοί πολιτισμοί συσχέτισαν αυτά τα φαινόμενα με την οργή ενός θεού εναντίον κάποιου ή για κάτι που συνέβει. Τα βουνά έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στις ζωές των ανθρώπων της αρχαιότητας, καθορίζοντας το εύρος στο οποίο μπορούσαν να επεκτείνουν τη γεωργία και κτηνοτροφία-τους, και τις περιοχές απ' όπου εχθρικές φυλές δεν μπορούσαν να τους επιτεθούν. Συνεπώς, τα βουνά επιζητούσαν μια εξήγηση, ή τουλάχιστον έναν δημιουργό. Γιατί βρίσκονταν εκεί; Οι Εβραίοι νόμιζαν ότι ο Θεός τα δημιούργησε (για κάποιον όχι προφανή λόγο), αλλά οι Μουσουλμάνοι προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα: πίστεψαν ότι ο Αλλάχ τα τοποθέτησε όπως τα μικρά παλούκια που στερεώνουν μια σκηνή στην άμμο, έτσι ώστε η γη να μην τρέμει.(*). Οι ποταμοί ήταν σημαντικοί για παρόμοιους λόγους, και όσο πιο σημαντικό ρόλο έπαιξαν (π.χ., ο Νείλος στην Αιγυπτιακή ζωή, οι Τίγρης και Ευφράτης στη Μεσοποταμία), τόσο πιο πιθανό ήταν ότι θα εξηγούνταν σαν προσωποποιημένες οντότητες. Αντίθετα, η θάλασσα δεν έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στη ζωή των αρχαίων Εβραίων, οπότε ήταν ένα “πράγμα”, ένα από τα πολλά που ο Θεός δημιούργησε· αλλά οι θαλασσοπόροι λαοί όπως οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι την προσωποποίησαν με μια θεότητα (Ωκεανός/Oceanus), και πανίσχυροι θεοί υποθέτονταν ότι είχαν εκεί το βασίλειό τους (Ποσειδών/Neptune, Τρίτων, οι Νηρηίδες, κ.ά.).

Άρα, αν ο ανθρωπολογικός διανοουμενισμός επεκταθεί ώστε να συμπεριλάβει ακόμη και “προβλήματα” που προκαλούν χασμουρητό, όπως το πώς οι σκέψεις μετακινούν αντικείμενα, ασφαλώς και είναι λάθος. Αλλά, όπως τον αντιλαμβάνομαι, ο διανοουμενισμός απλώς λέει ότι παραδοσιακά οι άνθρωποι έχουν προσπαθήσει να εξηγήσουν φαινόμενα που τους φάνηκαν σημαντικά, κι αυτό το έκαναν παραβλέποντας την αληθοφάνεια της εξήγησης, ή τη συμφωνία-της με τις παρατηρήσεις και τα

δεδομένα, ή τον αριθμό των επιπρόσθετων ερωτημάτων που δημιουργεί. Οποιαδήποτε εξήγηση, είτε θρησκευτικής είτε δεισιδαιμονικής φύσης, μοιάζει εξίσου καλή. Δεν βλέπω πώς μπορεί κανείς ν' απορρίψει αυτή την ιδέα. Οι ενδείξεις δεν είναι απλώς μπόλικες, είναι συντριπτικές.

Ο Boyer απορρίπτει παρόμοια άλλα επιχειρήματα που εξηγούν τη θρησκευτικότητα, αναφέροντας κάποια θρησκεία για την οποία το επιχείρημα δεν ισχύει. Οπότε, αφού καμιά απ' αυτές τις εξηγήσεις δεν ισχύει για το 100% των περιπτώσεων, προχωρεί στα επόμενα κεφάλαια για να δικαιολογήσει τον τίτλο του βιβλίου-του: "Η εξήγηση της θρησκείας". Πρόκειται για ένα πραγματικά καλό βιβλίο (αν και με λίγο "ξερό" στυλ), και θα το συνιστούσα ανεπιφύλακτα στον ενδιαφερόμενο και υπομονετικό αναγνώστη. Αλλά στο πρώτο κεφάλαιό του, ο Boyer, σαν καλός Αμερικανός, πέφτει στην παγίδα της κουλτούρας-του: αναζητεί καθολικές εξηγήσεις, που να δουλεύουν στο 100% των περιπτώσεων. Πιστεύει ότι είτε κάτι εξηγεί τα πάντα, ή δεν εξηγεί τίποτα. (Η σκέψη σε όρους μαύρου-άσπρου είναι τυπικό χαρακτηριστικό της Αμερικανικής κουλτούρας.**) Θέλει τη μαγική απάντηση που θα εξηγήσει τα πάντα. Γιατί είναι αυτό χαρακτηριστικό της κουλτούρας-του; Σκεφτείτε αυτό το παράδειγμα: Είναι γνωστό ότι οι Αμερικανοί γίνονται όλο και πιο χοντροί. Ενώ άλλοι λαοί αναπτύσσονται κατακόρυφα, οι Αμερικανοί συνεχίζουν να αναπτύσσονται οριζόντια. Αυτό είναι προβληματική κατάσταση, και πολλοί Αμερικανοί την αντιλαμβάνονται ως τέτοια. Αλλ' αντί να κάνουν αυτό που υποδεικνύει η κοινή λογική, και συγκεκριμένα να καταναλώνουν λιγότερη ποσότητα και καλύτερη ποιότητα τροφής (λιγότερα "ταχυγεύματα" [fast food], λιγότερα άχρηστα συμπληρώματα μεταξύ των γευμάτων, και πόση νερού αντί για το διάσημο ζαχαρώδες εθνικό ποτό-τους), οι επιστήμονές τους θέλουν ν' ανακαλύψουν το μαγικό χημικό συστατικό που, όταν καταναλωθεί (σε μορφή χαπιού, λόγου χάρη), θα τους επιτρέψει να κρατήσουν τις διατροφικές-τους συνήθειες (που σημαίνει να τρώνε σαν ελέφαντες), και παρ' όλ' αυτά να διατηρούνται σε τέλεια φόρμα. Αυτή η ανοησία σίγουρα χρειάζεται κοινωνιολογική και ανθρωπολογική εξήγηση, αλλά εδώ θέλω μόνο να επισημάνω ότι η αντιμετώπιση της έννοιας "εξήγηση" από τον Boyer είναι τυπικά Αμερικανική: αντί να δεχτεί το σύνολο των εξηγήσεων για την ύπαρξη της θρησκείας, παρατηρεί ότι καμιά δεν λειτουργεί σαν μαγικό συστατικό που εξηγεί τα πάντα, οπότε τις απορρίπτει όλες.

1.2 Δαρβινικές θεωρίες

Ο κάθε ειδήμων έχει την τάση να βλέπει τον κόσμο μέσα από το πρίσμα του δικού-του κλάδου. Ο θεολόγος θα βρει θρησκευτικές προεκτάσεις σε κάθε θέμα του φυσικού κόσμου· ο καλλιτέχνης θα το θαυμάσει και θα εμπνευστεί απ' αυτό, και θα προσπαθήσει να το παραστήσει σε κάποιο εικαστικό μέσο· κι ο βιολόγος θα προσπαθήσει να βρει γι' αυτό μια Δαρβινική (εξελικτική) εξήγηση. Η θρησκεία, σαν πλευρά της (ανθρώπινης) φύσης, δεν αποτελεί εξαίρεση: οι βιολόγοι έχουν προτείνει εξελικτικές εξηγήσεις για την ανάδυση της θρησκείας μεταξύ των ανθρώπων. Αυτές οι εξηγήσεις παρουσιάζονται σε συντομία παρακάτω.

Η θρησκεία, από βιολογική άποψη, μοιάζει με μια πρώτη σκέψη τόσο παράδοξη όσο και η ουρά του αρσενικού παραδείσιου πτηνού: τόσο μπελαλίδικια που καταντάει επικίνδυνη για την επιβίωση του κατόχου-της. Το αρσενικό παραδείσιο πουλί σηκώνεται με δυσκολία από το έδαφος, δοσμένου του βάρους των μακριών φτερών της ουράς-του, κι έτσι γίνεται πιο εύκολη λεία στα αρπακτικά είδη που το κυνηγούν. Αυτό το μειονέκτημα όμως αντισταθμίζεται με το παραπάνω από την έλξη που μια τέτοια φανταζι ουρά έχει στο θηλυκό παραδείσιο πουλί. Παρόμοια, το να είναι κανείς μέλος θρησκευτικής κοινότητας μπορεί ν' αποβεί επικίνδυνο για το άτομο: θρησκευτικής φύσης ανθρωποθυσίες διεξάγονταν κανονικά μέχρι το πρόσφατο παρελθόν-μας (εντός των ιστορικών χρόνων) σαν μέσο για τον εξευμενισμό κάποιας ανύπαρκτης οντότητας, ένα θεό, ή θεούς, δηλαδή ιδέες στο νου θρησκευόμενων ανθρώπων. Οι μυθολογίες κι οι δοξασίες διαφόρων πολιτισμών περιγράφουν τέτοιες ιστορίες ανθρωποθυσιών. Στην Ιλιάδα, η Ιφιγένεια, κόρη παρθένος του βασιλιά-αρχηγού των Ελλήνων, του

Αγαμέμνονα, θυσιάζεται στο βωμό για να εξευμενιστούν οι θεοί και να στείλουν ούριο άνεμο, ώστε ν' αποπλεύσει ο ελληνικός στόλος εναντίον της Τροίας. Στην ιστορία αυτή, η θεά Άρτεμις υποτίθεται ότι επεμβαίνει την τελευταία στιγμή, αντικαθιστώντας την Ιφιγένεια μ' ένα ελάφι. Αυτή η ιστορία επαναλαμβάνεται σε δύο εκδοχές στην Ιουδαϊκή Βίβλο: μία στην οποία το θύμα της θυσίας, ο μικρός Ισαάκ, αντικαθίσταται την τελευταία στιγμή μ' ένα κριάρι, μέσω μιας θεϊκής παρέμβασης που αποτρέπει τη δολοφονία-του από τον πατέρα-του Αβραάμ, και μία άλλη, κατά την οποία ένα παρθένο κορίτσι πραγματικά θυσιάζεται από τον πατέρα-της, ο οποίος πίστεψε πως ο Θεός τον βοήθησε να βγει νικητής σε μια μάχη (οπότε πρόσφερε την κόρη-του στο Θεό σαν ευχαριστήριο δώρο· περισσότερες λεπτομέρειες ακολουθούν αργότερα). Αν και αυτές δεν είναι παρά μυθολογικές περιγραφές, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι απηχούν υπαρκτά αρχαία ήθη και πρακτικές. Ενδείξεις πραγματικών ανθρωποθυσιών έχουν βρεθεί μεταξύ ιθαγενών Αμερικανικών πολιτισμών της Κεντρικής Αμερικής (Αζτέκοι, Μάγια) και της Νότιας Αμερικής (Ινκα), πάντοτε σαν μέρος θρησκευτικών τελετών. Ακόμα και η μη ανθρώπινη θυσία, δηλ. η έννοια της σπατάλης πόρων (τροφής) για τον εξευμενισμό θεών, λειτουργεί ενάντια στην επιβίωση. Το αντι-επιχείρημα εδώ είναι ότι η ιδέα της θυσίας αναπτύχθηκε μόνο αφού οι πρόγονοί μας πέρασαν από το στάδιο του κυνηγού-συλλέκτη στο στάδιο του καλιεργητή της γης, που απέφερε πλεόνασμα πόρων, κάνοντας δυνατή (ή ακόμα και αναγκαία) την ιδέα ότι κάποιος από τους πόρους θα μπορούσαν να καταστραφούν. Αλλά η θρησκεία μπορεί να αποβεί βλαβερή για την υγεία όχι μόνο λόγω θυσιών. Τον καιρό που γράφονται αυτές οι γραμμές υπάρχουν συχνές αναφορές για ανθρώπους που αυτοανατινάζονται στον Ισλαμικό κόσμο: Μουσουλμάνοι που ζώνονται με εκρηκτικά, τα οποία αναφλέγουν όχι απλώς για να εξαλείψουν τους εχθρούς-τους, αλλά επίσης για να πλησιάσουν τον δημιουργό-τους, κι έτσι να ζήσουν ευτυχισμένα κι αιώνια μετά την αυτοκτονία-τους — έτσι πιστεύουν τουλάχιστον. Σε πρωτότερους, προ-γεωργίας καιρούς, ο άνθρωπος που ασχολιόταν με τη θρησκεία σπαταλούσε πολύτιμους πόρους και ενέργεια σε δραστηριότητες που αποτύγχαναν να γεμίσουν ένα άδειο στομάχι. Όμως οποιοδήποτε φαινομενικά προβληματικό χαρακτηριστικό, είτε πρόκειται για την ουρά του αρσενικού παραδείσιου πτηνού, είτε για τις θρησκευτικές δραστηριότητες των ανθρώπων, πρέπει να έχει κάποια μη-προφανή πλεονεκτήματα που αντισταθμίζουν το πρόβλημα. Ποια είναι τα βιολογικά πλεονεκτήματα της θρησκείας;

Εφόσον ψάχνουμε για εξελικτικές εξηγήσεις, πρέπει να θεωρήσουμε τη θρησκεία όχι όπως μας παρουσιάζεται ως επί το πλείστον τώρα, αλλά όπως παρουσιάζόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξής μας ως είδος. (Αυτό το θέμα θα αναπτυχθεί περισσότερο εδώ.) Έχουν προταθεί οι παρακάτω εξελικτικές εξηγήσεις:

Ένα άτομο που πίστευε στην ικανότητα ενός σάμαν (μάγου φυλής) να θεραπεύει, μπορεί να είχε κάποιες πιθανότητες να θεραπευτεί πραγματικά σε κάποιες περιπτώσεις, λόγω του φαινομένου της αυθυποβολής. Αλλά για να δουλέψει η αυθυποβολή πρέπει κανείς να έχει τυφλή εμπιστοσύνη στις πρακτικές και τη σοφία του μάγου. Έτσι, τα άτομα που μπορούσαν να δείξουν τυφλή πίστη στην αυθεντία του μάγου τύγχαναν μεγαλύτερων πιθανοτήτων να γιατρευτούν.[6] Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν πρέπει να αναμένουμε όλες οι ασθένειες να είναι θεραπεύσιμες μέσω αυθυποβολής για να έχουμε ένα εξελικτικό πλεονέκτημα. Ακόμα και μια μικρή βελτίωση σε ένα χαρακτηριστικό, ή ικανότητα, γίνεται σημαντική στη διαιώνιση των γονιδίων, για στατιστικούς λόγους (πέρα από το εύρος του παρόντος για να εξηγηθούν εδώ). Έτσι, ακόμα και αν κάποιος άνθρωπος μπορούν να θεραπευτούν μέσω αυθυποβολής σε μια μειοψηφία ασθενειών, αυτό αρκεί για να μετρήσει σαν εξελικτικό πλεονέκτημα.

Μαζί με την τυφλή πίστη στην αυθεντία του μάγου ήρθε επίσης και η ικανότητα για την αποφυγή της εφαρμογής της κοινής λογικής (που θα εξεταστεί εδώ), γιατί πραγματικά χρειάζεται κάποια ιδιαίτερη ικανότητα προκειμένου να πιστέψει κανείς ότι τα ξόρκια, οι χοροί, και οι τελετές ενός μάγου μπορούν να έχουν κάποιο ωφέλιμο αποτέλεσμα στην υγεία ενός ανθρώπου. Αυτά τα υπάκουα μέλη της φυλής ωφελούνταν λαμβάνοντας πόρους από την ομάδα, ενώ οι ανυπάκουοι έχαναν την επαφή με την

ομάδα, επομένως και τους πόρους. Έτσι είχαν λιγότερες ευκαιρίες ν' αποκτήσουν απογόνους και να διατηρήσουν τα γονιδιά τους, συμπεριλαμβανομένων και των γονιδίων που τους ώθησαν στο να ζήσουν απομονωμένοι από τη φυλή (κατά τον E. O. Wilson).

Άλλοι βλέπουν το πλεονέκτημα όχι μόνο σαν ατομικό, αλλά και προς ολόκληρη την ομάδα των ανθρώπων που συμμερίζονταν κοινή πίστη. Έτσι, η κοινή πίστη θα βοηθούσε στην ενίσχυση της συνεκτικότητας της ομάδας, κάνοντας τα μέλη-της πιο αποφασισμένα να προστατέψουν το ένα το άλλο, άρα βοηθώντας την ομάδα να επιζήσει καλύτερα από άλλες ομάδες που δεν είχαν τέτοια συνοχή. Μεταξύ των υποστηρικτών της αμφισβητούμενης θεωρίας της επιλογής ομάδων είναι ο αρχαιολόγος του Cambridge, Colin Renfrew, και ο Αμερικανός βιολόγος David Sloan Wilson (βλ. βιβλίο Darwin's Cathedral[14]).

Άλλοι βιολόγοι βλέπουν τη θρησκεία όχι σαν ένα βοήθημα για το άτομο, αλλά σαν παραπροϊόν κάποιας άλλης σημαντικής βιολογικής ή ψυχολογικής ιδιότητας. Ο Βρετανός βιολόγος Richard Dawkins, για παράδειγμα, προτείνει (χωρίς να επιμένει ότι αυτή είναι η τελική και πλήρης εξήγηση) ότι τα θρησκευτικά συναισθήματα είναι συναισθήματα που ξεκινούν στην παιδική ηλικία σαν υπακοή στην αυθεντία των γονιών, και που αργότερα, στη φάση του ενήλικου, "αστοχούν" και γίνονται συναισθήματα υπακοής στην ιδέα ενός πατρικού και στοργικού Θεού.[13] Αναμφισβήτητα, τα παιδιά έχουν εξελιχθεί ώστε να εμπιστεύονται τη συμβουλή των γονιών-τους χωρίς ερωτήσεις. (Εκείνα τα παιδιά που δεν το 'καναν αυτό είχαν πιο λίγες πιθανότητες να επιζήσουν και ν' αφήσουν απογόνους.) Όταν η ιδέα «Εμπιστεύσου την αυθεντία χωρίς ερωτήσεις» εγκατασταθεί σ' ένα νεαρό νου, ριζώνει βαθιά, και αργότερα αστοχεί δείχνοντας εμπιστοσύνη στους γηραιότερους της φυλής, στους ιερείς, και στον "απόλυτο γονέα", το Θεό. Παρόλο που αυτή η ιδέα είναι ενδιαφέρουσα, αναρωτιέται κανείς, δεν θα μπορούσαν οι άνθρωποι να εξελιχθούν έτσι ώστε να χάνουν την ικανότητα για τυφλή πίστη στην αυθεντία σε μεταγενέστερα στάδια της ζωής-τους, ακριβώς όπως τα παιδιά χάνουν την ικανότητα να γίνονται γηγενείς ομιλητές μιας γλώσσας μετά την εφηβεία; Αλλά και πάλι, ο Dawkins το προτείνει αυτό μόνο σαν μια δυνατότητα: σαν ένα παράδειγμα του πώς μπορεί τα θρησκευτικά συναισθήματα να είναι ένα παραπροϊόν μιας άλλης λειτουργίας του ανθρώπινου πνεύματος.

Προσωπικά βρίσκω τα εξελικτικά επιχειρήματα ασθενή αν ο σκοπός-τους είναι να εξηγήσουν τη θρησκεία στην ολότητά της. Ο λόγος είναι ότι, παρόλο που η θρησκεία μπορεί να άρχισε σαν ένα κύρια βιολογικό φαινόμενο με εξελικτικά πλεονεκτήματα, μεταλλάχθηκε (ή μήπως πρέπει να πω "εξελίχθηκε"; — αλλά με τη γενική έννοια) σε ένα κύρια νοητικό φαινόμενο. Έτσι, η βιολογική εξέλιξη είναι ανεπαρκής σαν επεξηγηματικό εργαλείο για τη θρησκεία, εκτός αν περιοριστούμε στην εποχή των κυνηγών-συλλεκτών, σαμάνων, πίστεων σε πνεύματα προγόνων, κλπ., και αγνοήσουμε τον παράδεισο και την κόλαση, τις εκκλησίες, τα τζαμιά, τους ραββίνους, τους ιερείς, τους ιμάμηδες, τους πατριάρχες, τους αγιατολλάχ, τις προσευχές, τις λειτουργίες, τις ιερές εξετάσεις, τις σταυροφορίες, τους ιεραποστόλους, τους φονταμενταλιστές, τα ιερά βιβλία, και όλα τα υπόλοιπα παράφερνα που είναι παράγωγα της ανάπτυξης της ανθρώπινης νόησης, στην οποία μετατοπίζουμε τώρα την προσοχή-μας.

1.3 Η θρησκεία σαν μιμίδιο με χαρακτηριστικά ιού

Πέρασαν πάνω από δύο δεκαετίες από τότε που η ιδέα ότι μερικές από τις σκέψεις-μας μπορεί ν' αντιγράφονται από νου σε νου με μια εξελικτική διαδικασία πρωτοεμφανίστηκε στο μνημειώδες έργο του Dawkins, Το εγωιστικό γονίδιο.[4] Ο Dawkins πρότεινε τον όρο "μιμίδιο" ("meme") για κάθε αυτό-αναπαραγόμενη ιδέα (κατ' αναλογία προς τη λέξη "γονίδιο", "gene"), και ο όρος επικράτησε από τότε (1976), σαν ένα νέο μιμίδιο (το μιμίδιο του μιμιδίου). Ο Dawkins επίσης εισηγήθηκε, στο τέλος του βιβλίου-του, την άποψη ότι η θρησκεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα "ικό μιμίδιο", δηλαδή ένα μιμίδιο με χαρακτηριστικά ιού. Αυτή η ιδέα αναπτύχθηκε κάπως περισσότερο στο βιβλίο της Susan Blackmore, Η Μιμιδιακή Μηχανή.[5] Για να καταλάβουμε πώς ένα ικό μιμίδιο μπορεί να κουμαντάρει

το νου ενός ανθρώπου, επιτρέποντας στον άνθρωπο να πιστεύει ότι εκείνος/-η έχει τον έλεγχο, είναι καλό να δούμε έναν παραλληλισμό που προτείνεται από τον φιλόσοφο Daniel C. Dennett, στην αρχή-αρχή του πρόσφατου βιβλίου-του, Λύνοντας το Ξόρκι.[6] Ο Dennett μας λέει για ένα μυρμήγκι που παρουσιάζει περίεργη συμπεριφορά:

«Παρατηρείτε ένα μυρμήγκι σ' ένα λειβάδι, να σκαρφαλώνει με κόπο σ' ένα φύλλο γρασιδιού, όλο και πιο ψηλά μέχρι που πέφτει· μετά σκαρφαλώνει πάλι, και πάλι, σαν τον Σίσυφο που κυλάει το βράχο-του, πάντοτε μοχθώντας να φτάσει στην κορυφή. Γιατί το κάνει αυτό, το μυρμήγκι; Τί πλεονέκτημα αποκομίζει για τον εαυτό-του μ' αυτή την έντονη και μάλλον όχι ελπιδοφόρα δραστηριότητα; Λάθος ερώτηση, όπως αποδείχεται. Κανένα βιολογικό πλεονέκτημα δεν αποκομίζει το μυρμήγκι. Δεν είναι ότι προσπαθεί ν' αποκτήσει μια καλύτερη θέα της γύρω περιοχής, ή ότι ψάχνει για τροφή, ή ότι αυτο-επιδεικνύεται σ' έναν εν δυνάμει σύντροφο, λόγου χάρη. Ο εγκέφαλός του έχει παραδοθεί σ' ένα μικροσκοπικό παράσιτο, το *Dicrocoelium dendriticum*, το οποίο "θέλει" να εισαχθεί στο στομάχι ενός προβάτου ή αγελάδας για να ολοκληρώσει τον αναπαραγωγικό-του κύκλο. Αυτός ο μικροσκοπικός εγκεφαλικός σκώληκας οδηγεί το μυρμήγκι σε θέση ώστε να ωφελήσει τα δικά-του γονίδια, όχι του μυρμηγκιού. Αυτό δεν είναι ένα μεμονωμένο φαινόμενο. Παρόμοια επιδέξια παράσιτα μολύνουν τα ψάρια και τα ποντίκια, μεταξύ άλλων. Αυτοί οι γνώστες του οτοστόπ κάνουν τους οικοδεσπότες-τους να συμπεριφέρονται με απρόσμενους—ακόμα και αυτοκαταστροφικούς—τρόπους, μόνο για το όφελος του επιβάτη, όχι του οικοδεσπότη.» (p. 3).

Ο Dennett στη συνέχεια συγκρίνει την κατάσταση ενός νου που είναι "παραδομένος" στα θρησκευτικά μμίδια, με την κατάσταση του εγκεφάλου ενός μυρμηγκιού που είναι παρόμοια "παραδομένο" στα παρασιτικά γονίδια. Ο παραλληλισμός του Dennett δεν πρέπει να παρθεί τοις μετρητοίς, φυσικά. Για παράδειγμα, το παράσιτο *Dicrocoelium dendriticum* έχει μεταβολισμό, οπότε αν δεν βρει ένα φορέα, όπως ένα πρόβατο ή μια αγελάδα, για να συμπληρώσει τον μεταβολικό-του κύκλο, προφανώς θα πεθάνει. Δεν συμβαίνει το ίδιο με τα μμίδια (σκέψεις, έννοιες), τα οποία δεν έχουν μεταβολισμό, και μπορούν να μείνουν στο μυαλό ενός πιστού επ' αόριστον. Όμως, όπως ακριβώς το μυρμήγκι με το *D. dendriticum*, ένας πιστός επιδίδεται σε ορισμένες επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές (λόγου χάρη, πηγαίνει στην εκκλησία κάθε Κυριακή), ξανά, και ξανά, και ξανά. Και πάλι, ο πιστός μπορεί ν' αντιτάξει ότι το μυρμήγκι επιδίδεται στο σκαρφάλωμα στο φύλλο του γρασιδιού χωρίς να σκέφτεται, ενώ ο πιστός πηγαίνει στην εκκλησία με τη θέλησή του (και θ' απέφευγε να πάει αν του συνέβαινε κάτι επείγον). Ασφαλώς, ο νους του ανθρώπου εφοδιασμένος μ' ένα σύνολο θρησκευτικών μμιδίων αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύπλοκο σύστημα. Ο παραλληλισμός του Dennett δεν επιδιώκει να υποτιμήσει τον θρησκευόμενο νου, υποβιβάζοντάς τον σ' ένα απερίσκεπτο αυτόματο ("ρομποτάκι"), σαν αυτόν ενός μυρμηγκιού. Δεν σημαίνει ότι ο πιστός έχει το μυαλό ενός μυρμηγκιού! (αν είναι δυνατόν, όπως μου παραπονέθηκε ένας αναγνώστης· στο κάτω-κάτω, αν ο πιστός είναι σαν το μυρμήγκι, όλοι είμαστε μυρμήγκια — του Dennett και του συγγραφέα μη εξαιρουμένων!) Ο παραλληλισμός απλώς επισημαίνει το γεγονός ότι ο θρησκευόμενος νους είναι ένας φυσιολογικός νους συν ένα σύνολο ιδεών (τα θρησκευτικά μμίδια), που ωθούν τον πιστό να επιδεικνύει κάποια μοτίβα στη συμπεριφορά-του. Ένα απ' αυτά τα μοτίβα είναι ότι ο πιστός προσπαθεί (και συνήθως επιτυγχάνει) να πείσει τα παιδιά-του για την "αλήθεια" αυτών των θρησκευτικών μμιδίων, έτσι ώστε τα μμίδια να μεταδοθούν στο παιδί· και ούτω καθεξής, από τη μία γενεά στην άλλη. Ο πιστός πιστεύει ότι η μετάδοση γίνεται χάρη στην ελεύθερη βούληση του πιστού. Ωραία. Μια εναλλακτική άποψη όμως είναι ότι αυτό αποτελεί απλώς μια νοητική απάτη. Στο κάτω-κάτω, πόσοι πιστοί έχουν ποτέ σκεφτεί: «Όχι: δεν πρόκειται να διδάξω στα παιδιά-μου τίποτε σχετικά με τη θρησκεία· αντί γι' αυτό, θα τ' αφήσω ν' ανακαλύψουν το Θεό από μόνα-τους.» Σχεδόν ποτέ δεν κάνουν οι πιστοί τέτοιες σκέψεις, άρα πού είναι η "ελεύθερη βούληση"; Άλλωστε, ακόμη κι αν κάποιος πιστός περιστασιακά όντως κάνει αυτή τη σκέψη, τα θρησκευτικά μμίδια δεν μεταδίδονται μόνο από τους γονείς στα παιδιά, αλλά επίσης και από τον

κοινωνικό περίγυρο στον οποίο τα παιδιά μεγαλώνουν. Το να πει κανείς «Δεν θα διδάξω στα παιδιά μου τίποτε περί θρησκείας» είναι σαν να ζει σ' ένα σπίτι όπου όλοι οι ενήλικοι είναι γριπωμένοι, και να ελπίζει ουτοπικά ότι δεν θα μεταδώσει τον ιό στα παιδιά-του αν απλώς αποφεύγει να φταρνίζεται και να βήχει μέσ' τα μούτρα-τους.

Αλλά υπάρχουν κι άλλα μιμίδια στο νου των ανθρώπων. Γιατί θα 'πρεπε μόνο τα θρησκευτικά μιμίδια ν' αποκαλούνται "ικά", δηλαδή με ιδιότητες ιών; Γιατί μόνο εκείνα να κακοχακτηρίζονται με μια ταμπέλα όπως "σαν τους ιούς", και να μην κάνουμε το ίδιο για άλλα μιμίδια, π.χ. εκείνα που οι άθεοι έχουν σχετικά με την ανυπαρξία του Θεού; Άλλωστε, δεν είναι κι ο άθεος "παραδομένος" στα μιμίδια της αθεΐας;

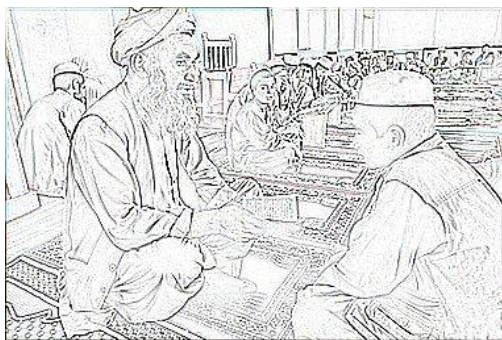
Διότι υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ μιμιδίων και μιμιδίων. Τα θρησκευτικά μιμίδια "επιδιώκουν" (*) να εξαπλωθούν. Προς το σκοπό αυτό, οι θρησκείες παραδοσιακά οργανώνουν ιεραποστολές, στέλνοντας τους ιεραποστόλους-τους σε μέρη που θεωρούνται "κατάλληλο έδαφος για τη σπορά του λόγου του Θεού". (Που σημαίνει ότι εκεί υπάρχουν μυαλά τόσο ασθενώς μολυσμένα από άλλα, καχεκτικά θρησκευτικά μιμίδια, που τα νέα και ισχυρότερα θα μεταδοθούν σαν την πανούκλα — και οι Εκκλησίες συνήθως πετυχαίνουν διάνα.) Συχνά οι πιστοί συνεισφέρουν χρηματικά σε τέτοιες ιεραποστολές, θεωρώντας-το σαν ένα από τα θρησκευτικά-τους καθήκοντα. Σε αντίθεση, τα μη-θρησκευτικά μιμίδια δεν φαίνονται να έχουν κάποια "επιδίωξη" να εξαπλωθούν, οπότε μετά βίας έχουν τα προσόντα να χαρακτηριστούν μιμίδια (ένα μιμίδιο είναι μια ιδέα, ή σύνολο ιδεών, που εμφανίζεται σαν να επιδιώκει να εξαπλωθεί· άλλα παραδείγματα δίνονται παρακάτω). Αν και οι θρησκευτικές ιεραποστολές είναι γνωστές από τότε που έγινε οικονομικά δυνατό να οργανωθούν, ακόμα δεν έχω ακούσει για την πρώτη αθεϊστική ιεραποστολή. (*) Οι άθεοι, οι αγνωστικιστές, και άλλοι μη-πιστοί, δεν συγκεντρώνονται σε κάποιο μέρος κάθε τόσο ακούγοντας τη λειτουργία κάποιου άθεου παπά. Δεν υπάρχουν ναοί άθεων, ούτε τελετές, ούτε προσευχές, ούτε ιερείς, επίσκοποι, ή ιεραπόστολοι, ούτε ιερά κείμενα, ούτε δωρεές για την προώθηση της αθεΐας στον κόσμο. (*) Αυτές οι έννοιες είναι όλες γνωρίσματα της θρησκείας, κι αυτός είναι ο λόγος που υπάρχει ασυμμετρία μεταξύ πίστης και μη-πίστης, και που οι θρησκευτικές ιδέες έχουν τα προσόντα να χαρακτηριστούν μιμίδια, ενώ η έλλειψη αυτών των ιδεών δεν έχει τα ίδια προσόντα. (*)

Παναγιά-μου!... Εμένα αυτός ο τύπος μου μοιάζει σαν να θέλει να "φταρνίσει" τα ικά θρησκευτικά-του μιμίδια μέσ' τα μούτρα-μου.

Τώρα, αν οι ιδέες ενός μη-πιστού δεν έχουν καν τα προσόντα να χαρακτηριστούν σαν μιμίδια, αλλά τα έχουν οι θρησκευτικές ιδέες, γιατί οι τελευταίες παίρνουν την ετικέτα "ικές"? Ποια μπορούν να είναι παραδείγματα μη-ικών μιμιδίων;

Μη-ικκά, ή αλλιώς κοινά μιμίδια, είναι τα σύνολα ιδεών που εν γένει μεταδίδονται από άτομο σε άτομο, αλλά χωρίς να προκαλούν το νου που τα κατέχει να επιδιόεται σε επαναλαμβανόμενες τελετές, και χωρίς να προσπαθεί να τα μεταδώσει στις επόμενες γενεές. Παραδείγματος χάρη, ένας μουσικός σκοπός που “παίζει” στο μυαλό-μας και μας προκαλεί να τον σιγοσφυρίζουμε — μερικές φορές για μια ολόκληρη ημέρα — θα μπορούσε να αποτελεί ένα μιμίδιο. Μεταδίδεται με ραδιοκύματα, ηλεκτρονικά, οπτικά (μέσω CD), ή κι απλώς ακούγοντας κάποιον άλλον να τον σιγοσφυρίζει. Μια νέα μόδα θα χαρακτηριζόταν σαν ένα άλλο μιμίδιο, ή σύνολο μιμιδίων. Ασφαλώς, τέτοια μιμίδια θα σας κάνουν να επιδειξτε κάποιες συμπεριφορές (μπορεί να πάτε σε κατάσταση μουσικής ν’ αγοράσετε ένα CD, ή σε εμπορικό κατάστημα για ν’ αγοράσετε ένα μοντέρνο ζευγάρι παπούτσια), αλλά δεν θα σας υποχρεώσουν να επιδοθείτε σε τελετές, ούτε να συγκεντρωθείτε με άλλα άτομα για να εμπεδώσετε την απομνημόνευση των τελετών-σας, ούτε να καλέσετε το παιδί-σας μια μέρα για να του πείτε σε πολύ σοβαρό τόνο: «Άκουσε, παιδί-μου: Θέλω να σου μιλήσω για μια πολύ σημαντική μελωδία/μόδα που υπάρχει στο Σύμπαν, και που θα ήθελα να θυμάσαι/ακολουθείς σε όλη την υπόλοιπη ζωή-σου!» Υπάρχουν άλλα ικκά μιμίδια εκτός από τα θρησκευτικά; Νομίζω ναι. Κάθε ιδεολογία, κάθε “-ισμός” που περιλαμβάνει μια ιεραρχική οργάνωση των μελών-του, με αρχηγούς και υποδεέστερα μέλη, με κάποιο κείμενο που ορίζει τις ιδεολογικές αρχές-του, συνελεύσεις στις οποίες επιτελούνται τελετές ή σχεδόν-τελετές, καμπάνιες συγκέντρωσης χρημάτων, και προπαγάνδα για τη διάδοση του “-ισμού”, που περιλαμβάνει πιθανώς κάποιο περιοδικό ή εφημερίδα που ελέγχεται από τα ανώτερα στελέχη της οργάνωσης, έχει όλα τα προσόντα να χαρακτηριστεί σαν “ικός” κατά τη γνώμη-μου. Οι θιασώτες τέτοιων ιδεολογιών εν γένει επιθυμούν να δουν τα παιδιά-τους να συμμετέχουν κι αυτά στην ίδια οργάνωση (δηλ., να μολυνθούν από τα ικκά μιμίδια της ιδεολογίας). Η διαφορά με τις θρησκείες είναι οτι το περιβάλλον του παιδιού (π.χ., το σχολείο) συνήθως δεν είναι μολυσμένο με την ίδια ιδεολογία, οπότε η μολυσματική μετάδοση δεν είναι τόσο αποτελεσματική όπως στην περίπτωση ενός θρησκευτικού δόγματος. (Συνήθως, αλλά όχι πάντα: ο κομμουνισμός θα μπορούσε να δοθεί σαν παράδειγμα ιδεολογίας με ένα σύνολο ικών μιμιδίων που μόλυναν ακόμη και τα σχολεία των κοινωνιών που τον εφάρμοσαν σαν τον μοναδικό-τους τρόπο διακυβέρνησης.)

Νεαροί μαθητές λαμβάνουν Ισλαμική παιδεία στο Αφγανιστάν. (Προέλευση: φωτογραφίες που παρθηκαν το καλοκαίρι του 2007, αλλά τα πρωτότυπα είναι ιδιοκτησία του Associated Press, οπότε έκανα ένα φωτογραφικό φιλτράρισμα για ν’ αποφυγή παραβίαση πνευματικών δικαιωμάτων.)

Ο παραπάνω παραλληλισμός μεταξύ θρησκευτικών μιμιδίων και ικών γονιδίων μπορεί να είναι ενδιαφέρων για τον μη-πιστό, γιατί παρέχει μια νέα οπτική για τη θρησκεία, αλλά μπορεί να μοιάζει εχθρικός, ακόμα και απεχθής για τον πιστό. Αντικειμενικά, ο παραλληλισμός χάνει σε ένα κρίσιμο σημείο: ενώ οι βιολογικοί ιοί είναι συνήθως καταστροφικοί για την υγεία των μολυσμένων απ’ αυτούς ατόμων, τα θρησκευτικά μιμίδια πρέπει να έχουν παίξει έναν κρίσιμο και ευεργετικό ρόλο στην εξέλιξη του είδους-μας. Χωρίς αυτά, μπορεί να μην υπήρχαμε. Αυτή η ιδέα θα εξεταστεί πιο διεξοδικά στις ενότητες που ακολουθούν.

2. Η εξέλιξη της θρησκείας

Όταν σκεφτόμαστε την έννοια “θρησκεία” σήμερα, συνήθως έχουμε τη σημερινή κατάσταση της θρησκείας κατά νου. Υπάρχουν περισσότερα από έξι δισεκατομμύρια άνθρωποι, και οι γνωστές θρησκείες (π.χ. εκείνες που ακολουθούνται από πάνω από 100 εκατομμύρια πιστούς) συγκεντρώνουν γύρω στο 80% του πληθυσμού της Γης. (Πηγή.) Οι ιθαγενείς δοξασίες φυλών της Αφρικής, Αμερικής (Βόρειας και Νότιας), Ασίας, και Αυστραλίας, συγκεντρώνουν μόνο το 6% του συνόλου σήμερα. Αλλά ήταν πάντα έτσι; Μήπως σήμερα παρατηρούμε μια πολύ πρόσφατη και μη-τυπική όψη της θρησκείας; Αν θέλουμε να καταλάβουμε τη θρησκεία σε βάθος, το από πού ήρθε, και το τί σήμαινε για μας τους ανθρώπους και για την ύπαρξή μας, αντί για το πώς μας εμφανίζεται τώρα, πρέπει ν’ αποκτήσουμε μια καθαρή εικόνα του πώς οι άνθρωποι και οι διάφορες θρησκείες-τους άλλαξαν διαμέσου των αιώνων· με άλλα λόγια, του πώς η θρησκεία εξελίχθηκε στο χρόνο. Συγκεκριμένα, πρέπει να μάθουμε τις απαντήσεις στις παρακάτω ερωτήσεις:

Για πόσο χρόνο έχουμε υπάρξει στην υφήλιο;

Πού πρωτοεμφανίστηκε το είδος-μας;

Πόσα άτομα αποτελούσαν τους πιο αρχαίους προγόνους-μας;

Πότε εξαπλώθηκαν οι πρόγονοί μας σε διαφορετικά μέρη του κόσμου;

Πώς άλλαξε το μέγεθος του ανθρώπινου πληθυσμού με την πάροδο του χρόνου;

Περίπου πόσον καιρό πριν άρχισαν οι πρόγονοί μας ν’ αναπτύσσουν θρησκευτικές δοξασίες, και τί είδους δοξασίες ήταν εκείνες;

Πώς άρχισαν οι θρησκείες να παίρνουν τη σημερινή-τους οικεία μορφή;

Σημειώστε ότι, αν και — με μια πρώτη ματιά — μόνο τα τελευταία δύο ερωτήματα φαίνονται να σχετίζονται με τη θρησκεία, είναι λάθος να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε μόνο εκείνα αγνοώντας τα προηγούμενα, τα οποία είναι προαπαιτούμενη γνώση για να κατανοήσουμε πλήρως τις απαντήσεις στις δυο τελευταίες ερωτήσεις. Ας προχωρήσουμε λοιπόν, απαντώντας τις παραπάνω ερωτήσεις μία προς μία.

Οι πρώτες τρεις ερωτήσεις είναι και οι ευκολότερες ν’ απαντηθούν, επειδή τα δεδομένα με τη μορφή απολιθωμάτων και αναλύσεων μέσω DNA συσσωρεύονται για αρκετό καιρό τώρα, συγκλίνοντας περίπου στα ίδια συμπεράσματα.(*)

Η ηλικία του είδους-μας φαίνεται να είναι μεταξύ 200.000 και 100.000 ετών, με τον αριθμό 150.000 σαν την καλύτερη προσεγγιστική εκτίμηση, αν θέλουμε να θυμόμαστε έναν σκέτο αριθμό. Πώς καταλήγουμε σ’ αυτά τα νούμερα;

Η χρονολόγηση απολιθωμάτων γίνεται εδώ και αρκετές δεκαετίες, με τη βοήθεια γνώσης πυρηνικής φυσικής. Υπάρχουν αρκετές μέθοδοι. Αν η ηλικία ενός βράχου που μπορεί να είναι δύο ή τρία δισεκατομμύρια χρόνια είναι υπό εξέταση, κάποια συγκεκριμένη μέθοδος ακολουθείται· αλλ’ αν αυτό που ζητείται είναι η ηλικία ενός απολιθωμένου κόκκαλου που μπορεί να είναι μόνο μερικών δεκάδων χιλιάδων ετών, τότε ακολουθείται διαφορετική μέθοδος. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι όταν ένα απολίθωμα δημιουργείται, κάποια ραδιενεργά άτομα (που λέγονται “ισότοπα”) εγκλείονται μέσα-του και γίνονται μέρος της δομής-του. Με το χρόνο τα άτομα αυτά διασπώνται, και μετατρέπονται σε άτομα διαφορετικών στοιχείων. Για παράδειγμα, μια συνήθης περίπτωση είναι ότι άτομα του ισότοπου κάλιο-40 μετατρέπονται σε άτομα του ισότοπου αργό-40 μέσα σε δεκάδες χιλιάδες χρόνια. Μετρώντας το ποσοστό του κάλιο-40 που απέμεινε στο υλικό (συγκρίνοντάς το με το ποσοστό που μετατράπηκε σε αργό-40) παίρνουμε μια εκτίμηση του χρόνου που το απολίθωμα παρέμεινε σ’ αυτήν την κατάσταση μέχρι που βρέθηκε. Αυτό είναι απλώς ένα παράδειγμα μεθόδου, και οι επιστήμονες συχνά εφαρμόζουν περισσότερες από μια ανεξάρτητες μεθόδους χρονολόγησης, για να φτάσουν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Η εξέταση του τρόπου με τον οποίο το DNA-μας αλλάζει είναι πιο πρόσφατη μέθοδος. Κανονικά, όταν γίνεται η σύλληψη ενός παιδιού, το παιδί κληρονομεί περίπου τα μισά γονίδια (το μισό του μορίου DNA) από καθένα γονέα. Εντούτοις, πάντοτε συμβαίνουν κάποιες λίγες τυχαίες μεταλλάξεις (αλλαγές) στη μοριακή δομή του DNA, οπότε στα σημεία όπου συνέβησαν μεταλλάξεις το DNA του παιδιού δεν μοιάζει με κανέναν από τους δυο γονείς. Επειδή οι μεταλλάξεις συμβαίνουν με μια λίγο-πολύ προβλέψιμη συχνότητα διαμέσου των γενεών απογόνων, συγκρίνοντας τα μόρια DNA δύο ανθρώπων μπορούμε να εκτιμήσουμε περίπου πόσο παλιά αυτοί οι δυο άνθρωποι είχαν έναν κοινό πρόγονο. Για παράδειγμα, εσείς και ένας από τους πρώτους εξαδέλφους ή εξαδέλφες-σας θα βρεθείτε να έχετε έναν πολύ μικρό αριθμό διαφορετικών σημείων στο DNA-σας λόγω μεταλλάξεων, γιατί έχετε έναν πολύ πρόσφατο κοινό πρόγονο (τον παππού ή τη γιαγιά-σας). Αλλά ένας Αβορίγινας της Αυστραλίας κ' ένας μέσος Έλληνας θα βρεθούν να έχουν μεγαλύτερο αριθμό διαφορών στο DNA-τους, γιατί θα έχουν πολύ πιο μακρινό κοινό πρόγονο (εν γένει).

Τώρα, οι επιστημονικές μέθοδοι χρονολόγησης υλικών έχουν γίνει στόχος λυσσαλέων επιθέσεων από κάποιους εξτρεμιστικούς θρησκευτικούς κύκλους, τους “δημιουργιστές” (“creationists”, κυρίως στις Η.Π.Α.: άνθρωποι που αρνούνται ότι η θεωρία της βιολογικής εξέλιξης των ειδών είναι σωστή), επειδή τα επιστημονικά ευρήματα δεν συμφωνούν με τη σοφία των ιερών-τους βιβλίων. Κάποτε είχα μια σειρά από εβδομαδιαίες συναντήσεις (που κράτησαν αρκετούς μήνες) με ένα τέτοιο άτομο, έναν Αμερικάνο, στέλεχος της αίρεσης των “Μαρτύρων του Ιεχωβά” — ως τον πούμε Τζο τον άνθρωπο — που ήταν επίσης δημιουργιστής. Ο Τζο πίστευε ότι η ηλικία της Γης είναι τόση όση εκτιμούν οι επιστήμονες, δηλ. γύρω στα 4,5 δισεκατομμύρια χρόνια. Δεν είχε πρόβλημα μ' αυτό.*) Αλλά αρνιόταν ότι η ηλικία του είδους-μας είναι περίπου 150.000 χρόνια, πιστεύοντας αντίθετα ότι είναι κοντά στα 10.000. Ο λόγος ήταν ότι υπάρχει μια γενεαλογία ανδρών στην Εβραϊκή Βίβλο, μια αλληλουχία του Χ που γέννησε τον Ψ, που αρχίζει με τον Αδάμ και τελειώνει με το Χριστό, δηλαδή δύο χιλιετίες πριν. Καθώς η διάρκεια ζωής του μακροβιώτερου ανθρώπου, του Μαθουσάλα, δίνεται συγκεκριμένα (969 χρόνια), είναι αδύνατο να φτάσουμε σ' έναν αριθμό όπως το 150.000, ακόμα κι αν οι περισσότεροι άνδρες σ' αυτήν την αλληλουχία έζησαν σχεδόν όσο ο Μαθουσάλας. (Για πολλά από τα αρχικά μέλη αυτής της αλληλουχίας ο χρόνος ζωής-τους δίνεται συγκεκριμένα.) Η οργάνωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά είχε εκδώσει ένα βιβλιαράκι στο οποίο τα λόγια ενός επιστημονικού περιοδικού είχαν αντιγραφεί εκτός συμφραζομένων, κάνοντάς το να φαίνεται σαν το περιοδικό να έλεγε ότι οι επιστημονικές μέθοδοι για τη χρονολόγηση των ανθρώπινων απολιθωμάτων είναι όλες λάθος. Όταν πήγα στην τοπική βιβλιοθήκη και βρήκα το αρχικό κείμενο, και το διάβασα μέσα στα σωστά συμφραζόμενα, διαπίστωσα ότι το περιοδικό έλεγε ότι ένας δημιουργιστής είχε πει αυτά τα πράγματα για τις μεθόδους χρονολόγησης. Στην πραγματικότητα το επιστημονικό άρθρο περιέγραφε τις μεθόδους χρονολόγησης, και απλώς παρέθετε και την αντίθετη άποψη του δημιουργιστή. Σε μια άλλη περίπτωση, τα λόγια ενός αναγνώστη από την αλληλογραφία του περιοδικού παρουσιάζονταν από τους Μάρτυρες του Ιεχωβά σαν η καθαυτό άποψη του επιστημονικού περιοδικού. Αλλά όταν πια είχα συγκεντρώσει όλα τα στοιχεία γι' αυτήν την ξεδιάντροπη απάτη που γινόταν από τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, και ακριβώς ενώ ήμουν έτοιμος να τα παρουσιάσω στον Τζο, εκείνος αποφάσισε ότι δεν ήθελε να συνεχίσει τις συναντήσεις-μας πλέον. (“Τον έσωσε το κουδούνι του διαλείμματος”... πάντως έχω στην κατοχή-μου τις αποδείξεις — ακολουθήστε το σύνδεσμο αν ενδιαφέρεστε.)

Αυτή η επιλεκτική απόρριψη ή αποδοχή των επιστημονικών μεθόδων, ανάλογα με το πώς βολεύει τις θρησκευτικές δοξασίες και τους σκοπούς του καθενός, είναι χαρακτηριστικό της μη-ορθολογικής σκέψης που διακρίνει τους εξτρεμιστές των θρησκειών. Γεμάτοι υποκρισία, αποδέχονται την επιστήμη που φέρνει την εικόνα στις τηλεοράσεις-τους, κάνει τους υπολογιστές-τους να δουλεύουν και τα κινητά τηλέφωνα τους να επικοινωνούν (για ν' αναφέρω μόνο λίγα παραδείγματα), και απορρίπτουν την επιστήμη που χρονολογεί τ' απολιθώματα. Όταν μας βολεύει, είναι καλή η επιστήμη· όταν όχι, κακή.

Η μη-ορθολογικότητα του θρησκευόμενου νου είναι ένα πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο, και εξετάζεται αργότερα (σ' αυτήν την παράγραφο).

Προχωρώντας τώρα στο ερώτημα για το πού εμφανίστηκαν οι αρχικοί πρόγονοί μας, οι επιστημονικές ενδείξεις συγκλίνουν και πάλι σε μία και μοναδική απάντηση. Οι Χριστιανοί και οι Ιουδαίοι πιστεύουν ότι η τοποθεσία ήταν ο κήπος της Εδέμ, κάπου στη Μεσοποταμία (στο σημερινό Ιράκ), κι ότι οι πρώτοι πρόγονοί μας ήταν δύο άτομα, ο Αδάμ και η Εύα. Μερικοί Μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι ο Αδάμ τοποθετήθηκε κάπου στην Ινδία μετά από τη δημιουργία-του (π.χ., δείτε εδώ). Καμία θρησκεία δεν έχει μαντέψει σωστά την αληθινή τοποθεσία της προέλευσής μας, (*) εκτός ίσως από κάποιες φυλές στην ανατολική Αφρική, μεταξύ Αιθιοπίας και Κένυας (υποθέτοντας ότι έχουν μύθους δημιουργίας), γιατί εκεί είναι που πρωτοεμφανιστήκαμε.

Η περιοχή που σημειώνεται με πράσινο στο χάρτη της Αφρικής σ' αριστερά περιλαμβάνει κατά προσέγγιση την έκταση όπου έχουν βρεθεί τα πιο αρχαία απολιθώματα του είδους-μας. Υπάρχουν επίσης ανεξάρτητες ενδείξεις μέσω ανάλυσης DNA που επιβεβαιώνουν την υπόθεση της Αφρικανικής προέλευσής μας, μόνο που σ' αυτήν την περίπτωση το συμπέρασμα δεν είναι τόσο συγκεκριμένο που να λέει "Ανατολική Αφρική", αλλά λέει απλώς "Αφρική". Μεταξύ των πηγών που παρουσιάζουν και αναλύουν με λεπτομέρεια τις ενδείξεις, περιλαμβάνονται το Ανθρώπινη εξέλιξη του Roger Lewin,[7] το Η προέλευση του ανθρώπινου είδους του Richard Leakey,[8] το Χαρτογραφώντας την ανθρώπινη ιστορία του Steve Olson,[9] και το Ιστορία της ζωής του Richard Cowen.[10] Οι ίδιες πηγές παρουσιάζουν τις ενδείξεις για την ηλικία του είδους-μας. Τα βιβλία των Lewin (στην ενότητα 7) και Cowen (στο κεφάλαιο 2) παρουσιάζουν επίσης τις λεπτομέρειες των επιστημονικών μεθόδων για την εύρεση της ηλικίας πετρωμάτων και απολιθωμάτων. (Αυτά τα δύο βιβλία χρησιμοποιήθηκαν και σαν πανεπιστημιακά βοηθήματα σε πολλά πανεπιστήμια των Η.Π.Α.)

Δεν είναι θαυμάσιο αυτό το σύγχρονο συμπέρασμα; Εντάξει, για μερικούς ανθρώπους τουλάχιστον (εμού συμπεριλαμβανομένου) είναι, ενώ για κάποιους άλλους δεν ακούγεται ακριβώς σαν μελωδία σ' αυτιά-τους. Κατηγορίες ανθρώπων που μπορεί να αισθάνονται προσβεβλημένοι απ' αυτό το συμπέρασμα, εκτός από τους φανατικούς θρησκευόμενους που επιμένουν να παίρνουν κατά γράμμα το περιεχόμενο των ιερών βιβλίων-τους, περιλαμβάνουν όλους τους ρατσιστές, και άλλους που επιμένουν στην "καθαρότητα" της προέλευσής τους· επειδή, μεταξύ άλλων, απ' αυτό το συμπέρασμα έπεται ότι οι αρχαιότεροι πρόγονοί μας ήσαν όλοι "μαύροι". Όλοι είμαστε "μαύροι"! Όλος ο κόσμος στον πλανήτη: "λευκοί" Αμερικανοί, Αυστραλοί, και Ευρωπαίοι (συμπεριλαμβανομένου και του Αδόλφου Χίτλερ, ας μην ξεχνάμε), Εβραίοι, Άραβες, Ινδοί, Ανατολίτες, Ινδιάνοι, Αυστραλοί Αβορίγινες, Εσκιμώοι, και φυσικά όλοι όσοι έχουν Αφρικανική καταγωγή οπουδήποτε στον κόσμο, όλοι έχουμε μόνο "μαύρους" προγόνους, αν προχωρήσουμε αρκετά πίσω στο γενεαλογικό-μας δέντρο. Οι μυθολογικοί χαρακτήρες Αδάμ και Εύα, αν υπήρχαν, θα έπρεπε να έχουν κι αυτοί σοκολατί χρώμα δέρματος. Κανενός οι ρίζες δεν είναι "αμιγώς λευκές".

Τί μπορούμε να πούμε για το μέγεθος του πληθυσμού των πρώτων προγόνων-μας; Ο Steve Olson[9] υπολογίζει ότι θα πρέπει να ήταν μεταξύ 10.000 και 20.000 (σ. 28). Αυτή η εκτίμηση βασίζεται σε ανάλυση μέσω DNA, προχωρώντας αντίστροφα στο χρόνο με δεδομένο το μέγεθος του σημερινού πληθυσμού, και παίρνοντας υπόψη το "μοριακό ρολόι" που συνεπάγεται από τις μεταλλάξεις στη δομή του DNA (που αναφέρθηκε νωρίτερα).

Σ' αυτό το σημείο κάποιος αναγνώστης μπορεί να αισθάνεται κάποια νοηματική δυσκολία να δεχτούν την παραπάνω εκτίμηση. Αν οι πρόγονοί μας ξεκίνησαν με έναν αριθμό τόσο μεγάλο όσο ο παραπάνω, πώς θα μπορούσαν να είναι οι πρώτοι; Πώς ήρθαν στον κόσμο, δεν είχαν γονείς; Αν όχι, τότε ποιος τους δημιούργησε; Αν ναι, τότε δεν θα ήταν οι γονείς-τους (και οι παπούδες, και οι προπάπποι-τους...) επίσης πρόγονοί μας;

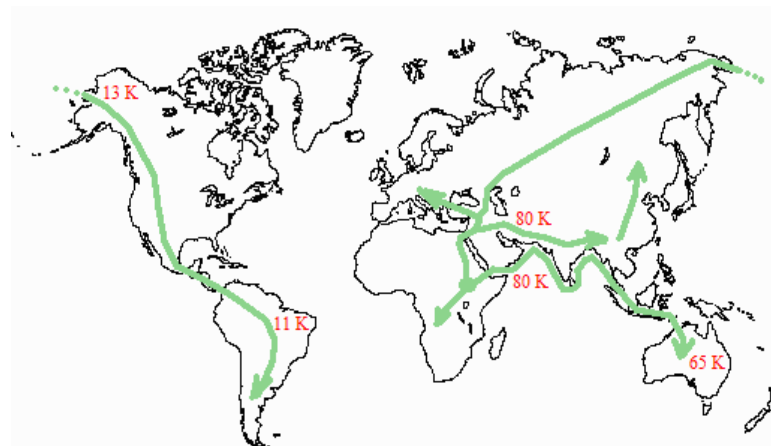
Η πλήρης απάντηση βρίσκεται σ' αυτή τη σελίδα-μου, οπότε δεν θα επιχειρήσω να την επαναλάβω εδώ. Η σύντομη απάντηση είναι ότι δεν μιλάμε για κάποια χρονική στιγμή, μια όμορφη ημέρα κατά την οποία παίρνουμε ένα φωτογραφικό στιγμιότυπο του ανθρώπινου πληθυσμού, μετράμε κεφάλια, τους βρίσκουμε να είναι 15.824 (λόγου χάρι), κι αποφασίζουμε ότι αυτοί και μόνον αυτοί μετράνε σαν "πρωταρχικοί πρόγονοί μας". Φυσικά και δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Μιλάμε για μια χρονική περίοδο που διήρκεσε χιλιάδες χρόνια, ίσως ακόμα και δεκάδες χιλιάδες χρόνια, κατά την οποία οι πρόγονοί μας άλλαζαν σταδιακά από το είδος που ονομάζουμε σήμερα Άνθρωπος ο όρθιος (*Homo erectus*), στο είδος Άνθρωπος ο σοφός (*Homo sapiens*). Σ' αυτή την περίοδο των χιλιάδων ετών, οι άνθρωποι βρίσκονταν σ' ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ των δύο ειδών, και δεν θα μπορούσαν να τοποθετηθούν με ακρίβεια είτε στο ένα είδος είτε στο άλλο. Όλοι αυτοί ήταν πρόγονοί μας: και οι του είδους Ά. ο όρθιος, και οι της μεταβατικής περιόδου, και οι του είδους Ά. ο σοφός όταν πια η μεταβολή ολοκληρώθηκε. Σημειώστε ότι αυτή είναι μια γενική διαδικασία που ισχύει για όλους τους ζωντανούς οργανισμούς, εφόσον όλοι εξελίσσονται και αλλάζουν από κάποιο προηγούμενο είδος σε κάποιο μεταγενέστερο· δεν περιορίζεται στην περίπτωση μας μόνο. Κ' επίσης, παρακαλώ, πριν αποφασίσετε να μου γράψετε διαμαρτυρόμενοι ότι αυτό που περιγράψω είναι λογικά αδύνατον, σιγουρευτείτε ότι έχετε διαβάσει και καταλάβει την πλήρη απάντηση (δείτε τη σελίδα που έχω συνδέσει στην αρχή αυτής της παραγράφου).

Αλλά πώς θα μπορούσαν μόνο 10.000 με 20.000 άτομα να είναι διασκορπισμένα σε μια τεράστια περιοχή όπως αυτή που σημειώνεται στο χάρτη, παραπάνω; Η απάντηση είναι ότι η περιοχή στο χάρτη δείχνει προσεγγιστικά την έκταση στην οποία οι πρόγονοί μας θα μπορούσαν να βρίσκονται επί χιλιάδες χρόνια· δεν είναι μια περιοχή που κατοικούνταν από κάποιους 10.000–20.000 ανθρώπους σε μια δεδομένη χρονική στιγμή.

Πότε άρχισαν να διαχέονται οι πρόγονοί μας έξω από την αρχική περιοχή-τους, κατακτώντας την υπόλοιπη Αφρική, τη Μέση Ανατολή, την υπόλοιπη Ασία, την Ευρώπη, κι ακόμη και την Αυστραλία, και (πολύ αργότερα) τη Βόρεια και Νότια Αμερική; Η χρονολογική σειρά των γεγονότων, όπως είναι γνωστή σήμερα μέσω τόσο παλαιοανθρωπολογικών ευρημάτων (απολιθωμάτων) όσο και ανάλυσης μέσω DNA έχει ως εξής:

Για αρκετές δεκάδες χιλιάδες χρόνια, ίσως περίπου μέχρι 100.000 χρόνια πριν, οι πρόγονοί μας παρέμειναν στην περιοχή της Αφρικής που αναφέρθηκε παραπάνω. Σ' ολόκληρη αυτή την περίοδο, τα μόνα εργαλεία που έφτιαχναν ήταν απλές πέτρες, πελεκημένες απ' τη μια μεριά για να είναι οξείς (που τις έκαναν έτσι χτυπώντας-τις με άλλες πέτρες), με τις οποίες σκότωναν το κυνήγι-τους, χώριζαν το κρέας απ' τα κόκκαλα, και πότε-πότε σπάζαν και κανα κεφάλι απ' την αντίπαλη φυλή. (Δεν υπάρχουν ενδείξεις για το τελευταίο, αλλά αμφιβάλω αν θα το αμφισβητούσε κανένας στα σοβαρά.) Ο τρόπος διαβίωσής τους ήταν ο λεγόμενος του "κυνηγού–συλλέκτη", με τον οποίο εννοούμε ότι οι άντρες "κυνηγούσαν" (δραστηριότητα που περιλάμβανε και τη συλλογή καρπών, ριζών, φρούτων, κλπ., κι όχι μόνο το κυνήγι ζώων, όπως σημειώνει ο Jared Diamond[11]), και οι γυναίκες συνέλεγαν την τροφή στον τόπο διαμονής-τους, την αποθήκευαν, την προετοίμαζαν για κατανάλωση, και τη διένεμαν. Πολλές φυλές Αφρικανών και Ινδιάνων της Αμερικής συνεχίζουν να οργανώνουν τη ζωή-τους μ' αυτόν τον τρόπο ακόμα και σήμερα, γιαυτό και γνωρίζουμε πολλές λεπτομέρειες: μέσω της απ' ευθείας παρατήρησης. (Υποτίθεται ότι ο τρόπος ζωής των σύγχρονων ιθαγενών φυλών δεν έχει αλλάξει κατά κάποιο σημαντικό τρόπο μέχρι τις μέρες-μας.)

Στη διάρκεια μιας περιόδου μεταξύ 100.000 και 60.000 ετών πριν, εμφανίστηκε μια μεγάλη μεταβολή στη νοημοσύνη των προγόνων-μας — μια μεταβολή που έχει ονομαστεί “το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός”[11] από τους παλαιοανθρωπολόγους. Τα αρχέγονα χονδροειδή λίθινα εργαλεία αντικαταστάθηκαν από άλλα, πιο λεπτοφτιαγμένα, κυρίως από κόκκαλο. Ενδιαφέρον είναι το ότι είδη τέχνης (χάντρες και άλλα στολίδια, ζωγραφική) έκαναν την εμφάνισή τους τον “ίδιο καιρό” (σημειώστε όμως ότι ο “καιρός” αυτός αναφέρεται σε χιλιάδες χρόνια). Οι ανθρωπολόγοι και οι νοολόγοι υποπτεύονται ότι αυτή η ξαφνική “έκρηξη” δημιουργικότητας έγινε δυνατή λόγω βελτίωσης της γλωσσικής επικοινωνίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι εγκέφαλοι μεγάλωσαν. Το μέγεθος του εγκεφάλου-μας ήταν ήδη όπως είναι σήμερα από την εποχή των αρχέγονων προγόνων-μας, γύρω στα 200.000 με 150.000 χρόνια πριν. Η υψηλότερη νοημοσύνη μπορεί να ήταν το αποτέλεσμα ποιοτικής (καλύτερα οργανωμένης σύνδεσης των νευρώνων) παρά ποσοτικής αλλαγής στον εγκέφαλο. Όποια και να ’ναι η αιτία, το Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός συνέπεσε με ένα γεωγραφικό “άλμα προς τα εμπρός”, χάρη στο οποίο οι πρόγονοί μας άφησαν την πρωταρχική περιοχή-τους στην Ανατολική Αφρική και σκόρπισαν, σταδιακά, σε ολόκληρο τον κόσμο.

Ο παραπάνω χάρτης (προσαρμογή από τους Lewin[7] και Olson,[9]) δείχνει τις γενικές κατευθύνσεις που πήραν οι πρόγονοί μας όταν βγήκαν από την αρχική περιοχή-τους στην Ανατολική Αφρική. Σημειώστε ότι μία από τις πορείες περιλαμβάνει τον διάπλου των Στενών του Μπαμπ ελ Μαντέμπ, που είναι το στενότερο σημείο όπου το νοτιοδυτικό άκρο της Αραβικής χερσονήσου σχεδόν αγγίζει την Αφρική — διάπλους που επιχειρήθηκε κάποια εποχή μεταξύ 80.000 και 70.000 χρόνια πριν. (Το K στο χάρτη αντιπροσωπεύει 1000 χρόνια.) Αν και τα Στενά είναι τόσο... στενά που μετά βίας φαίνονται στο χάρτη (δείτε επίσης τον προηγούμενο, μεγαλύτερο χάρτη της Αφρικής), τα 27 χιλιόμετά τους παρουσίαζαν ένα αξεπέραστο εμπόδιο ναυσιπλοΐας στα προηγούμενα είδη ανθρώπων.(*). Ίσως πια εκείνη την εποχή οι πρόγονοί μας απέκτησαν αρκετή περιέργεια για να ρισκάρουν ένα θαλάσσιο ταξίδι, αρκετή γενική νοημοσύνη για να επινοήσουν κάτι σαν σχέδια, και αρκετή πολυπλοκότητα στην προφορική-τους επικοινωνία για να συντονίσουν το φτιάξιμο μιας σχεδίας από μια ομάδα συντρόφων. Όποιες και να ’ταν οι διανοητικές δεξιότητες που απαιτούνταν, γνωρίζουμε ότι ο Ά. ο σοφός έφτασε στην Αυστραλία περίπου 65.000 χρόνια πριν. Εντούτοις, αυτό δεν πρέπει να το φανταστούμε σαν μια και μοναδική γενναία εξερεύνηση που επιτεύχθηκε στη διάρκεια μιας ζωής. Αντίθετα, πραγματοποιήθηκε μέσω της διασποράς φυλών που παρέμεναν στις κατασκηνώσεις-τους σε προσιτή πάντα απόσταση από τη θάλασσα, μέσα σε χιλιάδες χρόνια. Η διασπορά συμβαίνει επειδή οι άνθρωποι πιέζονται από το συνωστισμό σε ένα μέρος και αναζητούν νέες και παρθένες πηγές τροφής. Αμέσως μετά την εποχή που οι άνθρωποι έφτασαν στην Αυστραλία, μερικά από τα μεγάλα μαρσιποφόρα της Αυστραλίας εξαφανίστηκαν.

Αυτό, σε συνδυασμό με ανθρώπινα απολιθώματα, είναι μια πρόσθετη ένδειξη του χρόνου κατά τον οποίο οι άνθρωποι έφτασαν στην Αυστραλία.

Μια άλλη πορεία των προγόνων-μας προχωρεί προς τα βόρεια στη στεριά, περνώντας από την σημερινή Αιγυπτιακή χερσόνησο του Σινά, και από κει πορεύεται προς περιοχές της Ασίας και της Ευρώπης. Εντούτοις, η διασπορά-τους θα ήταν κάθε άλλο παρά απρόσκοπτη και στρωμένη με ροδοπέταλα, γιατί κάπου στην περιοχή του σημερινού Ισραήλ, και παραπέρα, στην Τουρκία και τη νοτιοανατολική Ευρώπη, θα πρέπει να συνάντησαν τους προηγούμενους κατοίκους αυτών των περιοχών, τους Νεάντερταλ.* Αυτοί οι τελευταίοι πρέπει να είναι παρακλάδι του προγονικού-μας είδους, του Ά. του όρθιου, που είχε ήδη διασπαρεί στον Παλαιό Κόσμο (Αφρική, Ασία, και Ευρώπη) από περίπου 1,5 εκατομμύριο χρόνια πριν, ξεκινώντας και πάλι από την Αφρική. Έτσι, έχουν υπάρξει τουλάχιστον δύο έξοδοι από την Αφρική: μία παλαιότερη, του προγονικού-μας είδους Ά. του όρθιου, και μία νεώτερη, του δικού-μας Ά. του σοφού (το γεγονός που περιγράφεται εδώ· σημειώστε ότι ο Alan Templeton περιγράφει μια τρίτη έξοδο, μεταξύ των δύο προαναφερθέντων, συν ένα πιο πρόσφατο γεγονός “επανεισόδου” από την Ασία στην Αφρική — βλ. Dawkins,[30] σελ. 57–60). Οι Νεάντερταλ εμφανίστηκαν τουλάχιστον 500.000 χρόνια πριν, και εξαφανίστηκαν πλήρως περίπου 24.000 χρόνια πριν. Έρευνα σε μοριακό επίπεδο κατατείνει στο συμπέρασμα ότι κάποιοι από τους μη-Αφρικανούς προγόνους-μας αναμείχθηκαν ελαφρώς με τους Νεάντερταλ. Συγκεκριμένα, άνθρωποι με καταγωγή από την Ευρασία έχουν γενετική συνεισφορά από τους Νεάντερταλ που βρίσκεται μεταξύ του 1% και του 4% (πηγή).

Σημειώστε ότι τα βέλη στον παραπάνω χάρτη δεν υποδεικνύουν συγκεκριμένες οδούς που ακολουθήθηκαν, αλλά μάλλον τις γενικές κατευθύνσεις διασποράς του είδους-μας. Η Βόρεια και Νότια Αμερική πρέπει να κατοικήθηκαν όχι νωρίτερα από 13.000 χρόνια πριν, από ανθρώπους που πέρασαν τον Βερίγγειο Πορθμό (τα 92 χλμ. θάλασσας που χωρίζουν τη Σιβηρία απ’ την Αλάσκα), σε μια περίοδο που το επίπεδο της θάλασσας ήταν πεσμένο λόγω παγετώνων, εκθέτοντας τη στεριά όπου τα νερά είναι ρηχά και μετατρέποντας το Βερίγγειο Πορθμό σε μια γέφυρα στεριάς. Οι πρώτοι αυτόχθονες Αμερικανοί (οι μετέπειτα “Ινδιάνοι” δηλαδή) καθιλώθηκαν από παγετώνες και έμειναν για κάποιο διάστημα στην Αλάσκα (για αρκετές γενεές, ίσως 1000 χρόνια), αλλά τελικά οι παγετώνες υποχώρησαν και οι άνθρωποι κατάφεραν να μετοικήσουν νοτιότερα, στο σημερινό Καναδά και τις Η.Π.Α. Από κει, τους πήρε μόνο 1000 χρόνια για να φτάσουν ως την Παταγονία, τη νότια εσχαιά της Νότιας Αμερικής.[7]

Λέχθηκε παραπάνω ότι το αρχικό μέγεθος του πληθυσμού των πρώτων προγόνων-μας υπολογίζεται ότι ήταν μεταξύ 10.000 και 20.000. Το έτος 2000 έφτασε περίπου τα 6.000.000.000 (έξι δισεκατομμύρια). Πώς άλλαξε το μέγεθος του πληθυσμού-μας μέσα στο χρόνο, και γιατί γίναμε τόσο πολλοί; Είναι πολύ σημαντικό να το καταλάβουμε αυτό αν επιδιώκουμε μια πλήρη κατανόηση της εξέλιξης της θρησκείας, για τον ακόλουθο λόγο: στο πιο μεγάλο διάστημα, δηλαδή για περίπου 150.000 χρόνια, η ύπαρξή μας χαρακτηριζόταν από τις ακόλουθες ιδιότητες:

τρόπος διαβίωσης : κυνηγοί–συλλέκτες, μικρό μέγεθος παγκόσμιου πληθυσμού (από μερικές χιλιάδες σε μερικά εκατομμύρια το πολύ), και κυρίως λατρεία προγόνων, ή αυτό που θα ονόμαζα “μικρής κλίμακας, ‘ερασιτεχνική’ (ειδωλολατρική) θρησκεία”.

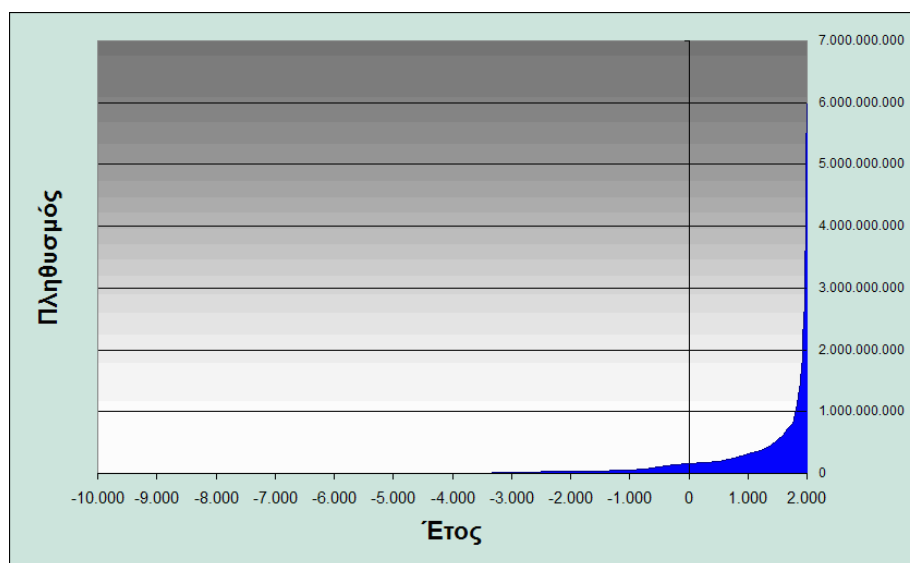
Αλλά για περίπου τα τελευταία 10.000 χρόνια (μόνο), ο τρόπος διαβίωσής μας άλλαξε ριζικά. Συγκεκριμένα, απέκτησε τα παρακάτω χαρακτηριστικά: τρόπος διαβίωσης: γαιοκτήμονες, πολύ μεγάλο μέγεθος παγκόσμιου πληθυσμού (της τάξης των δισεκατομμυρίων), και κυρίως λατρεία Θεού (με κεφαλαίο Θ), ή αυτό που θα ονόμαζα “μεγάλης κλίμακας, ιδρυματοποιημένη θρησκεία”.

Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν ήσαν ανεξάρτητα το ένα απ’ τ’ άλλο. Χάρη στον τρόπο διαβίωσης ως γαιοκτήμονες, πολύ μεγάλοι πληθυσμοί — πολύ μεγαλύτεροι από πριν — μπορούσαν να τραφούν και να συντηρηθούν. Επίσης, οι μεγάλοι πληθυσμοί επέφεραν την ανάδυση των κοινωνικών τάξεων μεταξύ των ανθρώπων (έμποροι, στρατιωτικοί, σκλάβοι, γραφιάδες, αριστοκράτες, και φυσικά ιερείς). Ήταν

λόγω της αγροτικής ανάπτυξης(*) που οι άνθρωποι πληθυσμοί μπορούσαν τώρα να θρέψουν τάξεις ανθρώπων που δεν δούλευαν για να κερδίσουν τα προς το ζην (π.χ. οι στρατιωτικοί, οι ιερείς, οι αριστοκράτες), κάτι που ήταν αδιανόητο κατά το προηγούμενο στάδιο, του κυνηγού–συλλέκτη. Μία απ’ τις συνέπειες της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις ήταν η δομική “πολυπλοκοποίηση” της θρησκείας: αντί για έναν μοναδικό σάμαν–βασιλιά της φυλής, υπήρχε τώρα μια ολόκληρη τάξη ανθρώπων, το ιερατείο, πυραμιδοειδώς οργανωμένο με έναν ανώτατο ηγέτη (π.χ., έναν Πάπα, έναν Οικουμενικό Πατριάρχη, έναν Μεγάλο Αγιατολλάχ, κλπ.), λίγα άτομα κοντά στον ανώτατο ηγέτη (αρχιεπισκόπους, αγιατολλάχ), και πιο πολλά άτομα μακρύτερα από τον ηγέτη, και κοντύτερα στη βάση της πυραμίδας (επισκόπους, παπάδες, μουφτήδες, ιμάμηδες, κλπ.). Μια θαυμάσια πηγή που εξηγεί όχι μόνο τα παραπάνω, αλλά και γιατί η αγροκαλλιέργεια αναπτύχθηκε σε συγκεκριμένα μέρη του κόσμου και όχι σε άλλα (έχοντας σαν συνέπεια αυτό που αντιλαμβανόμαστε σαν “υπεροχή” των “λευκών”, ενώ στην πραγματικότητα τα οποιαδήποτε τεχνολογικά επιτεύγματά τους τους δόθηκαν σαν δώρα της τύχης, χάρη σε γεωγραφικές, βοτανικές, και ζωολογικές συμπτώσεις), είναι το βιβλίο του Jared Diamond: *Guns, Germs, and Steel*[12] — για το οποίο του απονεμήθηκε το βραβείο Πούλιτζερ — που καλό είναι να διαβάσει οποιοσδήποτε αναρωτιέται για το γιατί κάποιες “ράτσες” εμφανίζονται πιο ικανές, κ’ επομένως πιο κυριαρχικές, από άλλες.

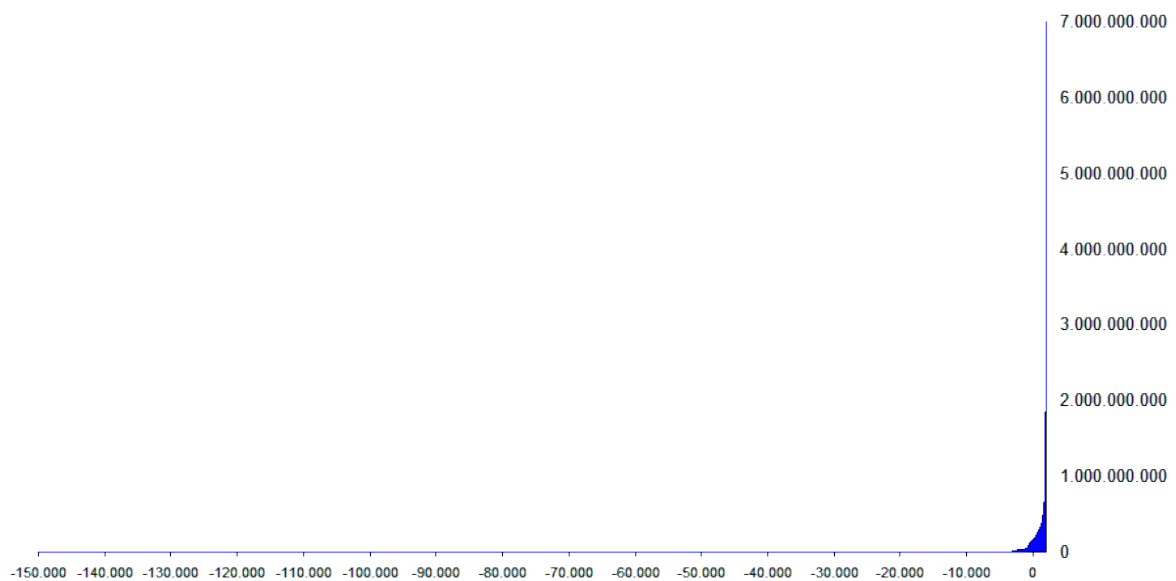
Πρέπει να σημειωθεί ότι στους πολύ πρόσφατους καιρούς — ίσως τα τελευταία 300–400 χρόνια, μετά την Αναγέννηση — ένα σημαντικό τμήμα της ανθρωπότητας έχει προχωρήσει σ’ ένα τρίτο στάδιο διαβίωσης: το στάδιο των υπηρεσιών, στο οποίο το προϊόν της δουλειάς των ανθρώπων δεν είναι κάτι φαγώσιμο, ή ακόμα και χειροπιαστό, αλλά παρ’ όλα αυτά μπορεί να έχει αξία για άλλους ανθρώπους. Για παράδειγμα, μπορεί να είναι μια ασφάλιση, ένα κινηματογραφικό έργο, ένα διήγημα, ένα πρόγραμμα λογισμικού, μια λοτταρία, μια νομική συμβουλή, μια εμπορική συμφωνία, ή απλώς η μεταπώληση της δουλειάς κάποιου άλλου. Επειδή πολλοί από μας κερδίζουμε τα προς το ζην σ’ αυτό το στάδιο διαβίωσης, είναι εύκολο να παραβλέψουμε το τεράστιο αποτέλεσμα που είχε το στάδιο του γαιοκτήμονα στην ανθρώπινη κοινωνία. Εντούτοις, όπως ακριβώς το στάδιο των υπηρεσιών είναι πολύ σύντομο σε σύγκριση με το στάδιο του γαιοκτήμονα, έτσι και το τελευταίο είναι πολύ σύντομο συγκρινόμενο με το στάδιο του κυνηγού–συλλέκτη.

Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι η εμφάνιση κάθε σταδίου δεν συνεπάγεται την εξαφάνιση των προηγούμενων: υπάρχουν ακόμα κυνηγοί–συλλέκτες σε πολλά μέρη του κόσμου, αλλά τείνουν να παίζουν έναν περιφερειακό μόνο ρόλο στη διεθνή κατάσταση των πραγμάτων. Με τα παραπάνω κατά νου, ας φτιάξουμε ένα γράφημα που να δείχνει την πρόοδο του ανθρώπινου πληθυσμού μέσα στο χρόνο.

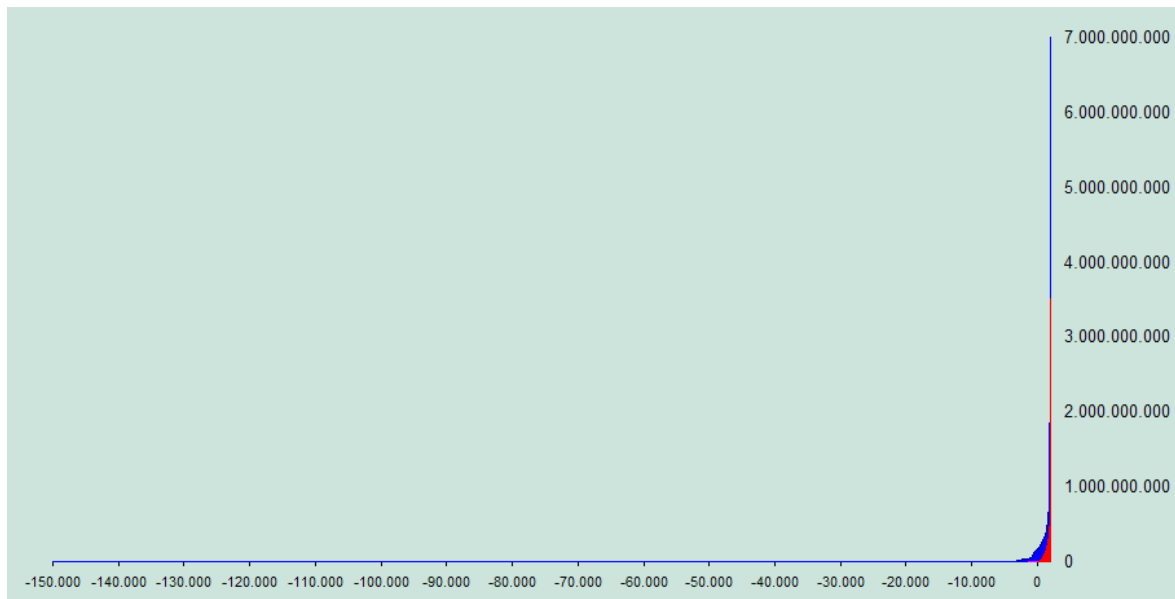
Ο πληθυσμός είναι στον κατακόρυφο άξονα, ενώ στον οριζόντιο άξονα είναι ο χρόνος, που αντιστοιχεί σχεδόν ακριβώς στη Δυτική/Χριστιανική έννοια “έτος”. δηλαδή: ο χρόνος μηδέν αντιστοιχεί στο 1 μ.Χ., ή στο 1 π.Χ., όποιο απ’ τα δυο προτιμάτε· ο χρόνος -2.000 αντιστοιχεί στο έτος 2000 π.Χ., συν/πλην ένα έτος — μια διόρθωση που δεν έχει καμιά σημασία σε όσα αφορούν στο παραπάνω γράφημα. Η μπλε περιοχή κάτω-δεξιά δείχνει πώς περίπου αυξήθηκε ο πληθυσμός διαμέσου των αιώνων. Τα δεδομένα για την κατασκευή αυτού του γραφήματος πάρθηκαν από αυτή τη σελίδα, και αυτήν επίσης. Μια άλλη μορφή αυτού του γραφήματος μπορείτε να δείτε εδώ.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η αύξηση του πληθυσμού είναι τέτοια που η μπλε περιοχή στο παραπάνω γράφημα παραμένει σχεδόν αόρατη για πιο πολύ απ’ το μισό του χρόνου που απεικονίζεται, μέχρις ότου γίνει ορατή και αρχίσει να υψώνεται στους ιστορικούς χρόνους, ενώ εξακοντίζεται στα ύψη στην πολύ πρόσφατη εποχή. Αλλά το πιο ενδιαφέρον μέρος για το σκοπό της παρούσας συζήτησης είναι όχι το ορατό, αλλά το αόρατο μέρος της μπλε περιοχής· συγκεκριμένα, το μήκος του αόρατου μέρους. Σημειώστε ότι το γράφημα σταματάει στ’ αριστερά στο -10.000 (εποχή κατά την οποία σύμφωνα με τα δεδομένα ο πληθυσμός-μας ήταν περίπου 4 με 5 εκατομμύρια). Αυτός ο χρόνος όμως δεν συνδέεται με την αρχή του είδους-μας· είναι μια αυθαίρετη χρονολογία, λίγο πριν την εμφάνιση της γεωργίας. Αν θέλαμε να περιλάβουμε ολόκληρη τη διάρκεια της ύπαρξής μας ως είδος στο γράφημα, με τον συμβατικό χρόνο -150.000 στ’ αριστερά (όπου υπέθεσα νωρίτερα ότι ο πληθυσμός-μας ήταν γύρω στα 10.000 με 20.000 άτομα), θα έπρεπε να επεκτείνουμε το γράφημα 15 φορές προς τ’ αριστερά, με την καμπύλη του πληθυσμού να συμπίπτει σχεδόν ακριβώς με τον οριζόντιο άξονα για ολόκληρο το μήκος αυτής της προς τ’ αριστερά επέκτασης. Αν σας είναι δύσκολο να το φανταστείτε αυτό, δείτε-το στο επόμενο γράφημα:

Το παραπάνω γράφημα βέβαια δεν μας λέει τίποτα το πιο ενδιαφέρον από το ότι ο πληθυσμός-μας “πήρε τ’ απάνω-του” αμέσως μετά την εμφάνιση της γεωργίας. Αυτό που είναι πιο ενδιαφέρον είναι ότι σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξής μας στο στάδιο του κυνηγού-συλλέκτη, κι ακόμα αργότερα, μέχρι και εντός των ιστορικών χρόνων (δηλ. για ολόκληρο το τμήμα όπου το ύψος της μπλε περιοχής είναι πρακτικά μηδέν), οι θρησκευτικές δοξασίες των ανθρώπων δεν είχαν καμιά σχέση με το Θεό· ήσαν δοξασίες περί ψυχών των προγόνων, φαντασμάτων, καλών και κακών πνευμάτων που κατοικούσαν στα δάση, τις λίμνες, τη θάλασσα, ή άλλα άγνωστα κ’ επικίνδυνα μέρη που προκαλούσαν φόβο, και ούτω καθεξής — ακριβώς το είδος των δοξασιών που οι λίγοι εναπομείναντες κυνηγοί-συλλέκτες

πιστεύουν σήμερα (θα περιγραφούν κάπως πιο αναλυτικά σε λίγο). Αν θελήσουμε ν' απεικονίσουμε τη διάδοση των μονοθεϊστικών θρησκειών που προήλθαν από τον Ιουδαϊσμό στο παραπάνω γράφημα (δηλ. του Χριστιανισμού και του Ισλάμ), τότε παίρνουμε το παρακάτω:

Το ποσόν του πληθυσμού που πίστευε ή πιστεύει σε μονοθεϊστικές θρησκείες (στις οποίες η έννοια “Θεός” είναι κυρίαρχη) σημειώνεται παραπάνω με κόκκινο. Η εμφάνιση του Ιουδαϊσμού σημειώνεται λίγο πριν από το χρόνο μηδέν, με το ύψος του κόκκινου μέρους να παραμένει κοντά στο μηδέν για λίγο διάστημα, λόγω του πολύ μικρού πληθυσμού των Εβραίων σε σύγκριση με όλο τον πληθυσμό της Γης. Από το χρόνο μηδέν και μετά είναι κυρίως λόγω του Χριστιανισμού, και στη συνέχεια και λόγω του Ισλάμ, που το κόκκινο τμήμα της έγχρωμης περιοχής εκτινάσσεται στα ουράνια. Πριν να βιαστείτε να με κατηγορήσετε ότι “στρίμωξα το Θεό σε μια γωνία” (μάλλον κατά κυριολεξία), σκεφτείτε ότι τα παραπάνω γραφήματα κατασκευάστηκαν από καθαρά αριθμητικά δεδομένα, που ελπίζω μας δίνουν μια καθαρότερη εικόνα του μεγέθους και της διάρκειας της έννοιας “Θεός” (του μιμίδιου Θεός δηλαδή) στο νου της ανθρωπότητας από αυτή που τείνουμε να της αποδώσουμε σήμερα — τουλάχιστον για όσους από μας ζουν σε κοινωνίες διαποτισμένες με την έννοια “Θεός”.

Τώρα, έχοντας πάνω-κάτω μια ιδέα της χρονικής και ποσοτικής διασποράς των προγόνων-μας στον πλανήτη, ας εστιάσουμε στις θρησκευτικές-τους ιδέες και συνήθειες: περίπου πότε εμφανίστηκαν αυτές, τί μορφή είχαν αρχικά, και πώς εξελίχθηκαν με το χρόνο;

Είναι δύσκολο ν' απαντήσουμε το πρώτο από τα παραπάνω ερωτήματα με κάποιο βαθμό βεβαιότητας, όμως υπάρχουν ενδείξεις ότι οι δοξασίες που σήμερα θα χαρακτηρίζαμε σαν “σχετιζόμενες με το υπερφυσικό” έκαναν την εμφάνισή τους γύρω στα 100.000 με 90.000 χρόνια πριν. Από πού το συμπεραίνουμε αυτό; Από το ότι αυτή είναι η κατά προσέγγιση εποχή που συναντούμε τους πιο αρχαίους τάφους με αντικείμενα (κτερίσματα) που συνοδεύουν το νεκρό, υποτίθεται για τη μετά θάνατο ζωή (π.χ., βλ. εδώ). Ταφές μπορεί να γίνονταν και παλιότερα (αν και όχι πολύ παλιότερα), αλλά μια απλή ταφή δεν είναι ένδειξη πίστης σε μετά θάνατο ζωή. Για παράδειγμα, οι συγγενείς του αποθανόντος μπορεί να μην άντεχαν να βλέπουν το σώμα του μόλις πρωτύτερα ζωντανού συγγενή-τους να σπαράσσεται από ζώα.*) Αλλά αν υπάρχουν κτερίσματα στον τάφο μαζί με το νεκρό σώμα, ποιο σκοπό θα μπορούσαν να εξυπηρετούν αυτά εκτός από το να φανούν χρήσιμα στη μετά θάνατο ζωή; Φυσικά, μπορεί ν' αντιταχθεί κανείς σ' αυτή την ιδέα, λέγοντας ότι οι ζώντες συγγενείς μπορεί να μην ήθελαν να βλέπουν πια τα υπάρχοντα του αποθανόντος, γιατί θλίβονταν βλέποντάς τα. Πάντα είναι δυνατό να κάνουμε υποθέσεις ενάντια σε κάτι που είναι απλώς μια εξήγηση ενός γεγονότος (το γεγονός είναι ότι

αντικείμενα βρέθηκαν σε τάφους), αλλά πρέπει κανείς να αξιολογεί τις διάφορες υποθέσεις ρεαλιστικά. Εννοώ, αν θέλετε να ξεφορτωθείτε μερικά αντικείμενα μπορείτε να τα πετάξετε κάπου αλλού, όχι υποχρεωτικά στον τάφο του συγγενή-σας, σαν να 'τανε σκουπιδότοπος. Επίσης, δεν βρίσκουμε τυχαία αντικείμενα, αλλά τέτοια που ανήκουν σε συγκεκριμένες κατηγορίες, με συμβολική σημασία. Το γεγονός ότι δεν μπορούμε να βρούμε αυτή τη συνήθεια πριν από 100.000 χρόνια, πολύ πιθανό να σημαίνει ότι πρωτίτερα οι άνθρωποι δεν διέθεταν τη νοητική πολυπλοκότητα που απαιτείται για να φτάσουν σε μια ιδέα όπως η ζωή μετά το θάνατο.

Αλλά η ακριβής εποχή κατά την οποία εμφανίστηκε η πίστη στη μετά θάνατο ζωή δεν έχει πολλή σημασία. Πιο σπουδαίο είναι να καταλάβουμε το ποιόν των θρησκευτικών δοξασιών που είχαν οι πρόγονοί μας κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ύπαρξης του είδους-μας. Δεδομένου ότι ο τρόπος διαβίωσής τους ήταν αυτός του κυνηγού-συλλέκτη μέχρι αρκετά πρόσφατα (δηλ. μέχρι περίπου 10.000 χρόνια πριν), μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις-τους παρατηρώντας τους λιγοστούς εναπομείναντες σύγχρονους κυνηγούς-συλλέκτες. Οι ανθρωπολόγοι κάνουν ακριβώς αυτό, εδώ και τουλάχιστον δυο αιώνες, κ' έχουν συλλέξει μια πληθώρα δεδομένων. Η συνολική εικόνα που προκύπτει είναι ότι οι θρησκευτικές (ή καλύτερα οι μεταφυσικές) πεποιθήσεις των κυνηγών-συλλεκτών περιστρέφονται γύρω από ιδέες όπως ψυχές των νεκρών προγόνων, μάγισσες, νεράιδες, άλλα πνεύματα, κλπ. Όταν κάτι κακό και απρόσμενο συμβαίνει, όπως π.χ. αν καταρρεύσει η στέγη μιας καλύβας, η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι κάποια υποθετική αλλά γνωστή σε όλους μάγισσα προξένησε την καταστροφή επίτηδες, για να βλάψει κάποιους ανθρώπους (βλ. Boyer[3], κεφ.1). Τα μέλη της φυλής μπορεί να μαζευτούν και να συζητήσουν, προσπαθώντας να καταλάβουν γιατί η μάγισσα θέλησε να κάνει κακό, και πώς να την εξευμενίσουν. Ο κακός καιρός μπορεί να προκαλείται από δυσαρεστημένες ψυχές προγόνων, και τα μπουμπουνητά μπορεί να είναι οι θυμωμένες φωνές-τους. Αν κανείς περπατήσει μόνος-του, μακριά από τη φυλή, καλά και κακά πνεύματα συνοδεύουν το άτομο αυτό, το οποίο βρίσκεται στο έλεός τους. Αυτό είναι απλώς ένα μικρό δείγμα μερικών τυπικών μεταφυσικών πεποιθήσεων των κυνηγών-συλλεκτών. Καθώς δεν έχουν άλλες πιο συγκεκριμένες ιδέες περί θεών ή Θεού, μπορούμε να ονομάσουμε τις δοξασίες αυτές θρησκευτικές, αντί για γενικά μεταφυσικές.

Εντούτοις, σήμερα οι περισσότεροι άνθρωποι όχι μόνο δεν ζουν σε κοινωνίες κυνηγών-συλλεκτών, αλλά επίσης οι πιο πολλοί δεν έχουν θρησκευτικές πεποιθήσεις του είδους των κυνηγών-συλλεκτών, σαν αυτές που περιέγραψα μόλις παραπάνω. Σήμερα η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων είναι πιστοί μιας χούφτας θρησκειών, οι πιο επικρατούσες των οποίων είναι παρακλάδια του Ιουδαϊσμού. Αυτή η αλλαγή στο "στυλ" των θρησκευτικών πεποιθήσεων δεν είναι απλή σύμπτωση. Το "στυλ" των δοξασιών των κυνηγών-συλλεκτών ήταν ακατάλληλο για τον μετέπειτα γεωργικό κόσμο, που ανέπτυξε πίστη σε συγκεκριμένους θεούς, οι οποίοι ήσαν επίσης και δημιουργοί του κόσμου, ή τμημάτων του κόσμου. Ας δούμε επί τροχάδην μερικές από αυτές τις νεώτερες θρησκευτικές δοξασίες, όπως διαμορφώθηκαν στην εποχή των γαιοκτημόνων:

Οι Αιγύπτιοι πίστευαν στον Άμμονα (Amun, το δημιουργό), το Ρα (το θεό-ήλιο), τον Όσιρι (θεό των νεκρών), την Ίσιδα (θεά της μαγείας, συζύγου του Όσιρι), τη Νουτ (θεά του ουρανού, συζύγου του Ρα), το Γεβ (θεό της γης, εραστή της Νουτ), το Θωθ (θεό της σοφίας), το Σεθ (θεό της ερήμου), τον Όρο (γιο της Ίσιδας και του Όσιρι), και άλλους. Γίνονταν καβγάδες μεταξύ των θεών (Ο Σεθ σκότωσε τον αδελφό-του Όσιρι, ο οποίος έτσι έγινε θεός των νεκρών), παράνομοι έρωτες (η Νουτ ερωτοτροπούσε με τον Γεβ), πόλεμοι (ο Όρος εναντίον του Σεθ), όπως επίσης και ιστορίες σχετικά με το πώς και γιατί ο Νείλος πλημμυρίζει και γονιμοποιεί τη γη κάθε χρόνο, πώς ο ήλιος διανύει την τροχιά-του στον ουρανό και φέγγει στη γη κάθε μέρα, και πολλές άλλες. Αυτές οι ιστορίες και οι χαρακτήρες αποτελούσαν την Αιγυπτιακή μυθολογία. Οι Έλληνες πίστευαν στο Δία (βασιλιά των θεών του Ολύμπου), τον Ποσειδώνα (θεό της θάλασσας), την Ήρα (σύζυγο του Δία), την Αθηνά (θεά της σοφίας), τον Απόλλωνα (θεό της

μουσικής), τον Άρη (θεό του πολέμου), την Άρτεμη (θεά του κυνηγιού), τη Δήμητρα (θεά της γεωργίας), την Αφροδίτη (θεά του έρωτα), τον Άδη (θεό του κάτω κόσμου), και άλλους. Και πάλι υπήρχαν καβγάδες και πόλεμοι μεταξύ των θεών (ο Δίας έγινε βασιλιάς ανατρέποντας τον πατέρα-του Κρόνο μαζί με τους Τιτάνες, μετά από μια “τιτανομαχία”), παράνομοι ερωτικοί δεσμοί (ο Δίας πρέπει να είναι ο κάτοχος του παγκόσμιου ρεκόρ σε τέτοιους δεσμούς, κρύβοντας τις θνητές ερωμένες-του από τη σύζυγό του Ήρα, συνήθως μετατρέποντάς τις σε κάποιο ζώο). Και πάλι, υπήρχε ένα μεγάλο πλήθος ιστοριών που αποτελούσαν την Ελληνική μυθολογία: ιστορίες για το πώς δημιουργήθηκε ο κόσμος, πώς οι άνθρωποι έμαθαν να χρησιμοποιούν τη φωτιά (ο καλός Τιτάνας Προμηθέας την έδωσε στους ανθρώπους αφού την έκλεψε από το Δία, ο οποίος στη συνέχεια τον τιμώρησε σκληρά), πώς ο Δίας αποφάσισε να καταστρέψει τον κόσμο και όλους τους ανθρώπους σε έναν Μεγάλο Κατακλυσμό, εκτός από ένα ζευγάρι ανθρώπων (το Δευκαλίωνα και τη γυναίκα-του Πύρρα), οι οποίοι έφτιαξαν μια κιβωτό, που μετά από εννιά ημέρες πάνω στα κύματα προσάραξε στην κορυφή του όρους Παρνασσός.(*). Η ελληνική μυθολογία μας είναι γνωστή πολύ λεπτομερειακά, κυρίως λόγω του ενδιαφέροντος του Δυτικού κόσμου στις ελληνικές πολιτισμικές-του ρίζες.

Οι Ρωμαίοι αργότερα κληρονόμησαν τους θεούς των Ελλήνων και τις ιστορίες-τους απaráλλαχτες, στη μεγαλύτερη πράξη “κλοπής πνευματικής ιδιοκτησίας” που έχει γνωρίσει ποτέ ο κόσμος. Λατινοποίησαν μόνο τα ονόματα των θεών: ο Δίας έγινε Jupiter, ο Ποσειδώνας Neptune, η Ήρα Juno, η Αθηνά Minerva, ο Απόλλων Apollo, ο Άρης Mars, η Άρτεμις Diana, η Δήμητρα Ceres, η Αφροδίτη Venus, ο Άδης Pluto, ο Κρόνος Saturn, κλπ. Οι Ρωμαίοι πρόσθεσαν και μερικές ιστορίες δικές-τους, και το σύνολο αυτών των ελληνο-ρωμαϊκών ιστοριών αποτέλεσαν τη Ρωμαϊκή μυθολογία.

Οι Εβραίοι πίστευαν σε ένα και μοναδικό θεό, το Γιαχβέ (εξ ου και το “Ιεχωβάς” στο όνομα της γνωστής αίρεσης), που αργότερα υιοθετήθηκε από το Χριστιανισμό (ως Θεός), και το Ισλάμ (ως Αλλάχ). Η Εβραϊκή μυθολογία περιλάμβανε τις δικές-της εκδοχές της δημιουργίας, του Μεγάλου Κατακλυσμού, και πολέμους. Μόνο που καθώς δεν υπήρχαν άλλοι θεοί για να πολεμήσουν με το Γιαχβέ, σ’ αυτή την περίπτωση ήσαν οι πόλεμοι του “εκλεκτού λαού του Κυρίου”, των Εβραίων, εναντίον των γειτονικών φυλών που καταγράφηκαν στη μυθολογία-τους, άλλοτε βασιζόμενοι σε πραγματικά γεγονότα, κι άλλοτε στο μύθο. Αλλά υπάρχουν και μεγάλες διαφορές μεταξύ των Εβραϊκών δοξασιών και εκείνων άλλων λαών. Συγκεκριμένα, ενώ οι περισσότεροι άλλοι λαοί (ή τουλάχιστον οι μορφωμένοι ανάμεσά τους) ήσαν λίγο-πολύ γνώστες της μυθολογικής φύσης των δοξασιών-τους (δηλ. του γεγονότος οτι ήσαν φανταστικές ιστορίες), οι Εβραίοι πήραν τις ιστορίες-τους στα σοβαρά, συγχέοντάς τις με την πραγματικότητα. Ενώ μεταξύ των σύγχρονών τους πολιτισμών (π.χ., Ελληνικού, Ρωμαϊκού) υπήρχαν σκεπτόμενοι άνθρωποι που πίστευαν πως η μυθολογία ήταν ένα σύνολο από φανταστικές ιστορίες για τις μάζες, και εξέφραζαν ανοιχτά αυτή την άποψη στα συγγράματά τους, μεταξύ των Εβραίων δεν είναι γνωστό ούτε ένα άτομο που να εξέφρασε την άποψη αυτή, που ήταν αντίθετη προς το επίσημο δόγμα. Κι αυτό δεν αποτελεί κανένα μεγάλο μυστήριο, καθώς η αντίθεση προς την Ιουδαϊκή θρησκεία τιμωρούνταν με θάνατο. Όχι μόνο πίστευαν οι Εβραίοι στην κατά γράμμα αλήθεια της μυθολογίας-τους, αλλά επίσης αυτή η άποψη κληρονομήθηκε από τις απογόνους θρησκείες: ακόμα και σήμερα υπάρχει πλήθος Χριστιανών που πιστεύουν στην Ιουδαϊκή Βίβλο (την Παλαιά Διαθήκη, σε Χριστιανική ορολογία) κατά κυριολεξία, αν και ένας μάλλον μεγαλύτερος αριθμός Χριστιανών πιστεύουν οτι η ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης είναι μεταφορική (μια “αλληγορία”): στο Μουσουλμανικό κόσμο, η κατάσταση δεν είναι και πολύ διαφορετική από εκείνη του αρχαίου Εβραϊκού κόσμου: το Κοράνι πιστεύεται οτι είναι ο λόγος του Θεού (Αλλάχ), και στα περισσότερα Ισλαμικά έθνη(*) η απιστία στην κυριολεκτική αλήθεια του Κορανίου τιμωρείται με θάνατο.

Οι Ιουδαϊκές δοξασίες έγιναν οι προγεννήτορες θρησκευτικών μιμιδίων που αργότερα εξαπλώθηκαν στον κόσμο σαν πυρκαγιά σε ξερά χόρτα. Συνεπώς ο Ιουδαϊσμός κατέχει εξέχουσα θέση στην ιστορία της εξέλιξης της θρησκείας. Μας αποκαλύπτει το πώς άλλαξαν οι θρησκευτικές δοξασίες. Για παρά-

δειγμα, ο Θεός της Παλαιάς Διαθήκης (Π.Δ., δηλ. της Ιουδαϊκής Βίβλου) είναι θεωρητικά ο ίδιος Θεός μ' εκείνον του σύγχρονου Χριστιανισμού· αλλά στην πράξη ο Θεός της Π.Δ. ήταν πολύ διαφορετικός· είχε πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά από το Χριστιανικό Θεό, ο οποίος είναι μια πιο “εξελιγμένη” έκδοση του πρώτου. Συγκεκριμένα, ο Θεός της Π.Δ. ήταν μια φυσική οντότητα. Είχε φωνή, και πόδια για να περπατάει. Σύμφωνα με τη Γένεση 3:8, ο Αδάμ και η Εύα άκουσαν τη φωνή του Θεού που περπατούσε στον κήπο της Εδέμ («Και ήκουσαν την φωνήν Κυρίου του Θεού, περιπατούντος εν τω παραδείσω προς το δειλινόν»), και χώθηκαν κάπου για να κρυφτούν, αισθανόμενοι ντροπή γιατί είχαν μόλις φάει από το απαγορευμένο φρούτο. Τότε ο Θεός έχει ένα διάλογο με τον Αδάμ και την Εύα («Εκάλεσε δε Κύριος ο Θεός τον Αδάμ, και είπε προς αυτόν, Πού είσαι; ο δε είπε, Την φωνήν σου ήκουσα εν τω παραδείσω, και εφοβήθην,» κλπ, 3:9-10). Ας σημειωθεί ότι η ιστορία αυτή δεν γράφτηκε για να γίνει κατανοητή σαν απλή αλληγορία, γιατί ο κήπος της Εδέμ (μέσα στον οποίο ο Θεός έκανε τον περίπατό του) ήταν ένας πραγματικός κήπος με φυσική υπόσταση πάνω στη Γη, τοποθετημένος μεταξύ τεσσάρων ποταμών γνωστών στους αρχαίους Εβραίους, ένας από τους οποίους ήταν ο πασίγνωστος Ευφράτης (Γεν. 2:10-14), άρα η Εδέμ ήταν κάποια τοποθεσία στη Μεσοποταμία (το σημερινό Ιράκ), όπου ρέει ο Ευφράτης. Την ιδέα ότι η ιστορία του Αδάμ και της Εύας θα έπρεπε να ερμηνευθεί σαν αλληγορία τη σκαρφίστηκαν αργότερα κάποιοι θεολόγοι, που είδαν τις παραδοξότητες της όταν εκλαμβάνεται κατά κυριολεξία (αν και δεν βλέπουν όλοι οι πιστοί τις παραδοξότητές της).

Τώρα, αν ο Θεός είχε πόδια για να περπατάει σ' έναν κήπο με φυσική υπόσταση, και προφανώς επίσης και στόμα για να μιλάει, αναρωτιέται κανείς, τί άλλα όργανα είχε ο Θεός; Δεν θα μπορούσε να είναι ένα συνονθύλευμα δύο ποδιών και ενός στόματος, έτσι δεν είναι; Θα έπρεπε να έχει ένα κεφάλι με μυαλό (που έκανε τη σκέψη πριν από την ομιλία), ένα σώμα στο οποίο θα ήσαν στερεωμένα το κεφάλι και τα πόδια, και ποιος ξέρει τί άλλο. Αλλά αυτή δεν είναι η μόνη ιστορία στην Π.Δ. που περιγράφει έναν ανθρωπόμορφο Θεό. Στην Έξοδο 33:9-23, για παράδειγμα, ο Θεός ομιλεί στο Μωυσή «πρόσωπον προς πρόσωπον» (Έξδ. 33:11) λίγο πριν του δώσει τις Δέκα Εντολές. Ο Μωυσής παρακαλεί το Θεό να τον αφήσει να δει το πρόσωπό του, ο Θεός αρνείται (γιατί όποιος δει το πρόσωπό του πρέπει να πεθάνει, Έξδ. 33:20), αλλά επιτρέπει στο Μωυσή να δει τα οπίσθιά του («και θέλω σηκώσαι την χείρα μου, και θέλεις ιδεί τα οπίσω μου· το δε πρόσωπόν μου δεν θέλεις ιδεί.» Έξδ. 33:23). Βέβαια, αν ο Θεός των Ιουδαίων είχε κεφάλι και πόδια, δεν ακούγεται καθόλου περίεργο το ότι είχε επίσης και σώμα με μια πίσω πλευρά (μαζί με ότι άλλο συνεπάγεται κάτι τέτοιο, προφανώς). Αλλά αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι τα εδάφια αυτά από την Έξοδο δείχνουν μια συνεπή εικόνα ενός ανθρωπόμορφου Θεού στην Π.Δ. Αυτή η εικόνα, που είναι σε πλήρη συμφωνία με τον ανθρωπομορφισμό θεών άλλων πολιτισμών εκείνης της εποχής, συνεχίζεται κατά τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού. Για παράδειγμα, ο ίδιος ο Ιησούς φαντάζεται το Θεό με ανθρώπινη μορφή, όπως αποκαλύπτεται από το ακόλουθο εδάφιο της Καινής Διαθήκης:

Ματθ. 5:34–35 [Μιλά ο Ιησούς]: «[34] Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὄλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· [35] μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· [...]

Δηλαδή: «[34] Εγώ όμως σας λέω να μην ορκίζεστε καθόλου· ούτε στον ουρανό, γιατί είναι θρόνος του Θεού· [35] ούτε στη γη, γιατί είναι υποπόδιο των ποδιών-Του»

Ασφαλώς οι σημερινοί θεολόγοι και οι πιστοί θα ισχυρίζονταν ένθερμα ότι το παραπάνω πρέπει να γίνει κατανοητό μεταφορικά. Εντούτοις, η ιδέα της “μεταφορικής ερμηνείας” μπορεί να υποστηριχτεί μόνο σήμερα, πολλούς αιώνες αφότου η συλλογική Χριστιανική ιδέα περί Θεού είχε εξελιχθεί στην αφηρημένη έννοια του πνεύματος, στερούμενου ανθρώπινων μελών, όπως πόδια, στόμα, κεφάλι, φύλο, κλπ. (αν και όχι και σκέψης — διαβάστε αυτή τη σελίδα-μου για να δείτε τα προβλήματα που αναφύονται με ένα Θεό που σκέπτεται). Κανείς σήμερα δεν μπορεί να ισχυριστεί πως γνωρίζει πώς σκεφτόταν για τη μορφή του Θεού ο συγγραφέας του κατά Ματθ. ευαγγελίου στο 5:34–35, ή οι

σύγχρονοί του Χριστιανοί, ή ο ίδιος ο Ιησούς (υποθέτοντας ότι το κατά Ματθαίον καταγράφει με ακρίβεια τα λόγια του Ιησού).

Το Ισλάμ δείχνει μια παρόμοια “εξέλιξη” στο πώς οι πιστοί φαντάζονταν το Θεό (Αλλάχ) τότε και τώρα. Παρόλο που τώρα οι Μουσουλμάνοι θεολόγοι ισχυρίζονται ότι ο Αλλάχ είναι απλώς πνεύμα, ο ίδιος ο Μωάμεθ φανταζόταν τον Αλλάχ με ανθρώπινες ιδιότητες.

Αυτό αποκαλύπτεται από την ακόλουθη “ισχυρή” (αυθεντική) διήγηση (“χαντίθ”):

Σαχί αλ-Μπουκαρί 3199 (Βιβλίο 59, Διήγηση 10) (V4B54N421):

Διηγήθηκε ο Αμπού Δαρρ (Abu Dharr):

Ο Προφήτης με ρώτησε κατά το ηλιοβασίλεμα: «Ξέρεις πού πάει ο Ήλιος (την ώρα που βασιλεύει);» Εγώ απάντησα: «Ο Αλλάχ και ο Απόστολός του γνωρίζουν καλύτερα.» Είπε: «Πηγαίνει (δηλ. ταξιδεύει) μέχρι να προσκυνήσει μπροστά στο Θρόνο, και ζητά την άδεια να υψωθεί και πάλι, και του δίνεται η άδεια, και αργότερα (θα έρθει μια ώρα που) θα είναι έτοιμος να προσκυνήσει, αλλά η προσκύνησή του δεν θα γίνει δεκτή, και θα ζητήσει άδεια να συνεχίσει την πορεία-του αλλά δεν θα του επιτραπεί, αλλά θα διαταχθεί να γυρίσει εκεί απ’ όπου ήρθε, κ’ έτσι θα ανατείλει από τη Δύση. Και αυτή είναι η ερμηνεία της φράσης του Αλλάχ: “Και ο Ήλιος συνεχίζει την πορεία-του για ένα διάστημα (κατά διαταγήν). Αυτό είναι το Διάταγμα (του Αλλάχ) του Ένδοξου σε Ισχύ, του Παντογνώστη.”» (Κοράνι 36:38)

Όπως βλέπουμε, ο Μωάμεθ, ανυπόμονος να κάνει επίδειξη της σοφίας-του προς τον αδαή σύντροφό του Αμπού Δαρρ, αποκάλυψε το πώς φανταζόταν τον Θεό: ως κάποιον που κάθεται σε ένα Θρόνο, μπροστά στον οποίο έρχεται και προσκυνά ένας εξίσου ανθρωπομορφικός Ήλιος, ζητώντας άδεια από τον Αλλάχ για να ανατείλει, άδεια που του δίνεται κάθε φορά από τον Αλλάχ, κ.ο.κ. (Επομένως, δεδομένων των 4,5 δισεκατομμυρίων ετών ύπαρξης της Γης, και του ότι η Γη περιστρεφόταν πιο γρήγορα αρχικά, έχοντας μια μέρα που διαρκούσε πολύ λιγότερο από 24 ώρες, συμπεραίνουμε ότι ο Ήλιος έχει ζητήσει άδεια από τον Αλλάχ πάνω από ένα τρισεκατομμύριο φορές [1.000.000.000.000], και ο Αλλάχ δεν έχει βαρεθεί ακόμα να απαντά «Ναι!» κάθε φορά [!!].)

Αυτή η βλακωδώς παιδιάστικη ιδέα ενός Αλλάχ που στρογγυλοκάθεται σε Θρόνο επιβεβαιώνεται από τον ίδιο τον Αλλάχ στο Κοράνι: Κοράνι 7:54: «Ιδού! Ο Κύριός σου είναι ο Αλλάχ, που δημιούργησε το στερέωμα και τη γη σε έξι μέρες, και κατόπιν στερέωσε το Θρόνο. [...]»

Ο “Θρόνος”, στον οποίο κάθεται ο Αλλάχ, υποτίθεται ότι είναι στερεωμένος πάνω από τον έβδομο ουρανό. (Στην Ισλαμική άποψη περί σύμπαντος υπάρχουν επτά ουρανοί που σκεπάζουν τη γη σαν οροφές, ο ένας πάνω στον άλλον, και πάνω από τους επτά είναι ο Θρόνος του Αλλάχ. Μη γελάτε!)

Εντούτοις, με το πέρασμα των αιώνων, τόσο η Χριστιανική όσο και η Ισλαμική άποψη περί Θεού εξελίχθηκε· οπότε τώρα Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι φαντάζονται το Θεό-τους αφηρημένα ως πνεύμα, χωρίς ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά (αν και δεν είναι σπάνιο για τους Χριστιανούς να ζωγραφίσουν το Θεό ως μια υπερήλικη Πατρική Μορφή· οι περισσότερες σχέτες Μουσουλμάνων αποφεύγουν να απεικονίσουν είτε τον Αλλάχ είτε το Μωάμεθ, με την εξαίρεση των Αλεβιτών Μουσουλμάνων).

Η φυσική υπόσταση του Θεού της Π.Δ. και ο ανθρωπομορφισμός-του, σε αντιπαράθεση με τη μετέπειτα Χριστιανο-Ισλαμική εικόνα-του σαν αφηρημένο πνεύμα, είναι μόνο μία από τις ενδείξεις της εξέλιξης που υπέστη η θρησκεία. Μια άλλη ένδειξη είναι η μετεξέλιξη της ηθικής του Θεού. Αυτό είναι το θέμα της επόμενης ενότητας.

2.1 Τα βιολογικά θεμέλια της Ηθικής και η εξέλιξή της

Ο Θεός της Π.Δ. είναι ένας Θεός του οποίου οι πράξεις αντικειμενικά θα έπρεπε να κρίνονται σαν ηθικά “ιδιαιζόντως ειδεχθείς” από κάθε σύγχρονο άνθρωπο που δεν τυφλώνεται από τα ιικά μιμίδια του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού. Για να υποστηρίξω την προηγούμενη πρόταση με κάποιες ενδείξεις, θυμίζω ότι ο Θεός εξαλείφει από προσώπου Γης δύο πόλεις καίγοντας όλους τους κατοίκους-τους —

προφανώς συμπεριλαμβανομένων και των βρεφών — επειδή ήσαν ανήθικοι,*) σώζοντας όμως ένα ζευγάρι: το Λωτ και τη γυναίκα-του· η οποία εντούτοις έκανε το “ολέθριο λάθος” να γυρίσει και να κοιτάξει πίσω, οπότε ο Θεός τη μετέτρεψε σε στήλη άλατος (Γεν. 19:24-25). Νωρίτερα, ο ίδιος άνθρωπος, ο Λωτ, είχε προτείνει σε κάποιους κακοποιούς που τον ενοχλούσαν (προσπαθούσαν να παραβιάσουν την πόρτα του σπιτιού-του), να τους δώσει τις δυο παρθένες κόρες-του για να τις κάνουν ότι θέλουν (Γεν. 19:8), αρκεί οι κακοποιοί να αφήνουν το Λωτ και τους άρρενες φιλοξενούμενους στην ησυχία-τους! Σε ένα νωρίτερο επεισόδιο, ο Θεός εξαλείφει ολόκληρο τον ανθρώπινο πληθυσμό από τη Γη με έναν Κατακλυσμό (εκτός απ’ το Νώε και την οικογένειά του· και πάλι, η ευνοιοκρατία δεν μοιάζει με κατηγορία που θα μπορούσε να κάνει το Θεό — ή μάλλον το συγγραφέα εκείνης της ιστορίας — να κοκκινίσει). Ακόμα νωρίτερα, ο Θεός ζητάει από ένα γέρο άνθρωπο, τον Αβραάμ, να θυσιάσει το μοναδικό γιο-του, και τη στιγμή που ο Αβραάμ είναι έτοιμος να καταφέρει το θανάσιμο χτύπημα με ένα μαχαίρι στο παιδί πάνω στο βωμό, ο Θεός αντικαθιστά το παιδί με ένα κριάρι. (*) Όμως σε ένα μετέπειτα επεισόδιο, ένα νεαρό κορίτσι ψήνεται πάνω στο βωμό από τον πατέρα-της, τον Ιεφθάε, ένα στρατηγό των Εβραίων, ο οποίος ορκίστηκε ότι αν ο Θεός τον βοηθούσε να πετύχει μια μεγάλη νίκη με το στράτευμά του, θα θυσίαζε στο Θεό ότι εξερχόταν πρώτο από την πόρτα του σπιτιού-του και θα ερχόταν να τον συναντήσει κατά την επιστροφή-του (Κριταί 11:30-40). Αυτή τη φορά ο Θεός δεν το θεώρησε σκόπιμο να σπεύσει σε αντικατάσταση του άτυχου θύματος με κάποιο αμνοερίφιο, οπότε το κορίτσι αποτέλεσε την πρώτη καταγεγραμμένη περίπτωση ανθρώπινου μπάμπεκκιου. Τα παραπάνω είναι μόνο μια σύντομη ανθολογία της αιμοσταγούς βίας και — βάσει των σημερινών στάνταρ — της ηθικής κατάπτωσης που παρουσιάζεται σαν ενάρτη και αξιέπαινη (ή απλώς αξιομνημόνευτη) στην Παλαιά Διαθήκη. Μια πολύ πιο πλήρη συλλογή μπορείτε να βρείτε στο βιβλίο του Dawkins, Η περί Θεού αυταπάτη,[13] σ. 237-250.

Τί συνέβη στο Θεό αργότερα; Γιατί άλλαξε ο Θεός τόσο δραστικά, κι από ένα γενοκτόνο, μισογύνικο, διαβολικά ζηλιάρικο ον (*) — σε σύγκριση με το οποίο ο Σατανάς έμοιαζε με αληθινό αγγελούδι — άλλαξε κι έγινε το πατρικό και καλοκάγαθο πνεύμα της μετά Χριστόν εποχής; Θα πρέπει είτε να πιστέψουμε το αδιανόητο, ότι δηλαδή ο ίδιος ο Θεός βελτιώθηκε, ή να δεχτούμε μια λογικότερη εκδοχή: ότι η ιδέα των ανθρώπων σχετικά με τον ίδιο τον εαυτό-τους (το πώς θα έπρεπε να συμπεριφέρονται προς τους άλλους ανθρώπους, κλπ.), βελτιώθηκε, κι αυτή η βελτίωση αντικατοπτρίστηκε στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι φαντάζονταν το Θεό-τους. Τώρα έχουμε ένα πολύ διαφορετικό σύνολο αρχών, σύμφωνα με το οποίο είναι ανήθικο να προκαλέσει κακό αυτός που έχει την ισχύ σε άλλους που είναι ασθενείς και απροστάτευτοι. (*) Αυτή η αρχή δεν ακολουθιόταν λίγες μόνο δεκαετίες πριν, και η κατάσταση εμφανίζεται όλο και χειρότερη καθώς κινούμαστε πίσω στο χρόνο ([13], σ. 262-272). Πώς διαμορφώσαμε τη σύγχρονη αντίληψή μας περί ηθικής; Από πού μας ήρθε η ηθική; Είναι ουρανοκατέβατη; Θα μπορούσε ποτέ η προέλευσή της να είναι θρησκείες που κραδαίνουν ιερά βιβλία τα οποία περιγράφουν το για ποιο λόγο να κάνετε σίσκεμπαπ από τη σάρκα παρθένων κοριτσιών — των ίδιων των θυγατέρων-σας; Εξαιρετικά απίθανο. Μήπως υπάρχει κάποια πιο φυσιολογική προέλευση της ηθικής-μας; Αυτό εξετάζεται στην ενότητα που ακολουθεί.

Κάποτε, μερικά χρόνια πριν, έλαβα ένα μήνυμα μέσω e-mail από μια ψυχολόγο, που έγραφε από την πόλη Fort Belvoir, στη Βιρτζίνια των Η.Π.Α. Είχε μόλις διαβάσει μια προγενέστερη έκδοση αυτής της σελίδας-μου, όπου εξηγώ αυτές που θεωρώ ότι είναι οι δύο μεγαλύτερες αντιφάσεις στη θρησκευτική αντίληψη περί Θεού, και θέλησε να μου δώσει ένα μάθημα περί πίστεως, θρησκείας, του Σύμπαντος, της προέλευσής μας, του πώς δεν καταλαβαίνω τις ιδιότητες του Θεού όπως μας αποκαλύπτονται στις Γραφές, και τα λοιπά. Την επόμενη μέρα έλαβα ένα μήνυμα από το σύζυγό της, που έλεγε πως ήταν «φυσικός για 23 χρόνια, και τώρα κατηχητής», ο οποίος αφού μου παρουσίασε τη δική-του θρησκευτική άποψη, με προειδοποίησε σχετικά με τη γυναίκα-του, λέγοντας: «Εγώ γενικά επιχειρηματολογώ υπέρ [της ύπαρξης του Θεού], εκείνη επιχειρεί να την αποδείξει.» Πράγματι, την επόμενη μέρα η

γυναίκα-του, γεμάτη ως τα μπούνια από θρησκευτική βεβαιότητα κι από την υπεροψία της κουλτούρας-της, (*) ξεκίνησε να μου αποδείξει ότι ο Θεός υπάρχει, τραβώντας αυτό που νόμιζε πως ήταν άσος από το μανίκι-της: αυτό που θεωρούσε ότι είναι πραγματικά άλυτος γρίφος για κάθε άθεο: ποια είναι η προέλευση της ηθικής-μας;

Αφού ανταλλάξαμε λίγα μηνύματα, σύντομα κατάλαβα ότι η πιθανότητα να εγκαταστήσω κάποια μορφή επικοινωνίας με εκείνο το άτομο ήταν ακριβώς μηδέν. Φαινόταν τόσο “νοητικά κουφή” όσο κ’ ένας βράχος (ένας βράχος πίστεως, ίσως;), και σε μερικές μέρες διέκοψα τη συζήτηση, διαλογιζόμενος ότι αν συνεχίζαμε θα “μιλούσαμε” όπως δυο πλοία που συναντώνται κι ανταλλάσσουν σήματα καθώς πλέουν μέσ’ τη νύχτα προς αντίθετες κατευθύνσεις. Αυτό που μου έμεινε στο νου σαν ενδιαφέρουσα ιδέα μετά απ’ αυτή την εμπειρία ήταν η βεβαιότητα της ψυχολόγου ότι η ερώτηση «Ποια είναι η προέλευση της ηθικής-μας;» έχει μια προφανή και μοναδική απάντηση: «Η ηθική-μας εκπορεύεται από το Θεό! Είμαστε ηθικοί επειδή ο Θεός είναι ηθικός, και μας θέλει κ’ εμάς να μοιάζουμε μ’ Εκείνον!»

Απίστευτο. Πώς γίνεται άνθρωποι που υποτίθεται πως σκέπτονται ορθολογικά, όπως η ψυχολόγος και ο σύζυγός της (πρώην φυσικός), να θεωρούν πως αυτή η κυκλική εξήγηση(*) αποτελεί απάντηση; Πώς μπορούν λογικοί άνθρωποι ν’ αποτυγχάνουν να δουν την έλλειψη εξήγησης σ’ αυτή την “εξήγηση” της ανθρώπινης ηθικής όταν την αποδίδουν στην ηθική ενός ανώτερου όντος; Πώς γίνεται να μην αναρωτιώνται: γιατί εκείνου του όντος η ηθική είναι αυτή που είναι και όχι η αντίθετη; Υποτιθέμενα, θα μπορούσαμε να ζούμε στο Σύμπαν ενός μοχθηρού Θεού, έτσι δεν είναι; Θα μπορούσε να πρόκειται για έναν κακόβουλο Θεό, ο οποίος διαθέτει ένα στρατό από αγγέλους που φέρνουν την καταστροφή και την αμαρτία, και που έχει περιορίσει τον μόνο καλοκάγαθο άγγελο, το Σατανά, στην κόλαση: το μόνο μέρος όπου οι αγαθοεργίες συμβαίνουν επί 24-ώρου βάσεως. Ένας τέτοιος Θεός θα μας ήθελε να είμαστε κακοί σαν εκείνον, άρα το έγκλημα θα ήταν ο κανόνας στον κόσμο-μας, και οι λίγοι καλοί άνθρωποι θα κλείνονταν στη φυλακή, εκτίοντας ποινές για την καλοσύνη-τους, για να συνειστούν και να γίνουν πραγματικά κακοί. Λοιπόν; Γιατί δεν είναι έτσι η πραγματικότητα;

Οι άνθρωποι που είναι θρήσκοι συνήθως αποφεύγουν ν’ αναρωτηθούν για την προέλευση των ιδιοτήτων του Θεού-τους. Μια χαρακτηριστική απάντησή τους είναι: «Μυστήρια αι βουλαί του Υψίστου», χωρίς να καταλαβαίνουν ότι αυτός είναι ένας εύσημος τρόπος για να πει κανείς: «Δεν ξέρω, αλλά και δεν θέλω να το παραδεχτώ ότι δεν ξέρω.» Το θέμα του πώς (και γιατί) η θρησκεία “κατεβάζει τα ρολά” στη λογική θα εξεταστεί αργότερα, αλλά προς το παρόν μπορούμε να προσπαθήσουμε ν’ απαντήσουμε το εξής ερώτημα: Θα ήταν ποτέ δυνατό να ζούμε στον κόσμο ενός κακόβουλου Θεού, όπως περιγράφηκε μόλις προηγουμένως;

Όποιος πιστεύει ότι η πηγή της ηθικής-μας είναι ο Θεός, και ταυτόχρονα μπορεί να σκέφτεται λογικά, θα πρέπει να παραδεχτεί ότι είναι απλώς θέμα τύχης που το “καλό” είναι αξιέπαινο και το “κακό” αξίζει τιμωρία. Υπάρχει ακριβώς 50% πιθανότητα ο Θεός-μας να ήταν κακόβουλος, (*) και να ήθελε και μας να είμαστε κακοί σαν κ’ εκείνον. Δεν συμβαίνει όμως αυτό· έτυχε ο Θεός-μας να είναι καλός — αυτό είναι το μόνο που μπορεί να πιστέψει ο πιστός.

Αλλά η άποψή μου διαφέρει. Όχι, ο κόσμος-μας δεν θα μπορούσε ποτέ να είναι τέτοιος ώστε να υπερισχύει το κακό, και το καλό ν’ αποτελεί εξαίρεση. Δεν είναι καθόλου σύμπτωση το ότι ζούμε σ’ έναν κόσμο όπου οι δάσκαλοι και οι πνευματικοί ηγέτες μας προτρέπουν να συμπεριφερόμαστε με αρετή, και όπου η μειοψηφία των ανθρώπων που εγκληματούν απομονώνεται από την πλειοψηφία. Η ηθική-μας εξηγείται ανατρέχοντας σε αρχές της βιολογίας, σύμφωνα με τις οποίες οι πιθανότητες του να είμαστε ενάρετοι ή ανήθικοι δεν είναι καθόλου 50-50%· ο κόσμος-μας, σύμφωνα με αυτές τις αρχές που θα εξηγήσω αμέσως παρακάτω, δεν θα μπορούσε να είναι καθόλου διαφορετικός από αυτόν που παρατηρούμε τώρα.

Ας αρχίσουμε με ένα πείραμα σκέψης, το οποίο στη συνέχεια θα υλοποιήσω σαν πρόγραμμα στον υπολογιστή, οπότε θα διαπιστώσουμε ότι το πείραμα σκέψης πράγματι δουλεύει όπως το περιγράψω.

Ας υποθέσουμε ότι υπάρχουν δύο είδη ζώων σε ένα περιβάλλον που περιέχει περιορισμένη ποσότητα τροφής γι' αυτά τα ζώα: κάποια φυτά, λόγω χάρη, τα οποία τα ζώα καταναλώνουν. Ας ονομάσουμε τα δύο είδη ζώων Η και Κ — η επιλογή αυτή των συμβόλων θα γίνει κατανοητή αμέσως. Ας πούμε λοιπόν ότι ξεκινάμε με μερικά άτομα του είδους Η, και έναν ίσο αριθμό ατόμων του είδους Κ. Καί τα δύο είδη έχουν το συνήθειο να συλλέγουν την τροφή, την οποία καταναλώνουν αργότερα. Αλλά — και εδώ είναι η διαφορά μεταξύ των δύο ειδών — τα ζώα του είδους Η είναι όλα “ηθικά”, που σημαίνει ότι απλώς συλλέγουν την τροφή όταν τη βρίσκουν μπροστά-τους, χωρίς να κλέβουν· ενώ τα ζώα του είδους Κ συμπεριφέρονται μερικές φορές σαν “κλέφτες”, που σημαίνει το εξής: μερικές φορές συλλέγουν την τροφή όταν τη βρουν στο δρόμο-τους, αλλά κάποιες άλλες φορές κλέβουν την τροφή άλλων ατόμων του είδους Κ. Το πόσο καταφέρνουν να κλέψουν είναι παράμετρος του πειράματος. Επίσης, το τί ποσοστό των ζώων Κ αποτελεί κλέφτες, όπως και το πόσο πιθανό είναι ένα τέτοιο άτομο να κάνει κλοπή (όταν συναντήσει άλλο άτομο του είδους Κ) είναι κι αυτά παράμετροι αυτού του φανταστικού κόσμου. Τα ζώα του είδους Κ ποτέ δεν επιτίθενται εναντίον των ζώων του είδους Η, ούτε αντιστρόφως. (Γιατί; Διότι αυτό θα κατέστρεφε τον χαρακτηρισμό-τους σαν “κλέφτες”. Διαβάστε τις απόψεις αναγνωστών, παρακάτω, για να δείτε την πλήρη εξήγηση.)

Κατά τα άλλα, κάθε ζώο ζει πάνω-κάτω για ένα δοσμένο χρόνο, και όταν πεθάνει “επιστρέφεται στη φύση”, που σημαίνει ότι υπάρχει μια πιθανότητα να φυτρώσει ένα φυτό σε κάποιο μέρος μετά το θάνατο του ζώου. Όσο ζει, εφόσον το ζώο διαθέτει αρκετή “ενέργεια” (δηλ. εφόσον τα εφόδια τροφής που διαθέτει ξεπερνούν κάποιο όριο), μπορεί να γεννήσει άλλο άτομο του ίδιου είδους, το οποίο αρχίζει αμέσως να περιδιαβίνει στο περιβάλλον, ψάχνοντας για τροφή, κλπ, κλπ. Υποθέστε ότι όλα τα ζώα κάθε είδους είναι πανομοιότυπα στη δομή-τους, δηλαδή δεν γίνονται μεταλλάξεις, επομένως δεν υπάρχει βιολογική εξέλιξη εντός των χρονικών ορίων στα οποία εκτυλίσσεται το πείραμά μας.

Με λίγα λόγια, αυτό το οποίο περιγράφω παραπάνω είναι ένα απλουστευμένο μοντέλο αυτού που θα περίμενε να συναντήσει κανείς σε ένα περιβάλλον όπου δύο είδη συναγωνίζονται για την ίδια πηγή τροφής, μέσα σε χρόνο που είναι αρκετά σύντομος ώστε η βιολογική εξέλιξη να θεωρείται αμελητέα. Εντούτοις, το ένα είδος αποτελείται από τίμια όντα που ποτέ δεν κλέβουν το ένα απ' το άλλο, ενώ το άλλο είδος περιλαμβάνει και κλέφτες, που κάποιες φορές κλέβουν το ένα απ' το άλλο. Τί θα συνέβαινε σ' αυτά τα δύο είδη καθώς περνάει ο καιρός; Θα συνέχιζαν να υπάρχουν επ' άπειρο, συναγωνιζόμενα για τροφή; Θα εξαφανίζονταν οι κλέφτες με το πέρασμα του χρόνου, ή μήπως θα προόδευαν και θα πληθύνονταν εις βάρος των τίμιων όντων;

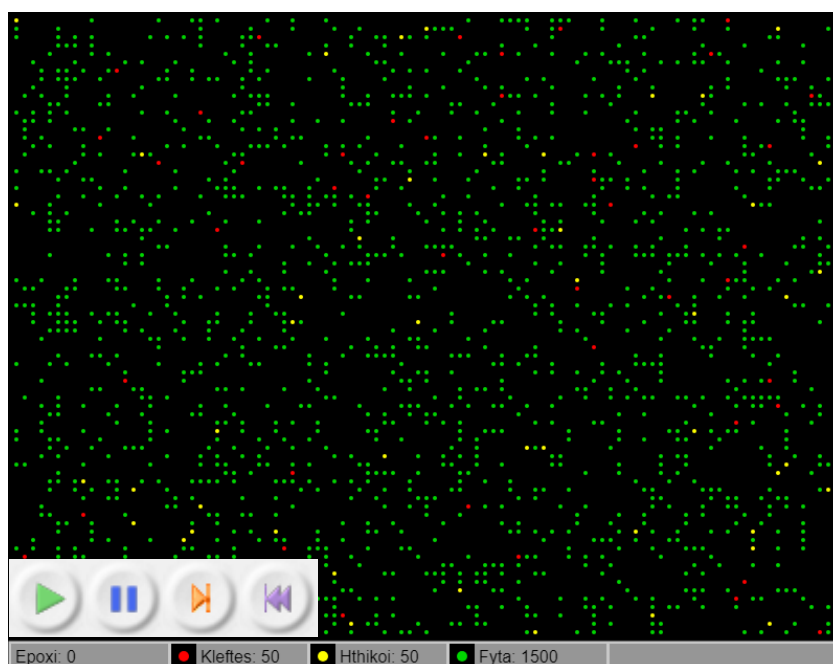
Αυτό που υποψιάστηκα όταν φαντάστηκα την παραπάνω κατάσταση ήταν ότι τα ζώα του είδους Κ αργά ή γρήγορα θα εξαφανίζονταν. Πόσο αργά ή πόσο γρήγορα; Εξαρτάται από το πόσα απ' αυτά ρέπουν προς την κλοπή, κι από το πόσο καλά τα καταφέρνουν να κλέβουν: όσο πιο πολύ επικρατεί η κλεψιά, τόσο πιο γρήγορα θα εξαφανιστεί το είδος των κλεφτών, τα Κ. Οι κλέφτες οι ίδιοι, ατομικά ο καθένας-τους, ίσως θα μπορούσαν να ευημερήσουν και να δημιουργήσουν πιο πολλούς απογόνους από εκείνους που δεν κλέβουν. (Θυμηθείτε ότι εφόσον πρόκειται για ζώα, δεν υπάρχουν φυλακές για να εγκλειστούν ή να τιμωρηθούν με άλλον τρόπο οι κλέφτες· άρα δεν βλέπω το λόγο γιατί να μην ευημερήσουν κάποιοι κλέφτες.) Αλλά το είδος των ζώων Κ σαν μια οντότητα θα πρέπει να εξαφανιστεί με την πάροδο του χρόνου.

Γιατί αυτό; Διότι, ανεξάρτητα από τις συνθήκες και τις τύχες μεμονωμένων ατόμων, αν κοιτάξουμε το περιβάλλον από κάποια “απόσταση” και σκεφτούμε τα δύο είδη σαν δύο ολότητες, θα δούμε ότι το είδος Η είναι πιο αποδοτικός καταναλωτής τροφής, δηλαδή τα καταφέρνει καλύτερα από το είδος Κ στο να μετατρέπει την τροφή σε ενέργεια (κίνηση). Το είδος Η μετατρέπει όλη την τροφή που συναντά σε ενέργεια και απογόνους, ενώ το είδος Κ πότε-πότε “τρώει από την ίδια-του τη σάρκα”. Διότι αυτό συνεπάγεται μια πράξη κλοπής: Αν η τροφή βρίσκεται τόσο ελεύθερη στο περιβάλλον όσο και στην κατοχή ατόμων του είδους Κ, τότε κάθε φορά που ένα άτομο του είδους Κ κλέβει τροφή από ένα άλλο,

αυτό που συμβαίνει είναι ότι το είδος K σαν ολότητα αποτυγχάνει να αποσπάσει τροφή από το περιβάλλον. Αντί γι' αυτό, κάποια ποσότητα τροφής απλώς ανταλλάσσεται μεταξύ των μελών-του. Αυτό μπορεί μεν να είναι ευεργετικό για κάποια μέλη του είδους K (αυτά που κάνουν την κλοπή), αλλά είναι καταστροφικό για το είδος K σαν ολότητα.

Κατ' αναλογία, υποθέστε ότι το σώμα-σας αντιστοιχεί στο είδος K σαν ολότητα, και ότι τα κύτταρα του σώματός σας αντιστοιχούν στα μεμονωμένα άτομα του είδους K. Κάποια από τα κύτταρα αυτά, συγκεκριμένα των πνευμόνων-σας, είναι επιφορτισμένα με το να παίρνουν οξυγόνο από τον αέρα (που αντιστοιχεί στην "τροφή από το περιβάλλον") και να το αποδίδουν στην κυκλοφορία του αίματός σας. Αν όλα τα πνευμονικά-σας κύτταρα κάνουν αυτή τη δουλειά όπως είναι αναμενόμενο, πολύ ωραία. Αν όμως κάποια απ' αυτά, αντί να παίρνουν οξυγόνο από τον αέρα, επιτίθενται σε γειτονικά-τους κύτταρα και παίρνουν μόρια οξυγόνου απ' τους γείτονές τους, η αναπνοή σας θ' αρχίσει να χωλαίνει. Τα μεν πνευμονικά-σας κύτταρα-κλέφτες θα ευδοκιμήσουν βρίσκοντας πληθώρα μορίων οξυγόνου, ο δε οργανισμός-σας στο σύνολό του θ' αρχίσει να ασθμαίνει, μη λαμβάνοντας αρκετό οξυγόνο από το περιβάλλον. Τελικά, αν όλα τα πνευμονικά-σας κύτταρα αρχίσουν να επιδίδονται στο σπορ της κλεψιάς και να παίρνουν οξυγόνο μόνο από τους γείτονές τους, σύντομα θα πεθάνετε από ασφυξία.

Είναι σωστή η παραπάνω σκέψη; Οι θεωρίες και τα πειράματα σκέψης όπως το παραπάνω ανήκουν στη σφαίρα της φιλοσοφίας. Εγώ δεν είμαι φιλόσοφος. Εμένα μ' αρέσει να υλοποιώ συστήματα, συνήθως με χρήση υπολογιστή, προγραμματίζοντάς τα. Όταν έχω μπροστά-μου ένα ερώτημα και μια θεωρία όπως η παραπάνω, αμέσως αυτό που μου έρχεται στο μυαλό είναι να γράψω ένα πρόγραμμα υπολογιστή που να προσομοιώνει το σύστημα ακριβώς όπως το φαντάστηκα, ώστε να ξεκινήσω το πρόγραμμα, να το βάλω να τρέξει, και να διαπιστώσω ποιο είναι το αποτέλεσμα. Αν ήμουν μαθηματικός θα έγραφα μια σειρά από "αξιώματα" του συστήματός μου ("υπάρχουν δύο είδη ζώων", "κάθε ζώο ζει για χρονικό διάστημα x", και ούτω καθεξής), και μετά θα προσπαθούσα ν' αποδείξω ότι η μια από τις προτάσεις "το είδος K σαν ολότητα εξαφανίζεται", ή "το είδος K σαν ολότητα ευδοκιμεί επ' άπειρον", έπεται σαν θεώρημα. Όμως όχι μόνο δεν είμαι μαθηματικός, αλλά υποπτεύομαι ότι στην πραγματικότητα οι μαθηματικοί θα δυσκολεύονταν ν' αποδείξουν τέτοιες προτάσεις. Αυτό που μόλις περιέγραψα ονομάζεται "χαοτικό σύστημα" στη θεωρία υπολογισιμότητας, και συνήθως ο μόνος τρόπος να εξεταστούν τέτοια συστήματα είναι με το να τα υλοποιήσουμε στον υπολογιστή και να τ' αφήσουμε να δουλέψουν, παρατηρώντας την πρόοδο και το αποτέλεσμα τους.(*)

Άρα λοιπόν: Ας υλοποιήσουμε ένα τέτοιο σύστημα σε πρόγραμμα για να δούμε ποιο είναι το αποτέλεσμα. Ιδού το πρόγραμμα:

Αυτό που βλέπουμε παραπάνω είναι ο χώρος (“περιβάλλον”, μαύρο ορθογώνιο) όπου τα ζώα-μας ζουν τη ζωή-τους. Ο χώρος είναι γεμάτος με μονάδες τροφής (“φυτά”, τα πράσινα κυκλάκια). Περιλαμβάνονται επίσης μερικά ζώα του είδους Κ (κόκκινα), και ένας ίσος αριθμός ζώων του είδους Η (κίτρινα). Έτσι όπως φαίνεται παραπάνω, το περιβάλλον έχει 1500 μονάδες τροφής, 50 ζώα Κ, και 50 ζώα Η.

Τώρα πατήστε το κουμπί που ξεκινάει το πρόγραμμα (πράσινο τρίγωνο). Θα διαπιστώσετε ότι τα κόκκινα και κίτρινα ζώακια (τα Κ και τα Η) τίθενται σε κίνηση. Καθώς κινούνται τυχαία, βρίσκουν στο δρόμο-τους μονάδες τροφής, φυτά δηλαδή, τα οποία συλλέγουν κ’ έτσι γίνονται παχύτερα. Αφού συλλέξουν αρκετή τροφή (αν το καταφέρουν), μπορεί να γεννήσουν άλλα άτομα του είδους-τους (έναν απόγονο ανά τοκετό). Μετά από λίγο χρόνο, το ζώακι πεθαίνει. Μία “μονάδα χρόνου” ονομάζεται “εποχή” σε τέτοια συστήματα, και κάθε ζώο κάνει ένα τυχαίο βήμα στο χώρο ανά εποχή. Μπορείτε να δείτε τον αριθμό των εποχών που ήδη πέρασαν στην κάτω-δεξιά γωνία, στην γκριζα “ταινία κατάστασης” του συστήματος. Στην ίδια ταινία κατάστασης θα δείτε τους τρέχοντες αριθμούς των ζώων του είδους Κ (“Κλέφτες”), και των ζώων του είδους Η (“Ηθικοί”). Η παρατήρηση του πώς μεταβάλλονται αυτοί οι αριθμοί με την πάροδο του χρόνου αποτελεί την ουσία της εκτέλεσης αυτής της προσομοίωσης.

Πατώντας 2-3 φορές ακόμα το κουμπί που ξεκινάει το πρόγραμμα (ενώ το πρόγραμμα τρέχει) αυξάνετε την ταχύτητα της προσομοίωσης. Αφού εξοικειωθείτε κάπως με το τί συμβαίνει, αυξήστε λίγο την ταχύτητα, και μετά ακόμη περισσότερο, μέχρις ότου τα όσα συμβαίνουν στην κυρίως περιοχή (στο “χώρο”) να γίνονται πιο γρήγορα απ’ όσο μπορείτε να τα παρακολουθήσετε, οπότε τότε επικεντρωθείτε στο πώς αλλάζουν οι αριθμοί των Κ και των Η στην ταινία κατάστασης. Με τις δοσμένες τιμές των παραμέτρων, τα ζώα του είδους Κ θα εξαφανιστούν κάποια εποχή μεταξύ 50.000 και 70.000 (αυτοί οι αριθμοί δεν είναι απόλυτοι, απλώς προσεγγιστικοί), ενώ ο αριθμός των ζώων του είδους Η θα “παίζει” πλέον γύρω στα 100 άτομα. Όσες φορές κι αν έτρεξα αυτή την προσομοίωση, πάντοτε παρατήρησα το ίδιο αποτέλεσμα: το είδος Κ φθίνει, και κάποια στιγμή εξαφανίζεται, τελεία και παύλα. Μπορείτε να επαναλάβετε την εκτέλεση της προσομοίωσης πατώντας το 4ο κουμπί (με τα δύο μωβ τριγωνάκια) που βάζει το πρόγραμμα στην αρχική-του κατάσταση, και εκτελώντας το πρόγραμμα και πάλι (με το κουμπί που το ξεκινάει, όπως και πριν).

Θα ήθελα ν’ απαριθμήσω τώρα ακριβώς τις παραμέτρους αυτού του συστήματος, γιατί αντιστοιχούν στα “αξιώματα” (τις αρχικές παραδοχές) μιας αξιωματικής θεωρίας. Οι ακριβείς τιμές των παραμέτρων θα βοηθήσουν επίσης τον αναγνώστη ν’ αποφασίσει το αν φαίνεται λογικά στημένο το σύστημα ή όχι. Ο χώρος έχει πλάτος 100 θέσεων, και ύψος 75 θέσεων, δηλαδή αποτελείται συνολικά από 7500 θέσεις. Κάθε φυτό ή ζώο καταλαμβάνει ακριβώς μία θέση, και σε κάθε θέση χωράει ένα και μόνον ένα φυτό ή ζώο.

Υπάρχουν 1500 φυτά (δηλ. μονάδες τροφής, πράσινα).

Κάθε φυτό παραμένει για πάντα(*) στη θέση όπου δημιουργείται, μέχρις ότου φαγωθεί από κάποιο ζώο.

Τα ζώα κινούνται τυχαία κατά μία θέση κάθε εποχή, προς μία τυχαία διεύθυνση (τυχαία γωνία με την οριζόντιο γραμμή).

Τα ζώα ζουν το πολύ 150 εποχές (δεδομένου ότι βρίσκουν αρκετή τροφή για να διατηρηθούν στη ζωή όλον αυτόν το χρόνο, βλ. παρακάτω), μετά τον οποίο χρόνο έχουν πιθανότητα 0,10 να πεθάνουν σε κάθε επόμενη εποχή. (Αυτή η πιθανότητα τοποθετείται στο σύστημα για να αποφεύγεται το οπτικό φαινόμενο να βλέπουμε όλα τα ζώα μιας συγκεκριμένης γενιάς να εξαφανίζονται ταυτόχρονα· δεν παίζει ουσιαστικό ρόλο, οπότε θα μπορούσε να έχει και την τιμή 1.)

Μετά τη συλλογή 6 μονάδων τροφής (φυτών), κάθε ζώο μπορεί να γεννήσει ένα άλλο, πανομοιότυπο με τον εαυτό-του, με πιθανότητα 0,75. Ο απόγονος τοποθετείται σε τυχαία θέση στο χώρο. Ο γονέας χάνει ενέργεια ισοδύναμη με μία μονάδα τροφής σε κάθε τοκετό.

Τα ζώα μπορούν να κάνουν μέχρι 50 βήματα στο χώρο με την ενέργεια που περιέχει μία μονάδα τροφής. Μετά τη συμπλήρωση 50 βημάτων έχουν πιθανότητα 0,95 να χάσουν μια μονάδα τροφής σε κάθε επόμενη εποχή (βήμα). (Αυτή η πιθανότητα τοποθετείται μόνο για να αποφεύγεται το οπτικό φαινόμενο να βλέπουμε τα φυτά να εμφανίζονται στο χώρο ξαφνικά όλα μαζί, καθώς πολλά ζώα θα πέθαιναν όλα μαζί· δεν παίζει ουσιαστικό ρόλο, οπότε θα μπορούσε να έχει και την τιμή 1.)

Τα ζώα μπορούν να πεθάνουν όχι μόνο λόγω μεγάλης ηλικίας, αλλά και λόγω εξάντλησης, δηλαδή επειδή έκαναν τουλάχιστον 50 βήματα και έχασαν και την τελευταία μονάδα τροφής που είχαν στην κατοχή-τους.

Κάθε ζώο ξεκινά τη ζωή-του με ενέργεια ισοδύναμη με μία μονάδα τροφής. (Συνεπώς, αν ένα ζώο δεν βρει ούτε ένα φυτό κατά τα πρώτα 50 βήματα της ζωής-του, πεθαίνει από εξάντληση.)

Όταν ένα ζώο πεθαίνει από εξάντληση επιστρέφει στο περιβάλλον μία ακριβώς μονάδα τροφής (η οποία εμφανίζεται σαν φυτό σε μία τυχαία θέση στο χώρο) με πιθανότητα 0,95. Αν πεθαίνει λόγω προχωρημένης ηλικίας, τότε όλες οι μονάδες τροφής που είχε στην κατοχή-του κατά τη στιγμή του θανάτου-του επιστρέφονται στο περιβάλλον (εμφανιζόμενες σαν φυτά, τυχαία στο χώρο).

Υπάρχουν δύο είδη ζώων: το είδος Κ (κόκκινα) και το είδος Η (κίτρινα). Αρχικά υπάρχουν 50 Κ και 50 Η. Τα Η ποτέ δεν αλληλεπιδρούν με τα Κ, ούτε μεταξύ-τους· αλληλεπιδρούν μόνο με μονάδες τροφής (φυτά), όπως περιγράφηκε παραπάνω.

Κάθε Κ έχει πιθανότητα 0,10 να έχει την “ψυχολογία του κλέφτη”, όπως περιγράφεται παρακάτω. Αυτή η “ψυχολογία” του δίνεται κατά τη γέννησή του σύμφωνα με την προαναφερθείσα πιθανότητα, και διατηρείται όσο ζει το ζώο. (Συνεπώς, από τα αρχικά 50 Κ, μόνο περίπου 5 θα συμπεριφέρονται πραγματικά σαν κλέφτες· τα υπόλοιπα θα συμπεριφέρονται πανομοιότυπα με τα ηθικά όντα, τα Η.)

Όταν ένα Κ έχει την “ψυχολογία του κλέφτη”, συμπεριφέρεται ως ακολούθως: συναντώμενο με ένα άλλο ζώο του είδους Κ, έχει πιθανότητα 0,80 να κλέψει το 90% των μονάδων τροφής του άλλου Κ. (Μόνο στο ένα από τα δύο συναντώμενα Κ δίνεται αυτή η δυνατότητα, τυχαία.) Αλλά συναντώμενο με ένα φυτό, έχει πιθανότητα ίση μόνο με 0,20 να το μαζέψει υπό την κατοχή-του. (Άρα τα Κ με την ψυχολογία του κλέφτη συνήθως λαμβάνουν την τροφή-τους δια της κλοπής, και όχι “εργαζόμενα τίμια για να κερδίσουν τα προς το ζην”.)

Ο αναγνώστης θα πρόσεξε ότι υπάρχουν μπόλικες παράμετροι στην παραπάνω περιγραφή (δηλ. όλοι εκείνοι οι αριθμοί, οι συγκεκριμένες τιμές). Μερικές απ’ αυτές τις παραμέτρους παίζουν ουσιαστικό ρόλο για τη βιωσιμότητα των δύο πληθυσμών. Έτσι, αν μειώσουμε λίγο την πιθανότητα 0,95 ενός ζώου (είτε εργάτη είτε κλέφτη) να μετατραπεί σε μονάδα τροφής μετά το θάνατό του, τότε δεν επιστρέφονται αρκετές μονάδες τροφής στο περιβάλλον κατά τους θανάτους των ζώων, και οι πληθυσμοί αργο-πεθαίνουν από ασιτία (ανεξαρτήτως του είδους-τους)· ενώ αντίθετα, αν αυτή η πιθανότητα αυξηθεί λιγάκι, τότε δημιουργούνται πάρα πολλές μονάδες τροφής με την πάροδο του χρόνου, και οι πληθυσμοί των ζώων αυξάνονται δίχως όριο. Όμως σημειώστε ότι τέτοιες αλλαγές επηρεάζουν όλα τα ζώα, σε όποιο είδος και ν’ ανήκουν, άρα δεν έχουν σημασία για το θέμα που μας απασχολεί. Η παρατήρηση που έχει σημασία είναι η ακόλουθη:

Εφόσον υπάρχουν άτομα με την ψυχολογία του κλέφτη σε ένα είδος, και υποθέτοντας πως γίνεται συναγωνισμός για πηγές τροφής με ένα άλλο είδος απ’ το οποίο λείπουν οι κλέφτες, το πρώτο είδος (με τους κλέφτες) είναι καταδικασμένο σε εξαφάνιση. Αυτό ισχύει είτε υπάρχει μεγάλο είτε μικρό ποσοστό ατόμων με την ψυχολογία του κλέφτη, και είτε οι υπάρχοντες κλέφτες είναι αποτελεσματικοί στις κλοπές-τους είτε όχι. Εφόσον υπάρχουν κλέφτες, το είδος-τους θα οδηγηθεί σε εξαφάνιση, υποθέτοντας όλα τα άλλα χαρακτηριστικά πανομοιότυπα με το συναγωνιζόμενο είδος. Όσο περισσότερες

είναι οι κλοπές, τόσο συντομότερη είναι η ζωή του είδους των κλεφτών, αν και οι κλέφτες ως μεμονωμένα άτομα μπορεί να ευημερήσουν, δεδομένου ότι λείπει παντελώς ένας μηχανισμός τιμωρίας-τους. Ας δούμε λίγο πιο προσεκτικά την υπόθεση πως όλα τα άλλα χαρακτηριστικά (του είδους Κ) είναι πανομοιότυπα μ' εκείνα του συναγωνιζόμενου είδους (του Η). Στον πραγματικό κόσμο κλοπές διαφόρων μορφών (συμπεριλαμβανομένων και ακραίων, όπως ο καννιβαλισμός) παρατηρούνται μεταξύ πολλών ειδών, περιλαμβανομένων και των ανθρώπων. Αυτό συμβαίνει γιατί στην πραγματικότητα δεν είναι όλα τα άλλα χαρακτηριστικά των συναγωνιζόμενων ειδών πανομοιότυπα. Για παράδειγμα, προφανώς, όταν λείπει ο συναγωνισμός με άλλο είδος, δεν υπάρχει λόγος για να αποβαίνει η κλοπή μοιραία για το είδος, δεδομένου ότι η κλοπή δεν είναι ο μοναδικός τρόπος πρόσληψης τροφής. Είτε, αν μεν ο συναγωνισμός υπάρχει, αλλά το είδος Κ έχει κάποιο άλλο πλεονέκτημα σε σύγκριση με το είδος Η, για άσχετους λόγους (π.χ. αναπτύσσει ανθεκτικότητα στη ζέστη, την οποία δεν αναπτύσσει το είδος Η), τότε και πάλι το μειονέκτημα της κλοπής (μειονέκτημα για το είδος, εννών), μπορεί ν' αντισταθμιστεί. Γι' αυτούς τους λόγους, η κλοπή, ή μάλλον αυτό που θα ονομάζαμε "έγκλημα" πιο γενικά, ασφαλώς και παρατηρείται στο βιολογικό κόσμο. Αλλ' αυτό που δείχνει η παραπάνω προσομοίωση είναι ότι η κλοπή, ή το έγκλημα, είναι μειονέκτημα για το είδος στην ολότητά του, ιδίως μάλιστα αν γίνει ο μοναδικός τρόπος πρόσληψης τροφής. Και αν κάτι είναι μειονέκτημα για ένα είδος στην ολότητά του, τότε είναι μειονέκτημα μακροπρόθεσμα και για τα άτομα που αποτελούν το είδος, ή μάλλον για τους απογόνους των ατόμων αυτών (τα γονιδιά τους, θα λέγαμε σε σύγχρονη ορολογία). Διότι αν το είδος εξαφανιστεί, τί σημασία έχει αν τα άτομά του χαίρουν βραχυπρόθεσμης ευημερίας μέσω των εγκλημάτων-τους; Σε βάθος χρόνου, όταν το είδος εξαφανιστεί, τα οποιαδήποτε προσωρινά προνόμια των ατόμων-του θα πεταχτούν στον κάλαθο της παλαιοντολογίας.

Αυτή την ιδέα, όσο προφανής και υποστηριζόμενη από τις ενδείξεις κι αν είναι, οι περισσότεροι βιολόγοι δυσκολεύονται να τη δεχτούν. Ο λόγος είναι ότι βλέπουν πως από την ιδέα αυτή λείπει η εξέλιξη. Βλέπουν ότι συγκεκριμένες εξελικτικές αρχές δεν πληρούνται στο επίπεδο του είδους. Συγκεκριμένα, τα είδη στην ολότητά τους κανονικά δεν γεννούν απογόνους μέσω τυχαίων μεταλλαγών, μόνο τα άτομα κάνουν κάτι τέτοιο. (Αν ένα είδος εξελιχθεί σε κάποιο είδος-απόγονο, το τελευταίο δεν διαφέρει από το γονέα-του μέσω τυχαίων μεταλλαγών, αλλά προσαρμόζεται στις νέες περιβαλλοντικές συνθήκες.) Οπότε αυτό που συμβαίνει σε επίπεδο ειδών είναι ένα περίεργο είδος "εξέλιξης": είναι μάλλον "αλλαγή υπαγορευόμενη από περιβαλλοντικές προσαρμογές", όχι η οικεία-μας Δαρβινική εξέλιξη. Κάποιοι βιολόγοι(*) (πολλοί, υποθέτω), μπορεί να έχουν δυσκολία να δεχτούν μια ιδέα που δεν έπεται από τον πιο βασικό νόμο της βιολογίας, δηλ. τη Δαρβινική εξέλιξη, οπότε αντιδρούν στην πρόταση ότι μπορεί να υπάρχουν αρχές σε επίπεδο ειδών που παίρνουν προτεραιότητα έναντι των αρχών της εξέλιξης, καθώς οι τελευταίες δουλεύουν στα χαμηλότερα επίπεδα των ατόμων και των γονιδίων.

Εντούτοις, το ότι κάποια αρχή δεν μπορεί να τοποθετηθεί εύκολα κάτω από την ομπρέλλα μιας άλλης, προτιμώμενης αρχής, δεν θα έπρεπε να αποτελεί λόγο απόρριψής της. Η αρχή του συναγωνισμού στο επίπεδο των ειδών καταδεικνύεται τόσο μέσω μαθηματικών (με προσομοιώσεις όπως αυτή παραπάνω, γιατί προσομοιώσεις που δεν εξαρτώνται από εξωτερικά δεδομένα αποτελούν καθαρά τυπικά συστήματα, που είναι παρόμοια με μαθηματικές αποδείξεις), όσο και μέσω της βιολογίας, (*) παρατηρώντας τις ενδείξεις που μας δίνουν τα απολιθώματα.

Απόψεις Αναγνώστων

Αναγνώστες που διάβασαν τα παραπάνω διατύπωσαν τις εξής ερωτήσεις/αντιρρήσεις:

1. Γιατί τα Κ δεν κλέβουν και από τα Η;

Διότι τότε τα Κ δεν θα ήταν κλέφτες πλέον! Σκεφτείτε το εξής παράδειγμα: μια αρκούδα βρίσκει μια μελισσοφωλιά και παίρνει και τρώει όλο το μέλι που έχει μέσα-της. Το έκλεψε η αρκούδα το μέλι; Θα δίσταζα πολύ να ονομάσω κάτι τέτοιο “κλοπή”. Θα προτιμούσα να το τοποθετήσω στην κατηγορία “ανεύρεση τροφής”, ή “αναγκαία πράξη επιβίωσης”. Αν η αρκούδα επιθυμεί να επιβιώσει, το καλύτερο γι’ αυτήν είναι να κάνει αυτό που οι αρκούδες (όπως και όλα τα άλλα ζώα) συνήθως κάνουν: να βρει τροφή. Σίγουρα δεν είναι ανήθικο να βρει κανείς τροφή, έτσι δεν είναι; Γιαυτό δεν ονομάζουμε “κλέφτες” τους λύκους που έρχονται και σκοτώνουν πρόβατα από μια στάνη. Ή, άλλο παράδειγμα: θεωρήστε έναν αγρότη που διατηρεί κοτόπουλα. Μήπως κλέβει ο αγρότης τα αυγά από τα κοτόπουλα όταν τα συλλέγει κάθε πρωί; Υπάρχει κάτι ανήθικο σ’ αυτήν την πράξη; Και πάλι, δεν το νομίζω. Αν, ωστόσο, τα αυγά ανήκουν στη φάρμα του γείτονα, και ο αγρότης τρυπώσει στο κοτέτσι του γείτονα και βουτήξει μερικά αυγά, αυτό θα ήταν κλοπή. Άρα, δεν νομίζω ότι μπορούμε να κολλήσουμε την ετικέτα “ανήθικη” σε πράξεις που αφορούν στις φυσιολογικές “εχθροπραξίες” βιολογικής φύσης μεταξύ διαφορετικών ειδών. Γιαυτό δεν θέλησα τα δύο είδη Κ και Η ν’ ανακατεύονται άμεσα το ένα με τις δουλειές του άλλου.

2. Γιατί τα Κ έχουν πιθανότητα μόνο 0,10 να έχουν την ψυχολογία του κλέφτη; Νόμιζα πως ήθελες να εξηγήσεις ΓΙΑΤΙ υπάρχουν τόσο λίγοι που είναι ανήθικοι. Μοιάζει να καταδίκασες τα Κ σε εξαφάνιση για να βγάλεις το αποτέλεσμα που θέλεις.

Κάθε άλλο! Αν επιτρέψουμε περισσότερα Κ με την ψυχολογία του κλέφτη στην αρχή, αυτό που θα συμβεί είναι ότι το είδος Κ θα εξαφανιστεί γρηγορότερα! Όσο πιο πολλά Κ συμπεριφέρονται σαν κλέφτες, τόσο πιο γρήγορα το είδος-τους εξαφανίζεται.

Τώρα, μπορεί να νομίσετε ότι και πάλι δεν εξηγώ γιατί υπάρχουν μόνο λίγα ανήθικα άτομα, κι ότι απλά έβαλα το ποσοστό-τους να έχει μικρή τιμή από την αρχή. Και όμως, το έχω ήδη εξηγήσει το μικρό ποσοστό-τους. Η εξήγηση που έδωσα είναι η εξής: αν η κατάσταση στον πραγματικό κόσμο ήταν τόσο ιδεατή όσο παρουσιάζεται στην προσομοίωσή μου, τότε δεν θα υπήρχαν καθόλου κλέφτες, γιατί όποιο είδος περιελάμβανε τέτοιους σύντομα θα εξαφανιζόταν, οπότε θα παρατηρούσαμε γύρω-μας μόνο τα επιζώντα είδη που στερούνται κλεφτών (όπως τα Η). Όμως ο πραγματικός βιολογικός κόσμος κάθε άλλο παρά ιδεατός είναι. Αντίθετα με την προσομοίωσή μου, μπορεί να μην υπάρχει συναγωνισμός με άλλα είδη, ή μπορεί το είδος ν’ αντέχει ένα μικρό ποσοστό κλοπών επειδή χαιρεί κάποιων άλλων άσχετων πλεονεκτημάτων. Γιαυτό μπορούν να γίνονται ανεκτοί μερικοί κλέφτες μεταξύ των ατόμων κάποιων ειδών (συμπεριλαμβανομένου και του δικού-μας): γιατί “αντέχονται” από τη φύση. Αν όμως η κλοπή γίνει κανόνας, τότε η ανεύρεση τροφής για το είδος στην ολότητά του χωλαίνει, και το είδος οδηγείται σε εξαφάνιση εξαιτίας της μειωμένης ικανότητάς του να συλλέγει τροφή από το περιβάλλον. Γιαυτό δεν βλέπουμε να υπάρχουν είδη όπου η κλοπή να είναι κανόνας, και η φυσιολογική ανεύρεση τροφής η εξαίρεση.

3. Αν η κλοπή είναι πλεονέκτημα για τον κλέφτη σαν άτομο, κι έχει αρνητικά αποτελέσματα μόνο για το είδος στην ολότητά του, όπως υποστηρίζεις, τότε τι νόημα έχει να συμπεριφερόμαστε ηθικά; Σκεπτόμενος ατομιστικά, θα έπρεπε να συμπεριφερόμαι ανήθικα. Γιατί να μ’ ενδιαφέρει το μέλλον του ανθρώπινου είδους; Δεν νομίζεις ότι αυτή η προσομοίωση υποδεικνύει ότι θα έπρεπε να είμαστε όλοι ανήθικοι;

Ω, λυπάμαι! Φτάσατε σε τελείως λάθος συμπέρασμα. Η προσομοίωσή μου είναι σχετική με ζώα τα οποία δεν τιμωρούν το έγκλημα. Οι άνθρωποι όμως διαθέτουν φυλακές, δικαστές, δικηγόρους, αστυνομία, και γενικά ένα μεγάλο αριθμό εννοιών και μηχανισμών, όλα με την ιδέα της τιμωρίας των ενόχων κατά νου, κανένα από τα οποία δεν συναντάμε μεταξύ άλλων ζώων. Αν νομίζετε ότι το να συμπεριφέρεστε ανήθικα είναι προς το συμφέρον-σας, θα σας συμβούλευα να το ξανασκεφτείτε. Και ειδικά να σκεφτείτε τις συνέπειες των πράξεών σας όταν (και αν) ο νόμος εφαρμοστεί επάνω-σας. Δεν συμπεριέλαβα κάποιο μηχανισμό τιμωρίας στην προσομοίωσή μου γιατί αυτή εξετάζει το ερώτημα των

θεμελίων της ηθικής στο ζωικό βασίλειο, όπου όλα τα είδη εκτός από ένα (τους ανθρώπους) στερούνται μεθόδων τιμωρίας του εγκλήματος και επιβολής του νόμου.

Φυσικά, όλα τα είδη εκτός από ένα (εμάς) είναι ανίκανα να κάνουν τη σκέψη που κάνετε. Οπότε από άποψη ηθικής συμπεριφέρονται “καθώς τους ετάχθη”, δηλαδή “ηθικά σωστά” κατά μέσο όρο. Ο άνθρωπος, το μόνο είδος που μπορεί να κάνει τη σκέψη-σας, τιμωρεί την ανηθικότητα· κι αυτό δεν πρέπει να είναι σύμπτωση, αφού αν δεν γινόταν μάλλον δεν θα υπήρχαμε.

Βεβαίως θα μπορούσε κανείς να απορρίψει την ιδέα ότι αυτή η προσομοίωση δείχνει οτιδήποτε το ενδιαφέρον, υποδεικνύοντας την πληθώρα των αστάθμητων παραγόντων που υφίστανται στην πραγματικότητα, και τους οποίους αγνοεί η προσομοίωση. Σύμφωνα, μια προσομοίωση υποθέτει από τη φύση-της έναν ιδεατό κόσμο, οπότε αγνοεί ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων (αλλιώς δεν θα ‘ταν προσομοίωση, αλλά η πραγματικότητα). Είναι απαραίτητο να έχει κανείς δύο ικανότητες προκειμένου να εκτιμήσει σωστά τη σημασία των παραπάνω: πρώτο, να μπορεί να απομονώσει τους σχετικούς από τους άσχετους παράγοντες· και δεύτερο, να κάνει μια ψυχρή και ορθολογιστική εκτίμηση των κινήτρων που τον ωθούν να εγείρει μια αντίρρηση: είναι το κίνητρο πραγματικά η υποψία ενός λάθους, ή μήπως είναι η ανάγκη να βρεθεί κάποιο λάθος, επειδή η ορθότητα του επιχειρήματος απειλεί το οικοδόμημα της πίστης; Δεν υπάρχει τίποτα το κακό στο να θέλει κανείς να βρει ένα λάθος, αρκεί να μην τυφλωθεί από αυτή-του τη θέληση και εκπαραθυρώσει την αντικειμενικότητά του. Δεδομένου όμως ότι ο αναγνώστης έχει όντως κατά νου τα παραπάνω, θα ενδιαφερόμουν πολύ να μάθω ποια είναι τα πιθανά λάθη της παραπάνω προσομοίωσης.

Εν κατακλείδι, παρατηρούμε ότι η κλοπή και οι σχετιζόμενοι με αυτήν τύποι εγκλήματος είναι περιθωριακές ασχολίες μεταξύ ζώων επειδή είναι καταστροφικές στο επίπεδο των ειδών. Δηλαδή, τα μόνα είδη ζώων που παρατηρούμε στον κόσμο-μας είναι αυτά που είναι βιώσιμα: τα “ηθικά” είδη. Από βιολογική άποψη, εμείς οι άνθρωποι δεν είμαστε παρά ένα ακόμη είδος ζώου σ’ αυτόν τον πλανήτη, οπότε κουβαλάμε όλο το βιολογικό φορτίο στους ώμους-μας, που περιλαμβάνει την ηθική των ζώων. Εντούτοις, όντας νοητικά περίπλοκο είδος, αναπτύξαμε ένα πολυσύνθετο σύστημα ηθικών αρχών, που περιλαμβάνει πολιτισμικές αξίες, ιερείς, εξορκιστές, την Ιερά Εξέταση, νόμους, αστυνομία, φυλακές, δικαστές, δικηγόρους, μηνύσεις, και μια πληθώρα άλλων εννοιών που βρίσκονται τελείως εκτός των ορίων του υπόλοιπου ζωικού βασιλείου.

«Μα μισό λεπτό!» θα μπορούσε ν’ αντιτάξει η προαναφερθείσα ψυχολόγος. «Εδώ ακριβώς είναι το πρόβλημα: η ανθρώπινη ηθική δεν περιλαμβάνει μόνο τις κλοπές και τους φόνους. Είναι τόσο περίπλοκη! Από πού προήλθε όλη αυτή η πολυπλοκότητα, εφόσον παραδέχεσαι ότι είναι ανύπαρκτη μεταξύ των ζώων;»

Η απάντησή μου στο προηγούμενο υποτιθέμενο ερώτημα είναι ότι το κάθε βιολογικό είδος ακολουθεί ένα σύνολο ηθικών κανόνων, η πολυπλοκότητα του οποίου είναι ανάλογη της νοητικής και κοινωνικής πολυπλοκότητας του είδους αυτού. Για παράδειγμα, τα δέντρα στερούνται νοητικών ικανοτήτων, άρα η ηθική είναι άσχετη με την περίπτωσή τους. Οι σκίουροι έχουν μια υποτυπώδη νοημοσύνη, και πολύ χαλαρές κοινωνικές σχέσεις μεταξύ-τους, άρα οι ηθικοί-τους κανόνες περιορίζονται στον πολύ βασικό πυρήνα που περιγράφηκε στην παραπάνω προσομοίωση: «Μην προσπαθείς να βρεις την τροφή-σου αποκλειστικά κλέβοντας από το γείτονα σκίουρο, μην κάνεις κακό στο γείτονά σου», και πιθανώς μερικούς ακόμα τους οποίους δεν γνωρίζω γιατί δεν είμαι ζωολόγος που μελετά σκίουρους. Η “πρόβλεψή μου” (τη λέω πρόβλεψη μόνο και μόνο επειδή δεν γνωρίζω) είναι ότι οι κάστορες, παρόλο που έχουν εγκέφαλο περίπου του ίδιου μεγέθους με τους σκίουρους, πρέπει ν’ ακολουθούν ελαφρώς πιο περίπλοκους ηθικούς κανόνες επειδή σχηματίζουν μεγάλες κοινωνίες, επομένως γίνονται δέκτες πολύ περισσότερων κοινωνικών ανταλλαγών από τους σκίουρους. Οι λύκοι, που επίσης έχουν περίπλοκη κοινωνική οργάνωση, έχουν μεγαλύτερο εγκέφαλο και πιο πολύπλοκη νοημοσύνη από τους κάστορες, άρα πρέπει να είναι σε θέση ν’ ακολουθούν ακόμα πιο περίπλοκους ηθικούς κανόνες. (Και πάλι, δεν

γνωρίζω τα παραπάνω, τα “προβλέπω” μόνο λόγω άγνοιας.) Ίσως τα ζώα με το πιο πολύπλοκο σύνολο ηθικών κανόνων, εκτός από τους ανθρώπους, να είναι οι γορίλλες και οι χιμπαντζήδες, που έχουν μεγάλους εγκεφάλους (για ζώα) και ζουν κοινωνικά περίπλοκο βίο, σχηματίζοντας οικογένειες, κάστες, φυλές, κλπ. Εμείς οι άνθρωποι βρισκόμαστε απλώς στην κορυφή αυτής της πυραμίδας, έχοντας αναμφίβολα την πιο πολύπλοκη νοημοσύνη, και όντας κατ’ εξοχήν κοινωνικό είδος. Η πολυπλοκότητα του νου-μας και της κοινωνικότητάς μας αντικατοπτρίζεται στην πολυπλοκότητα των ηθικών κανόνων-μας. Βάζουμε λοιπόν κάτω από την ομπρέλλα της ηθικής-μας θέματα όπως η ευθανασία ή η πορνεία, και — χάρη στην πολυπραγμοσύνη της Καθολικής Εκκλησίας — τη χρήση των προφυλακτικών για την αποφυγή της εξάπλωσης επιδημίας του AIDS.(*). Φυσικά, για να έχει καν τη δυνατότητα να θεωρήσει τέτοια θέματα ένα ζώο, πρέπει να έχει νου τουλάχιστον ίσο με τον ανθρώπινο σε πολυπλοκότητα, και προς το παρόν είμαστε το μόνο τέτοιο είδος ζώου στη Γη. Για να συνοψίσω:

Δεν είμαστε το μόνο ηθικό είδος, είμαστε μόνο το είδος με το πιο πολύπλοκο σύνολο ηθικών αρχών, και

Το μέγεθος του συνόλου των ηθικών αρχών αντικατοπτρίζει τη νοητική και κοινωνική πολυπλοκότητα του κάθε είδους.

Αλλά είναι σωστή η πρόταση 1 παραπάνω; Ακόμα κι αυτή η πρόταση έχει αμφισβητηθεί, κυρίως από φιλοσόφους. Έχουν προτείνει ότι η ανθρώπινη φύση είναι στην πραγματικότητα η φύση του ζώου, που υποτίθεται ότι στερείται ηθικής, ενώ αυτό που αντιλαμβανόμαστε σαν ανθρώπινη ηθική είναι μόνο ένα περίβλημα, ένας μανδύας από δέρας προβάτου που τον ντυνόμαστε για να καλύψουμε το λύκο που κρύβουμε μέσα-μας. Ο Frans de Waal την ονομάζει αυτή “θεωρία του περιβλήματος” της ανθρώπινης ηθικής,[1] και παραθέτει μεγάλο αριθμό ενδείξεων εναντίον-της. Για παράδειγμα:

Αρουραίοι που τους διδάχθηκε να πατούν ένα μοχλό για να λαμβάνουν τροφή, σταμάτησαν να πατούν το μοχλό όταν η πράξη-τους αυτή συνοδευόταν από τη δόση ενός ηλεκτροσόκ σε έναν γειτονικό αρουραίο τον οποίο μπορούσαν να δουν.[15] Αν και οι αρουραίοι γρήγορα συνήθισαν στην ιδέα ότι η λήψη τροφής συνεπάγεται ηλεκτροπληξία των γειτόνων-τους, οι αρχικές-τους αναστολές κατέδειξαν την αποστροφή-τους στην ένδειξη του πόνου άλλων αρουραίων.

Οι μαϊμούδες δείχνουν ισχυρότερες αναστολές από τους αρουραίους. Μαϊμούδες του είδους rhesus (μακάκοι) αρνήθηκαν να τραβήξουν μια αλυσίδα που τους επέτρεπε να λαμβάνουν τροφή, όταν το τράβηγμα της αλυσίδας συνοδευόταν από ηλεκτροσόκ σε κάποιο σύντροφό τους.[16] [17] Μία μαϊμού σταμάτησε να τραβάει την αλυσίδα για πέντε μέρες, και μια άλλη για 12 μέρες αφότου έγινε μάρτυρας του ηλεκτροσόκ σε άλλη μαϊμού. Όπως παρατηρεί ο de Waal, αυτές οι μαϊμούδες κυριολεκτικά προτιμούσαν να πεθάνουν της πείνας παρά να προκαλέσουν πόνο σε άλλες. Αυτού του είδους η αυτοθυσία σχετίζεται με το ισχυρό κοινωνικό σύστημα και το συναισθηματικό δέσιμο μεταξύ των μακάκων, και υποστηρίζεται από το γεγονός ότι η άρνηση να πληγώσουν άλλα άτομα του είδους-τους ήταν μεγαλύτερη μεταξύ μαϊμούδων που γνώριζαν η μια την άλλη, παρά μεταξύ εκείνων που ήσαν άγνωστες μεταξύ-τους.[17]

Οι αντιδράσεις στον πόνο του άλλου φαίνονται να είναι σημαντικά πιο πολύπλοκες στους πιθήκους από τις μαϊμούδες,(*) όπως έχει συναχθεί από την ανάλυση του περιεχομένου χιλιάδων ποιοτικών αναφορών.[18]

Ο de Waal αναφέρει διάφορα περιστατικά που δείχνουν πέραν πάσης αμφιβολίας αισθήματα συμπάθειας μεταξύ πιθήκων. Για παράδειγμα, η Κούνι, μια χιμπαντζής μπονόμπο στο ζωολογικό κήπο του Twycross στην Αγγλία, μια μέρα έπιασε ένα ψαρόνι. Ο φύλακας φώναξε στην πιθηκίνα ν’ αφήσει το πουλί να φύγει, από φόβο μήπως το βλάψει. Η Κούνι, αφού σκαρφάλωσε στο ψηλότερο σημείο του ψηλότερου δέντρου, τύλιξε τα πόδια-της γύρω απ’ τον κορμό και, με τα δυο-της χέρια ελεύθερα, ξετύλιξε κι άνοιξε τα φτερά του ψαρονιού, ένα σε κάθε χέρι-της, και το εκτόξευσε προς τα μπρος όσο πιο δυνατά μπορούσε. Το μισολιπόθυμο ψαρόνι προσγειώθηκε στην όχθη της τάφρου, όπου η Κούνι το

προφύλαξε για πολλή ώρα από ένα περιεργο νεαρό πιθηκάκι.[19, σ. 156]

Σε μια πρόσφατη αντιπαράθεση σχετικά με την προέλευση της ηθικής, ο J. Kagan θεώρησε προφανές το ότι ένας χιμπαντζής ποτέ δεν θα βουτούσε σε μια λίμνη με κρύο νερό για να σώσει έναν άλλον,[20] όμως οι ενδείξεις τον διαψεύδουν. Όπως γράφει η J. Goodall [21] (σ. 213):

«Σε μερικούς ζωολογικούς κήπους οι χιμπαντζήδες φυλάσσονται σε τεχνητές νησίδες, που περιστοιχίζονται από τάφρους γεμάτες νερό. ... Οι χιμπαντζήδες δεν μπορούν να κολυμπήσουν, κι αν δεν διασωθούν πνίγονται, αν πέσουν στα βαθιά. Παρόλ' αυτά, κάποια άτομα έχουν κάνει ηρωικές προσπάθειες να σώσουν συντρόφους-τους από πνιγμό — και κάποιες φορές το κατάφεραν. Ένας αρσενικός ενήλικος έχασε τη ζωή-του όταν προσπάθησε να σώσει ένα βρέφος, το οποίο ξέφυγε από την άπειρη μητέρα-του κ' έπεσε στο νερό.»

Τελικά, ενώ κάποιοι φιλόσοφοι και άλλοι που δεν έχουν άμεση επαφή με τα ζώα υποθέτουν ότι τα ζώα είναι από τη φύση-τους ανήθικα (σκέτα κτήνη*) όπως η κυριολεκτική και η μεταφορική έννοια αυτής της λέξης υποδηλώνει), οι επιστήμονες που δουλεύουν με τα ζώα και συλλέγουν ενδείξεις παρατηρούν ότι υπάρχει ένας πυρήνας ζωικής ηθικής, ο οποίος βρίσκεται σε αναλογία με τη νοητική και κοινωνική πολυπλοκότητα του ζωικού είδους.

Αλλά η ανθρώπινη ηθική δεν μπορεί να στηρίζεται μόνο σε βιολογικό υπόβαθρο και σε τίποτ' άλλο. Θα πρέπει να έχει και μια νοητική διάσταση, γιατί το είδος-μας δεν έχει αλλάξει ουσιαστικά από βιολογική άποψη (πρόκειται για το ίδιο είδος στο κάτω-κάτω, το Άνθρωπος ο σοφός, που έχει ένα συγκεκριμένο όγκο εγκεφάλου εδώ και τουλάχιστον 150.000 χρόνια), ενώ οι ηθικές-μας αξίες συνεχίζουν να εξελίσσονται και να πλουτίζονται μέχρι σήμερα. Σαν παράδειγμα, το δουλεμπόριο το θεωρούσαν κάτι το φυσιολογικό μόλις δύο αιώνες πριν, και η ρατσιστική σκέψη ήταν κοινότατη ακόμα και μεταξύ διανοουμένων λιγότερο από 100 χρόνια πριν. (Περισσότερα πάνω σ' αυτό παρακάτω.) Η διαφορά με το σήμερα είναι ότι αν και ο ρατσισμός και ακόμα και το δουλεμπόριο υπάρχουν, θεωρούνται πληγές, και κανείς λογικά σκεπτόμενος διανοούμενος δεν θα τα αποδεχόταν σήμερα σαν φυσιολογικά. Τα ηθικά-μας στάνταρ συνεχώς εξελίσσονται.

2.1.1 Η Αγία Γραφή ως οδηγός για την Ηθική

Σημείωση: Κάποιοι αναγνώστες διάβασαν αυτό που ακολουθεί στην τρέχουσα ενότητα ως αυτό που δεν είναι, συγκεκριμένα σαν φραστική επίθεση στην Ιουδαϊκή παράδοση, και/ή στους Εβραίους. Αντίθετα, αυτή η ενότητα εναντιώνεται σε μια ιδέα: στην ιδέα ότι η ηθική-μας εκπορεύεται από το Θεό, κ' επομένως ότι η ηθική του Θεού έχει καταγραφεί στο βιβλίο του Θεού, τη Βίβλο, όπως πιστεύουν πολλοί Χριστιανοί και Ιουδαίοι. Το ότι δεν τρέφω εχθρικά αισθήματα προς τους Εβραίους διαφαίνεται αλλού (όπου εκφράζω τη συμπάθειά μου προς τους Εβραίους σαν θύματα του ολοκαυτώματος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου), αλλά και πάλι είναι δυνατές οι παρανοήσεις: έτσι λοιπόν παρακαλώ εστιάστε σ' αυτά που πραγματικά λέει η παρούσα ενότητα, χωρίς να συμπληρώνετε με τη φαντασία-σας αυτά που δήθεν υπονοεί.

Το γεγονός ότι τα ηθικά-μας στάνταρ συνεχώς εξελίσσονται, κανονικά θα έπρεπε να δράσει σαν “ξυπνητήρι” για τους θρησκευόμενους ανθρώπους, ειδοποιώντας-τους ότι η ηθική-μας δεν είναι δυνατό να βασίζεται στη θρησκεία, αφού τα ιερά βιβλία όλων των μεγάλων θρησκειών γράφτηκαν περισσότερο από χίλια χρόνια πριν. Και όμως, αυτό ακριβώς πιστεύουν οι θρήσκοι. Οι Χριστιανοί, για παράδειγμα — σαν την ψυχολόγο και τον κατηχητή σύζυγό της — πιστεύουν ότι η ηθική-τους εκπορεύεται από το Θεό, και καταγράφεται στη Βίβλο. Είναι σχεδόν αδύνατο να τους πείσει κανείς ότι δεν θα μπορούσαν να κάνουν περισσότερο λάθος, γιατί αρνούνται να διαβάσουν τη Βίβλο-τους. Η γνώση-της που έχουν είναι είτε προφορική (αυτά που έχουν ακούσει από άλλους), είτε αποσπασματική, δηλαδή το αποτέλεσμα “απανθίσματος”: διαβάζουν μόνο αυτά που τους αρέσει να διαβάζουν. Αν μπορούσαν να διαβάσουν όμως όλο το βιβλίο, θα διαπίστωναν ότι το λεγόμενο “βιβλίο του Καλού” αποτελεί μια από τις πιο

απαίσιες συνταγές για ηθικά στάνταρ, γιατί μαζί με τα οικεία-τους “άνθη” περιλαμβάνει και τα παρακάτω “σκόρδα”:

Υποθέτω ότι ο αναγνώστης ήδη διάβασε κάποιες προηγούμενες παραγράφους που περιγράφουν πώς ένα νεαρό κορίτσι ξεροψήθηκε στο βωμό από τον πατέρα-της, οπότε δεν θα τις επαναλάβω εδώ. Για την περίπτωση όμως που νομίζει κανείς ότι εκείνο είναι ένα μεμονωμένο περιστατικό ανατριχιαστικής βίας, δείτε και το παρακάτω:

Στο βιβλίο των Κριτών, Κεφ. 19, παρουσιάζεται η ιστορία ενός Λευΐτη που ταξίδευε από τη Βηθλεέμ-Ιούδα στον τόπο κατοικίας-του, στην πλαγιά του όρους Εφραΐμ. Μαζί-του είχε έναν υπηρέτη και μια γυναίκα, μια παλλακίδα, της οποίας ο πατέρας την είχε παραχωρήσει σ’ αυτόν στη Βηθλεέμ-Ιούδα, αφού φιλοξένησε ευχαρίστως το Λευΐτη για αρκετές ημέρες. Κατά τη διαδρομή-τους προτίμησαν ν’ αποφύγουν μέρη που δεν κατοικούνταν από Ισραηλίτες, κ’ έτσι σταμάτησαν για διανυκτέρευση στην πόλη Γαβαά, που ανήκε στους “υιούς Ισραήλ”. Ένας γέρος άνδρας είδε τη συνοδεία να είναι σταματημένη στην άκρη του δρόμου, τους λυπήθηκε, και τους οδήγησε στο σπίτι-του για να τους προσφέρει κατάλυμα. Καθώς λοιπόν αναπαύονταν, δειπνούσαν, έπιναν, και περνούσαν ευχάριστα στο σπίτι του γέρου, κάποιοι άνθρωποι της πόλης, κάποιοι “υιοί παρανόμων”, χτύπησαν την πόρτα, και ζήτησαν από το γέρο άνθρωπο να τους φέρει τον άνδρα που έφτασε στο σπίτι-του, “διά να γνωρίσωμεν αυτόν” (το οποίο είναι η γνωστή κωδικοποιημένη βιβλική έκφραση που σημαίνει “για να τον σοδομίσουμε”). Τότε αναγράφεται το παρακάτω:

«23. Και εξήλθε προς αυτούς ο άνθρωπος, ο κύριος της οικίας, και είπε προς αυτούς, Μη, αδελφοί μου, παρακαλώ, μη πράξετε [τούτο] το κακόν· αφού ο άνθρωπος ούτος εισήλθεν εις την οικίαν μου, μη πράξετε τοιαύτην αφροσύνην· 24. Ιδού, η θυγάτηρ μου η παρθένος, και η παλλακή αυτού· τώρα θέλω φέρει αυτάς έξω, και ταπεινώσατε αυτάς, και κάμετε εις αυτάς ό,τι φανή αρεστόν εις τους οφθαλμούς σας· αλλ’ εις τον άνθρωπον τούτον μη πράξετε έργον τοιαύτης αφροσύνης. 25. Οι άνδρες όμως δεν ηθέλησαν ακούσωσιν αυτόν· και έλαβεν ο άνθρωπος [ο Λευΐτης] την παλλακήν αυτού, και έφερεν [αυτήν] έξω προς αυτούς· και εγνώρισαν αυτήν, και ύβρισαν εις αυτήν όλην την νύκτα έως πρωί· και καθώς εφάνη η αυγή, απέλυσαν αυτήν. 26. Και ήλθεν η γυνή προς το χάραγμα της ημέρας, και έπεσε παρά την θύραν της οικίας του ανθρώπου, όπου [ήτο] ο κύριος αυτής, εωσού έφεγξε. 27. Και εσηκώθη ο κύριος αυτής το πρωί, και ήνοιξε τας θύρας της οικίας, και εξήλθε διά να υπάγη εις την οδόν αυτού· και ιδού, η γυνή η παλλακή αυτού πεσμένη εις την θύραν της οικίας, και αι χείρες αυτής επί του κατωφλίου. 28. Και είπε προς αυτήν, Σηκώθητι, και ας υπάγωμεν. Αλλά δεν απεκρίθη. Τότε ανέλαβεν αυτήν επί τον όνον ο άνθρωπος, και εσηκώθη, και υπήγε εις τον τόπον αυτού. 29. Και αφού ήλθεν εις την οικίαν αυτού, έλαβε την μάχαιραν, και πιάσας την παλλακήν αυτού, διεμέλισεν αυτήν μετά των οστέων αυτής εις δώδεκα μέρη, και έστειλεν αυτά εις πάντα τα όρια του Ισραήλ. 30. Και πάντες όσοι έβλεπον, έλεγον, Δεν έγινε, ουδέ εφάνη τοιούτον πράγμα, αφ’ ης ημέρας οι υιοί Ισραήλ ανέβησαν εκ γης Αιγύπτου, έως της ημέρας ταύτης· σκέφθητε περί τούτου, συμβουλευθήτε, και λαλήσατε.»

Τί είδους ηθικό δίδαγμα να εξάγει ο αναγνώστης αφού διαβάσει αυτή την ιστορία; Τί «λαλήσατε» αφού «[ε]σκέφθητε περί τούτου [και] συνεβουλευθήτε»; Θα σας πω τί νομίζω εγώ. Αυτή η ιστορία μου δίνει μια ιδέα της μπόχας που αναδύεται απ’ τη σαπίλα των ηθών που επικρατούσαν τότε, στο αρχαίο Ισραήλ. Παρόλο που με την τελευταία πρόταση μαθαίνουμε ότι το να διαμελίσει κανείς το σώμα μιας νεκρής (ή μήπως απλώς μισολιπόθυμης;) γυναίκας με μαχαίρι σε δώδεκα κομμάτια και το να στείλει τα κομμάτια στα «όρια του Ισραήλ» αποτελούσε πρωτοτυπία (ουφ! — ακόμα και βάσει εκείνων των στάνταρ), η εντύπωσή μου είναι ότι την ιδέα του να στείλουνε γυναίκες (*) έξω από το σπίτι για να γίνουν σεξουαλική βορά πεινασμένων αρσενικών θηρίων και να σωθούν οι άντρες του σπιτιού, τη θεωρούσαν φυσιολογική. Στο κάτω-κάτω, βλέπουμε την ίδια ιστορία να επαναλαμβάνεται στη Γένεση 19:1–8, με το Λωτ να είναι φιλοξενούμενος ενός άνδρα, και ο άνδρας να προσφέρει τις δυο παρθένες θυγατέρες-του στον όχλο, για να σώσει το τομάρι το δικό-του και του Λωτ. Εύγε! Τί είδους βρομερή

δυσωδία ανήθικης ηθικής είναι τούτη; Πώς μπορούν οι σημερινοί πιστοί να δείχνουν τέτοιες ιστορίες στα παιδιά-τους χωρίς να κοκκινίζουν από ντροπή; Μα φυσικά, δεν δείχνουν αυτές τις ιστορίες στα παιδιά-τους. Τους δείχνουν μόνο ότι τους αρέσει, και μετά επιμένουν να λένε το αισχρό ψέμα ότι αυτό το “βιβλίο του Καλού” είναι η πηγή και ο οδηγός της ηθικής-τους. Μάλλον κ’ οι δικοί-τους οι γονείς δεν τους έδειξαν ποτέ αυτές τις βιβλικές αισχροτήτες, και ο μύθος ότι αυτό το βιβλίο θα έπρεπε να οδηγεί την ηθική-τους συνεχίζει να αναπαράγεται στους αιώνες των αιώνων.

Μια που αναφέραμε την ηθική προς τα μικρά παιδιά, ξέρει κανένας Χριστιανός κανα παιδί που σήκωσε το χέρι-του να χτυπήσει κάποιον από τους γονείς-του; Ή μήπως κανα παιδί που απλώς είπε κακό λόγο για ένα γονέα-του; Τότε, σύμφωνα με το βιβλίο του Καλού, τα παιδιά αυτά πρέπει να θανατωθούν. «Εξάπαντος». Αληθώς, λέγω υμίν· ιδού τί λέει (Εξδ. 21):

15. Και όστις πατάξη τον πατέρα αυτού, ή την μητέρα αυτού, θέλει εξάπαντος θανατωθή.

16. Και όστις κακολογεί τον πατέρα αυτού, ή την μητέρα αυτού, θέλει εξάπαντος θανατωθή.

Και αν τα παιδιά δεν είναι δικά-τους αλλά του έθνους-οικοδεσπότη, συνιστάται να τα δολοφονούν κοπανώντας-τα πάνω σε πέτρες. Μπορούν να έχουν σαν μοντέλο-τους αυτό που επιθυμούσαν οι αρχαίοι Ισραηλίτες για τα παιδιά της Βαβυλώνας, όταν οι Ισραηλίτες ήσαν αιχμάλωτοι (αυτό, όσο απίστευτο κι αν ακούγεται, ήταν ένα από τα τραγούδια-τους) (Ψαλμοί 137):

8. Θυγάτηρ Βαβυλώνας, η ταλαίπωρος, μακάριος ος ανταποδώσει σοι το ανταπόδομά σου, ό ανταπέδωκας ημίν·

9. Μακάριος ος κρατήσει και εδαφεί τα νήπιά σου προς την πέτραν!

Οι πιστοί σήμερα δεν είναι αφεντικά δούλων, είμαι σίγουρος γι’ αυτό. Όμως, σύμφωνα με την Αγία Γραφή, όχι μόνο θα μπορούσαν να έχουν μερικούς δούλους, αλλά θα είχαν και απόλυτη δικαιοδοσία πάνω στις ζωές των δούλων-τους, σύμφωνα με το Λευιτικόν, 25:44-45:

44. Ο δε δούλος σου και η δούλη σου, όσους αν έχης, από των εθνών των πέριξ υμών, εκ τούτων θέλετε αγοράζει δούλον και δούλην. 45. Και εκ των υιών έτι των ξένων των παροικούντων μεταξύ σας, εκ τούτων θέλετε αγοράζει, και εκ των συγγενειών αυτών αίτινες [είναι] μεταξύ σας, όσοι εγεννήθησαν εν τη γη υμών· και θέλουσιν είσθαι εις εσάς εις ιδιοκτησίαν.

Επιπλέον, οι πιστοί μπορείτε να εκθρέψετε ολόκληρες οικογένειες δούλων, όπως άλλοι εκτρέφουν κοτόπουλα για παράδειγμα. Πραγματικά (από την Έξοδο 21 και πάλι):

4. Εάν ο κύριος αυτού έδωκεν εις αυτόν [στο δούλο] γυναίκα, και εγέννησεν εις αυτόν υιούς ή θυγατέρας, η γυνή και τα τέκνα αυτής θέλουσιν είσθαι του κυρίου αυτής, αυτός δε [ο δούλος] θέλει εξέλθει μόνος. Μισό λεπτό!

Εσείς οι πιστοί μπορείτε να κερδίσετε και κάποια χρήματα, πουλώντας τις ίδιες τις θυγατέρες-σας σαν σκλάβες στο δουλεμπόριο — τί καταπληκτική ιδέα! Καλές “προαγωγές”, παιδιά! Ιδού:

7. Και εάν τις πωλήσει την θυγατέρα αυτού διά δούλην, [αυτή] δεν θέλει εξέλθει καθώς εξέρχονται οι δούλοι. 8. Εάν δεν αρέσει εις τον κύριον αυτής, όστις ηρραβωνίσθη αυτήν εις εαυτόν, τότε θέλει απολυτρώσει αυτήν· εις ξένον έθνος δεν θέλει έχει εξουσίαν να πωλήση αυτήν, επειδή εφέρθη προς αυτήν απίστεως. 9. Αν όμως ηρραβώνισεν αυτήν με τον υιόν αυτού, θέλει κάμει προς αυτήν κατά το δικαίωμα των θυγατέρων. 10. Εάν λάβη εις εαυτόν άλλην, δεν θέλει στερήσει την τροφήν αυτής, τα ενδύματα αυτής, και το προς αυτήν χρέος του γάμου. 11. Εάν όμως δεν κάμνη εις αυτήν τα τρία ταύτα, τότε [αυτή] θέλει εξέλθει δωρεάν, άνευ αργυρίου.

Καταπληκτικό! Δηλαδή αν ο κύριος της θυγατέρας-σας δεν κάνει και τα τρία που απαιτούνται (να της δίνει τροφή, ενδύματα, και το «χρέος του γάμου»), τότε εκείνη θα «εξέλθει» από τη σχέση ιδιοκτησίας άφραγκη! Σαν να ήταν το φταιξιμο δικό-της! (Οτιδήποτε και να ήταν αυτό που φούμαρε ο αρχαίος Εβραίος νομοθέτης, πρέπει να ήταν πράμα “άλφα άλφα” .)

Από την άλλη, μια λαμπρή καριέρα περιμένει την κόρη-σας ως δούλη, αρκεί να μην «αρέσει εις τον κύριον αυτής»! Πουλήστε-την στο δουλεμπόριο αύριο κιόλας! Μόνο που — ωχ! λυπάμαι — οι πιστοί

πρέπει να είναι άντρες για να συνάψουν μια τέτοια αγοραπωλησία. Μόνο ένας άντρας μπορεί να εκτελέσει οικονομικές συμφωνίες για πώληση της ιδιοκτησίας-του, σύμφωνα με την παραπάνω παράγραφο. Για την περίπτωση που ο πιστός είναι γυναίκα και αυτή η λεπτομέρεια διέφυγε της προσοχής-της, επιτρέψτε-μου να το ξεκαθαρίσω άπαξ και δια παντός: οι γυναίκες είναι μέρος της ιδιοκτησίας των συζύγων-τους, σύμφωνα με πολυάριθμες ενδείξεις στο βιβλίο του Καλού, και ως ιδιοκτησίες δεν μπορούν να διαπραγματεύονται αγοραπωλησίες.

Κι αν τυχόν οι Χριστιανοί απορρίψετε όλα τα παραπάνω σαν “ιστορίες Παλαιάς Διαθήκης”, νομίζοντας πως η ηθική-σας, π.χ. σχετικά με τη δουλειά, είναι ανώτερη γιατί βασίζεται στην Καινή Διαθήκη, ορίστε και μερικά εδάφια της Κ.Δ. επί του θέματος:

Προς Εφεσίους 6:5. Οι δούλοι υπακούετε τοις κυρίοις κατά σάρκα μετά φόβου και τρόμου εν απλότητι της καρδίας υμών ως τω Χριστώ,

Προς Τιμόθεον Α΄ 6:1. Όσοι εισίν υπό ζυγόν δούλοι, τους ιδίους δεσπότης πάσης τιμής αξίους ηγείσθωσαν, ίνα μη το όνομα του Θεού και η διδασκαλία βλασφημείται. [Δηλαδή: όσοι είναι δούλοι, ας θεωρούν του κυρίου-τους άξιους κάθε τιμής, για να μην περιυβρίζεται το όνομα και η διδασκαλία του Θεού.]

Πώς σας φαίνονται τα παραπάνω σαν “ανθολογία”; Ή μήπως μοιάζουν περισσότερο με “σκορδολογία”; Δεν ξέρω, ίσως μοιάζουν κ’ έτσι, αλλά οι πιστοί θα ήταν καλό να το χωνέψουν πως υπάρχει πληθώρα από τέτοια βρωμερά “σκόρδα” (ούτε που διανοήθηκα να τ’ απαριθμήσω όλα) στο βιβλίο που κραδαίνουν με περηφάνεια, και διατείνονται οτι αποτελεί την πηγή της ηθικής-τους. Αν η ηθική που ακολουθούν στην καθημερινή ζωή-τους προερχόταν απ’ αυτό το βρομερό βόρβορο των ανήθικων ιστοριών και εντολών, σήμερα θα εξέτιαν μεγάλες ποινές πίσω απ’ τα σίδερα της φυλακής.

Απόψεις Αναγνωστών

Αναγνώστες που διάβασαν τα παραπάνω διατύπωσαν τις εξής αντιρρήσεις:

1. [Το κείμενό σας] δείχνει οτι μεροληπτείτε, καθώς κι εσείς κάνετε, όπως το ονομάζετε, μια “ανθολογία”. Υπάρχουν εδάφια στην Αγία Γραφή, ακόμα και μέσα στα εδάφια που σιχαίνεστε, παραδειγματικής ηθικής στάσης. Αμφισβητώ την αντικειμενικότητά σας στην ανάλυση των βιβλικών εδαφίων. Προφανώς το κάνατε προκειμένου να εκφράσετε την περιφρόνησή σας στην ιδέα της ύπαρξης του Θεού, και όχι για να θεμελιώσετε ένα λογικοφανές και ορθολογικό επιχείρημα. Όπως πολύ καλά γνωρίζετε, υπάρχουν πολλά εδάφια με ισχυρή ηθική βάση. Μιλούν για την προστασία των ορφανών και των χήρων, για την αποφυγή του κουτσομπολιού, για το να μην γίνονται ψευδομαρτυρίες, ούτε κλεψιές, για την εργατικότητα, για την αποφυγή απιστίας μεταξύ συζύγων, για το να μην προκαλούν οι γονείς τα παιδιά τους να νευριάζουν, και για το να προσέχουν τα παιδιά τους ηλικιωμένους γονείς τους.

Μα φυσικά και μεροληπτώ! Όχι μόνο δεν το αρνήθηκα αυτό, αλλά περιέγραψα την τακτική-μου και ως “σκορδολογία” (δείτε την παράγραφο ακριβώς πριν από αυτές τις “Απόψεις Αναγνωστών”). Φυσικά και δεν είμαι αντικειμενικός κοιτώντας τα βιβλικά εδάφια! Θυμόσαστε σε ποια ιδέα αντιτίθεται η παρούσα ενότητα; Αντιτίθεται στην ιδέα οτι η Αγία Γραφή θα έπρεπε να είναι οδηγός για την ηθική-μας. Κοιτάξτε: Υποθέστε οτι κάποιιοι σκληροπυρηνικοί κομμουνιστές σας επισκέπτονται και σας παρουσιάζουν μια λίστα με όλα τα καλά που συνέβαιναν στα κομμουνιστικά καθεστώτα: το πώς η Πολιτεία περιέθαλπε τους ασθενείς, πώς έδινε δουλειά στον καθένα, και λοιπά, και λοιπά. Ποια θα ήταν η αντίδρασή σας; Δεν θα θέλατε οι άνθρωποι αυτοί να έρθουν πρόσωπο με πρόσωπο με τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από τέτοια καθεστώτα, σαν αντίδοτο στη διανοητική-τους τύφλωση; Δεν θα θέλατε να τους μιλήσετε για τις εκτελέσεις των πολιτικά διαφωνούντων, τις εκτοπίσεις, τα εκατομμύρια που πέθαναν στα Γκουλάγκ κάτω από τη μπότα του Στάλιν, τη φτώχεια και τη μιζέρια των κοινών πολιτών

από τη μια, και τη χλιδή, τα κοινωνικά προνόμια, και τη συσσώρευση πλούτου από τους κομματικά υψηλά ιστάμενους από την άλλη, τη φίμωση της ελευθεροτυπίας και της ελευθερίας του διαφωνείν, κι ακόμα και του σκέπτεσθαι, κι όλα εκείνα τα άλλα “σκόρδα” των κομμουνιστικών καθεστώτων, που τελικά τα έκαναν να γονατίσουν και να καταρρεύσουν πρακτικά παντού; Τί θα προσφέρατε εσείς σε τέτοιους προπαγανδιστές, μια ισορροπημένη κ’ επιστημονικά τεκμηριωμένη ακαδημαϊκή ανάλυση των συν και των πλιν του κομμουνισμού;

Έτσι κ’ εγώ, δεν ενδιαφέρομαι να σας πω για τα εδάφια που έχουν ισχυρή ηθική βάση· τα ξέρετε εκείνα τα εδάφια. Τα διαβάζετε ίσως κάθε τόσο. Γιατί θέλετε ν’ ακούσετε από μένα κάτι που θα ηχούσε σαν μελωδία στ’ αυτιά-σας; Η μελωδία σας είναι οικεία. Ο σκοπός-μου είναι να επιστήσω την προσοχή-σας στο γεγονός ότι ο “κήπος” της Αγίας Γραφής δεν έχει μόνο ευωδιαστά άνθη, αλλά και σκόρδα, και ψόφους αρουραίους, κι άλλα αντικείμενα που βρομοκοπάνε. Εσείς επιβάλλεται να βάλετε όλα αυτά τα αντικείμενα, καί τα ευωδιαστά, καί τα βρομερά, στο καλάθι που κουβαλάτε μαζί-σας όταν ισχυρίζεστε ότι η Βίβλος αποτελεί οδηγό για την ηθική-μας. Αν δηλαδή θέλετε να είστε εσείς αμερόληπτοι.

2. Η ιστορία του “πρώτου ανθρώπινου μπάρμπεκιου”, Η Κόρη του Ιεφθάε, που περιγράψατε στην σελίδα σας περί Θρησκείας [...], δεν είναι μια ιστορία που προστέθηκε στη Γραφή για να μας πει “ιδού πώς να είναι κανείς ευσεβής”. Είναι απλώς μια ιστορία, παραδόσεις από έναν αρχαίο, πρωτόγονο λαό. Πιθανώς άρχισε σαν ένα δραματουργικό κομμάτι, ένας πατέρας που δίνει έναν ανόητο όρκο κι έτσι τιμωρείται χάνοντας κάτι το αγαπημένο, και κάποιος το πρόσθεσε [στα υπόλοιπα κείμενα] ώστε να μη χαθεί από τη μνήμη του έθνους. Εμένα μου φαίνεται περισσότερο σαν μια καταγραφή των προλήψεων που είχαν σχετικά με τους όρκους, παρά σαν κάτι άλλο, για το πώς οι όρκοι δεν θα έπρεπε να παίρνονται “ελαφρά τη καρδία”. Πραγματικά, δεν έχει σημασία για ποιο λόγο [η ιστορία αυτή] βρίσκεται εκεί, η ηθική δεν συναγεται μόνο από [ιστορίες σαν αυτήν].

Συμφωνώ πλήρως με την εκτίμησή σας. Η βιβλική ιστορία του Ιεφθάε, και άλλες παρόμοιες, είναι απλώς ιστορίες· δεν θα ‘πρεπε να μας υποδεικνύουν ότι η ηθική-μας πρέπει να βασίζεται σ’ αυτές. Θυμηθείτε όμως εναντίον ποιας ιδέας επιχειρηματολογεί η παρούσα ενότητα: εναντίον του ότι “Η ηθική-μας προέρχεται από το Θεό.” Οι περισσότεροι πιστοί (η συντριπτική πλειοψηφία, σχεδόν το 100% υποθέτω), συμφωνούν με την ιδέα ότι είμαστε ηθικοί επειδή ο Θεός είναι ηθικός, και μας θέλει να μοιάζουμε μ’ Εκείνον, “κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωσιν”. (Κ’ οι Μουσουλμάνοι επίσης συμφωνούν μ’ αυτή την ιδέα.) Αλλά επίσης σύμφωνα με τη γνώμη της πλειοψηφίας των πιστών (δεν θα διακινδύνευα να μαντέψω ποσοστά σ’ αυτήν την περίπτωση), ο μόνος τρόπος που ο Θεός έχει χρησιμοποιήσει για να επικοινωνήσει με τους ανθρώπους είναι μέσω της Αγίας Γραφής, αν εξαιρέσουμε την προσωπική επικοινωνία που κάποιος μπορεί να αισθάνεται ότι είχε με το Θεό σε κάποιες περιπτώσεις (το οποίο δεν είναι καθολικά γνωστή εμπειρία, αλλά μάλλον σπάνια). Οπότε, αν ο Θεός είναι ηθικός και θέλει κ’ εμείς να είμαστε σαν εκείνον, το μόνο που εμείς (που δεν έχουμε προσωπική επικοινωνία μαζί-του) μπορούμε να κάνουμε είναι να διαβάσουμε τη Βίβλο. (Κ’ οι Μουσουλμάνοι μπορούν να διαβάσουν το Κοράνι.) Τώρα, εμφανίζονται κάποιοι άνθρωποι και λένε στον πιστό: “Όχι, μην παίρνεις τη Βίβλο στην ολότητά της για να βρεις τί είναι ηθικό και τί ανήθικο! Μην κοιτάς αυτήν, ούτε αυτήν, ούτε αυτήν την ιστορία, αλλά κοίτα εδώ, εκεί, κ’ εκεί!” Όμως δημιουργείται ένα πρόβλημα τώρα: Αν πιστέψουμε αυτούς τους ανθρώπους, τότε η ηθική-μας δεν έχει προέλευση το Θεό, αλλά αυτούς τους ανθρώπους. Στο κάτω-κάτω, ποιοι είναι αυτοί για ν’ αποφασίσουν αυτό το θέμα, ποιος τους έδωσε τέτοια εξουσία; Αν μας πουν ότι τους την έδωσε ο Θεός, γιατί πρέπει να τους πιστέψουμε; Κ’ εγώ θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι ξαφνικά έγινα πιστός κι ότι ο Θεός μου έδωσε την εντολή να σας πω τί είναι ηθικό στην Αγία Γραφή — γιατί να μη με πιστέψετε; Άρα, αν πρόκειται ν’ ακούσουμε τους ανθρώπους, ή και την κοινή λογική-μας σχετικά με ιστορίες σαν του Ιεφθάε, τότε η ηθική-μας δεν προέρχεται από το Θεό, αντίθετα με την ιδέα εναντίον της οποίας καταφέρεται η παρούσα ενότητα. (Οπότε δεν διαφωνώ με τίποτα, τέλος διαλόγου.) Αλλ’ αν μόνο ο Θεός έχει την εξουσία να μας πει τί είναι ηθικό και τί όχι, τότε

πρέπει να εκλάβουμε ολόκληρη τη Βίβλο σαν οδηγό χωρίς διακρίσεις, χωρίς να διατυπώνουμε ανθρώπινες κρίσεις και να δημιουργούμε “ανθολογίες” καλών βιβλικών ιστοριών.

«Η Βίβλος και μόνον είναι ο Λόγος του Θεού», γράφει η σελίδα του Trinity Foundation.

Ναι, αλλά όλη η Βίβλος; Θα σκεφτόταν ποτέ όποιος έγραψε το παραπάνω να πουλήσει τις κόρες-του για σκλάβες, ακολουθώντας το Λόγο του Θεού?

3. Μάλλον συγγέετε το να συμπάσχει κανείς με τον πόνο του άλλου (και να επιθυμεί έντονα να τον απαλύνει) με την ηθική (τη διάκριση μεταξύ καλού και κακού, ή του σωστού και του λάθους). Έτσι, αυτό που περιγράφετε στη σελίδα σας σαν “ηθικά κατακριτέο”, στην πραγματικότητα περιγράφεται ακριβέστερα με τα σημερινά κριτήρια σαν συναισθηματικά τραυματικό.

Εννοείτε ότι από ηθική άποψη όλα είναι εντάξει στην ιστορία του Ιεφθάε (όπου ξεροψήνει την ίδια-του την κόρη), και απλώς συμβαίνει ότι μου δημιουργήθηκε συναισθηματικό τραύμα λόγω του ότι συμπάσχω με το κορίτσι και την κακή-του τύχη;

Το “συμπάσχειν” έχει αδιάρρηκτη σχέση με την ανθρώπινή μας κρίση περί ηθικής. Χωρίς το “συμπάσχειν” δεν θα καταλαβαίναμε την ηθική. Θα ήμασταν σαν ρομπότ, κάνοντας υπολογισμούς σύμφωνα με κανόνες: «Αυτό είναι ηθικό, γιατί σύμφωνα με...» Θα σας δώσω ένα παράδειγμα: Υποθέστε ότι βλέπετε έναν κλέφτη να βουτάει την τσάντα μιας γηραιάς κυρίας· κατά το επεισόδιο, η κυρία πέφτει και σέρνεται στο έδαφος, ενώ ο κλέφτης φεύγει με την τσάντα-της στα χέρια. Υπάρχει εδώ κάποια ηθικά κατακριτέα πράξη; Υπάρχει, είμαι σίγουρος ότι θα συμφωνήσετε. Μπορείτε να αντιληφθείτε το όλο επεισόδιο χωρίς να συμπάσχετε με το θύμα; Δεν μπορείτε, γιατί δεν είστε ρομπότ. Μόνο οι δικαστές υποτίθεται ότι δικάζουν χωρίς να συμπάσχουν, αλλά θεωρητικά μόνο, γιατί κ' εκείνοι σαν άνθρωποι έχουν συναισθήματα σαν όλους τους άλλους ανθρώπους, και χρειάζονται προσπάθεια για να μη συμπάσχουν. Όμως η ηθική δεν γίνεται κατανοητή θεωρητικά, με τον τρόπο του “τέλειου δικαστή”, αλλά πρακτικά, με τον τρόπο του μέσου ανθρώπου, και σχεδόν πάντα περιλαμβάνει το “συμπάσχειν” με το θύμα.

Οι πιο πολλοί Χριστιανοί πιστεύουν ότι ο Θεός είναι η πηγή της ηθικής-τους. Ταυτόχρονα, κάποιοι Χριστιανοί (η πλειοψηφία νομίζω) πιστεύουν ότι ο Θεός είναι ο πραγματικός συγγραφέας της Βίβλου (δηλαδή ότι ο Θεός ενέπνευσε τους συγγραφείς-της, οι οποίοι την έγραψαν με θεία καθοδήγηση). Αλλά αν αυτά ισχύουν, τότε πρέπει να εξάγουμε ένα απ' τα ακόλουθα δύο απίστευτα συμπεράσματα:

Οτι ο Θεός επέτρεψε στους συγγραφείς της Βίβλου να παρουσιάσουν μια παρωδία της θείας ηθικής, όπως δείχνουν τα βιβλικά εδάφια αυτής της ενότητας. Πώς μπόρεσε ο Θεός να επιτρέψει η τέλεια ηθική που υποτίθεται ότι κατέχει — και περιμένει από μας ν' ακολουθήσουμε — να παραποιηθεί τόσο βάνουσα στο “βιβλίο του Καλού”;

Εναλλακτικά, ότι η ηθική του ίδιου του Θεού βελτιώθηκε διαμέσου των αιώνων, κατά τους ιστορικούς χρόνους. Αλλά κανένας λογικά σκεπτόμενος Χριστιανός δεν θα δεχόταν ποτέ κάτι τέτοιο.

Εφόσον καμιά από τις παραπάνω δύο εναλλακτικές υποθέσεις δεν ακούγεται πιθανή, το μυστήριο παραμένει αν θεωρήσουμε ότι η ηθική-μας έχει προέλευση το Θεό. Όμως το μυστήριο εξαφανίζεται αν αποφύγουμε αυτό το λάθος, θεωρήσουμε ότι η ηθική-μας έχει βιολογική προέλευση, και παρατηρήσουμε ότι η ανθρώπινη ηθική εξελίχθηκε συν τω χρόνω, και συνεχίζει να εξελίσσεται. Μπορούμε τότε να συμπεράνουμε ότι οι συγγραφείς της Αγίας Γραφής απλά αποτύπωσαν την ηθική των καιρών-τους στο βιβλίο-τους.

2.1.2 Τα ιερά Ισλαμικά κείμενα ως οδηγός για την Ηθική

Βελτιώθηκε καθόλου η παγκόσμια ηθική αργότερα, αρκετούς αιώνες μετά τη συγγραφή της Βίβλου; Μα η “παγκόσμια ηθική” δεν είναι έννοια με μια και μοναδική τιμή· δεν μπορούμε να τη μετρήσουμε, ας πούμε κατά τον 3^ο αι. π.Χ., και να βρούμε πως έχει την τιμή 0,2, και μετά να τη μετρήσουμε χίλια χρόνια αργότερα και να τη βρούμε να έχει ανεβεί στο 0,5! Διαφορετικά μέρη του κόσμου υιοθετούσαν

διαφορετικά ηθικά σταθμά διαμέσου των αιώνων. Έτσι, μετακινούμενοι προς τα εμπρός, στον 7° αι. μ.Χ., και πάλι μπορούμε να βρούμε παραδείγματα βάρβαρης, ειδεχθούς, ακόμα και απάνθρωπης ηθικής στον κόσμο των μονοθεϊστικών θρησκειών.

Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε για την ηθική του αρχαίου Ισλάμ διαβάζοντας τα κείμενα που θεωρούνται ιερά στον Ισλαμικό κόσμο. Αυτά περιλαμβάνουν το Κοράνι, τις ιερές Χαντίθ (διηγήσεις) των Σαχί Μπουχαρί και Σαχί Μουสลίμ, και τη Σιράτ Ρασούλ Αλλάχ (βίος του Αγγελιοφόρου του Αλλάχ) των Μουχάμαντ ιμπν Ισχάκ, και αλ-Ταμπαρί. Αυτά τα κείμενα μας δίνουν μια ιδέα για το τί θεωρείτο φυσιολογικό, ή κοινωνικά αποδεκτό, τον καιρό των αρχαίων Μουσουλμάνων (όλα εκτός του Κορανίου, γιατί το Κοράνι υποτίθεται πως περιγράφει αυτά που υπαγόρευσε ο ίδιος ο Αλλάχ στο Μωάμεθ, οπότε δεν πρόκειται για αφήγηση ιστορικών γεγονότων). Και αυτά που μαθαίνουμε από εκείνα τα κείμενα σοκάρουν το σύγχρονο αναγνώστη. Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι στην κοινωνία του Μωάμεθ θεωρείτο φυσιολογικό να σκοτώσεις αυτόν που διατύπωσε κριτική άποψη εναντίον-σου! Υπάρχουν τουλάχιστον τρεις περιπτώσεις κατά τις οποίες ο ίδιος ο Μωάμεθ έπραξε έτσι ώστε οι επικριτές-του να δολοφονηθούν (δηλ. είτε διέταξε απευθείας το φόνο, είτε παρακίνησε τους πιστούς-του Μουσουλμάνους να δολοφονήσουν τους επικριτές-του) επειδή είπαν ή έγραψαν κάποια πράγματα εναντίον-του: (Προσοχή: τα παραδείγματα που ακολουθούν περιέχουν εδάφια από τα Ισλαμικά κείμενα, τα οποία περιγράφουν αγριότητες με ειδεχθείς λεπτομέρειες· αν ο αναγνώστης αισθάνεται ότι μπορεί να επηρεαστεί ψυχολογικά από τέτοια αναγνώσματα, παρακαλείται θερμά να παρακάμψει τα τρία παραδείγματα που ακολουθούν.)

Στον Σαχί Μπουχαρί μαθαίνουμε ότι ο Ασράφ, ένας Ιουδαίος ποιητής, είχε γράψει εναντίον του Μωάμεθ. Στη συνέχεια διαβάζουμε: «Ο Προφήτης είπε: “Ποιος είναι ικανός να σκοτώσει τον Ασράφ; Είπε πράγματα προσβλητικά εναντίον του Αλλάχ και του Αποστόλου-του.” Ο Μασλάμα σηκώθηκε λέγοντας: “Ω Απόστολε του Αλλάχ! Θα ήθελες να τον σκοτώσω εγώ;” Ο Προφήτης απάντησε: “Ναι.” Ο Μασλάμα είπε: “Τότε επίτρεψέ μου να πω ότι θέλω [δηλ., ένα ψέμα].” Ο Μωάμεθ είπε: “Σου επιτρέπω.”» (Μπουχαρί: Τόμος 4, Βιβλίο 52, Αριθμός 270-271). Εδώ, ο Μωάμεθ από τη μια προτρέπει άμεσα στη δολοφονία του αντιπάλου-του («Ποιος είναι ικανός να σκοτώσει τον Ασράφ;») κι από την άλλη επιτρέπει το ψεύδος προκειμένου να το πετύχει. Στον αλ-Ταμπαρί διαβάζουμε τη συνέχεια: «Ο Ασράφ δεν υποψιάστηκε τίποτα το κακό, όταν ο Μασλάμα φώναξε: “Χτύπηστε τον εχθρό του Αλλάχ!” Έτσι τον χτύπησαν, και τα σπαθιά-τους έπεσαν πάνω-του. Ο Μασλάμα είπε: “Θυμήθηκα το μαχαίρι-μου και το άδραξα. Το έμπηξα στο κάτω μέρος του σώματός του. Τον τρύπησα προς τα κάτω μέχρι που έφτασα στα γεννητικά-του όργανα. Ο εχθρός του Αλλάχ έπεσε στο έδαφος.”» (Ταμπαρί 7:94). Το τέλος αυτής της ιστορίας το βρίσκουμε σ’ ένα ακόμη Ισλαμικό κείμενο, αυτό του Μουχάμαντ ιμπν Ισχάκ: «Φέραμε το κεφάλι-του στον Μωάμεθ τη νύχτα, χαιρετήσαμε τον Προφήτη καθώς προσευχόταν, και ρίξαμε το κεφάλι του Ασράφ μπροστά στα πόδια-του. Ο Προφήτης δόξασε τον Αλλάχ που ο ποιητής είχε σκοτωθεί, και μας συνεχάρη για την καλή δουλειά που κάναμε για τον Σκοπό του Αλλάχ. Η επίθεσή μας εναντίον του εχθρού του Αλλάχ έσπειρε τον τρόμο μεταξύ των Εβραίων, και δεν υπήρχε Εβραίος στη Μεδίνα που να μη φοβόταν για τη ζωή-του.» (ιμπν Ισχάκ:368)

Αποτρόπαιο; Αηδιαστικό; Απάνθρωπο; Ναι σύμφωνα με τα σύγχρονα ηθικά σταθμά, όχι όμως σύμφωνα μ’ εκείνων. Ας προχωρήσουμε. (Και πάλι, στον αναγνώστη που αισθάνεται ότι αυτές οι διηγήσεις προκαλούν ψυχολογική ναυτία συνιστάται να παρακάμψει εντελώς τα εναπομείναντα δύο παραδείγματα).

Στον ιμπν Ισχάκ μαθαίνουμε ότι η Ασμά ιμπντ Μαρουάν ήταν συγγραφέας και ποιήτρια μιας άλλης φυλής, όχι εκείνης του Μωάμεθ. Έγραψε κριτικές εναντίον του Μωάμεθ, λέγοντας στη φυλή-της να φυλάγεται από κείνον, ως εξής: «Υπακούτε έναν ξένο που σας παρακινεί να δολοφονείτε για να πάρετε λάφυρα. Είστε άπληστοι. Δεν υπάρχει κανένας με αντρική τιμή ανάμεσά σας;» Μετά διαβάζουμε: «Ακούγοντας αυτές τις γραμμές ο Μωάμεθ είπε: “Δεν θα με απαλλάξει κανείς απ’ αυτήν τη γυναίκα;”

Ο Ουμαΐρ, ένας ένθερμος Μουσουλμάνος, αποφάσισε να εκπληρώσει την επιθυμία του Προφήτη. Την ίδια εκείνη νύχτα γλίστρησε μέσα στο σπίτι της συγγραφέως καθώς εκείνη κοιμόταν περιτριγυρισμένη από τα μικρά παιδιά-της. Υπήρχε ένα πάνω στο στήθος-της. Ο Ουμαΐρ απομάκρυνε το μωρό που θήλαζε, και τότε έμπηξε το σπαθί-του στην ποιήτρια. Το επόμενο πρωί στο τέμενος, ο Μωάμεθ, που ήταν ενήμερος του φόνου, είπε: “Βοήθησες τον Αλλάχ και τον Απόστολό του.” Ο Ουμαΐρ είπε: “Είχε πέντε γιους· μήπως θα έπρεπε να αισθανθώ τύψεις;” “Όχι”, απάντησε ο Προφήτης. “Ο φόνος-της είχε τόση σημασία όση δυο κατσίκια που κουτουλάνε τα κεφάλια-τους.”» (ιμπν Ισχάκ: 676)

Εδώ μαθαίνουμε οτι ακόμη κι ο Ουμαΐρ, ο φανατικός Μουσουλμάνος, είχε κάποιες τύψεις στη συνείδησή του αφού ξεκοίλιασε μια γυναίκα στον ύπνο-της, που είχε πέντε παιδιά, ενώ θήλαζε το ένα στο στήθος-της. Και όμως, κατά το Μωάμεθ ο φόνος-της δεν ήταν πιο σημαντικός από «δυο κατσίκια που κουτουλάνε τα κεφάλια-τους»! Σήμερα, μόνο ψυχοπαθείς δολοφόνοι δείχνουν τέτοια απόλυτη απαξίωση προς την ανθρώπινη ζωή. Αλλά ο Μωάμεθ και οι ακόλουθοί του δεν ήσαν ψυχοπαθείς — παραήσαν πολλοί για να είναι όλοι-τους ψυχοπαθείς — ούτε πτοούνταν οι ακόλουθοί του κατά το ελάχιστο από μια τέτοια συμπεριφορά, γιατί αν πτοούνταν θα εγκατέλειπαν τον αρχηγό τους. Απλούστατα, η ηθική εκείνων των φυλών, που εμάς μας φαίνεται ανατριχιαστική, εκείνων τους φαίνονταν φυσιολογική· τέτοια ήσαν τα ηθικά μέτρα και σταθμά-τους.

Στον ιμπν Ισχάκ και πάλι, διαβάζουμε οτι ο Μωάμεθ και οι Μουσουλμάνοι ακόλουθοί του είχαν συλλάβει κάποιους ανθρώπους με σκοπό να τους ανταλλάξουν με λύτρα. «Στα μισά του δρόμου προς τη Μεδίνα, ο Οκμπά [ένας απ’ τους αιχμαλώτους] κλήθηκε για να εκτελεστεί.» Φυσικά ο Οκμπά διαμαρτυρήθηκε, ζητώντας να μάθει γιατί θα τον εκτελούσαν, την ώρα που τους υπόλοιπους αιχμαλώτους θα τους κρατούσαν για λύτρα. «Ο Προφήτης είπε: “Λόγω της εχθρότητάς σου προς τον Αλλάχ και τον Προφήτη-του.” “Και η μικρή-μου κόρη;” σπάραξε ο Οκμπά, “ποιος θα την περιποιηθεί;” “Η Φωτιά της Κόλασης”, απάντησε ο Μωάμεθ. Εκείνη τη στιγμή [ο Οκμπά] αποκεφαλίστηκε. “Σιχαμένο υποκείμενο, [είπε ο Μωάμεθ] με περιγελούσες κ’ έλεγες πως οι ιστορίες-σου ήσαν καλύτερες από τις δικές-μου. Ευχαριστώ τον Αλλάχ που σε σκότωσε και με παρηγόρησε.”» (ιμπν Ισχάκ:308)

Τα παραπάνω αποτελούν απάνθισμα ενός μεγαλύτερου συνόλου, όχι απλώς κάποια μεμονωμένα περιστατικά κατά τα οποία ο Μωάμεθ κατέπνιξε την κριτική εναντίον-του μέσω φόνων. Και άλλες αγριότητες και θηριωδίες περιγράφονται στα ιερά Ισλαμικά κείμενα, όπως ο κτηνώδης βασανισμός και η τελική θανάτωση — υπό τις διαταγές του Μωάμεθ — κάποιων που έκλεψαν καμήλες (Μπουχαρί: T4B52A261), ο βασανισμός και αποκεφαλισμός άλλων αντιπάλων του Μωάμεθ (Ταμπαρί 8:122· ιμπν Ισχάκ:515), και άλλα. Έχω γράψει εκτενέστερα γι’ αυτά σε άλλη σελίδα, οπότε προτιμώ να αποφύγω την επανάληψη στο παρόν. Αλλά ακόμη και σήμερα, οι Ισλαμιστές αρχηγοί ακολουθούν τα χνάρια του ιδρυτή της θρησκείας-τους: το 1989, ο ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης του Ιράν, Αγιατολλάχ Ρουχολλάχ Χομεινί, εξέδωσε ένα φετβά διατάσσοντας τη δολοφονία του Σαλμάν Ρούσντι, ενός Ινδού μετανάστη που ζούσε στην Αγγλία, επειδή ο Ρούσντι είχε γράψει μια νουβέλα (το «Οι Σατανικοί Στίχοι») που σύμφωνα με τους Μουσουλμάνους προσέβαλλε το Ισλάμ και το Μωάμεθ. Πιο πρόσφατα, μια κατάσταση που θύμιζε πολύ την περίπτωση του Ρούσντι εμφανίστηκε κατά το τέλος του 2005, κ’ έγινε γνωστή σαν η “Διαμάχη για τις γελοιογραφίες του Μωάμεθ”, όταν γελοιογράφοι απεικόνισαν το Μωάμεθ σε μια Δανική εφημερίδα, πράξη που θεωρείται βλασφημία στο Ισλάμ. Πάνω από 100 άνθρωποι πέθαναν σε διαδηλώσεις που ξέσπασαν στο Μουσουλμανικό κόσμο, και κάποιοι υψηλά ιστάμενοι Μουσουλμάνοι εξέδωσαν απειλές θανάτωσης εναντίων εκδοτών εφημερίδων και των ίδιων των γελοιογράφων. Αυτό το επεισόδιο το έχω σατιρίσει αρκούντως σ’ αυτή τη σελίδα.

Παίρνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, βλέπουμε να αναδύεται μια γενικότερη εικόνα:

Το Ισλάμ φαίνεται να παραβιάζει έναν βαθιά ριζωμένο ανθρώπινο ηθικό κανόνα:

«Μην κάνεις αντίποινα που έχουν αποτέλεσμα σκληρότερο απ’ όσο αισθάνεσαι οτι αδικήθηκες.»

Ή με πιο απλά λόγια: «Να είσαι δίκαιος.»

Ενδιαφέρον είναι το ότι υπάρχει ένα εδάφιο στο Κοράνι που σχεδόν υποστηρίζει τον παραπάνω κανόνα άμεσα: «Δώσε μάχη για το σκοπό του Αλλάχ με κείνους που μάχονται εναντίον σου, αλλά μην υπερβαίνεις τα όρια, ασφαλώς ο Αλλάχ δεν αγαπά εκείνους που υπερβαίνουν τα όρια» (Κοράνι 2:190) Αλλά το αμέσως επόμενο εδάφιο αντιφάσκει με το προηγούμενο, συνεχίζοντας ως εξής: «Και σκότωσε τους όπου τους βρεις, και διώξ'-τους από κει που σε έδωξαν, [γιατί] ο διωγμός είναι χειρότερος απ' το φόνο. Αλλά αν σταματήσουν, ο Αλλάχ συγχωρεί, είναι φιλεύσπλαχνος.» (Κοράνι 2:191–2:192).(*)

Θα μπορούσε η ηθική των Μουσουλμάνων να προέρχεται από τον Αλλάχ; Σημειώστε μια φράση παραπάνω, που ειπώθηκε από το Μωάμεθ προς τον αποκεφαλισμένο “εχθρό” που τον περιγελούσε: «ο Αλλάχ σε σκότωσε». Ή ο Μωάμεθ είχε δίκιο, ή έκανε λάθος. Αν ο Μωάμεθ είχε δίκιο, τότε ο Αλλάχ δολοφονεί ανθρώπους, αποκεφαλίζοντάς τους! Αν ο Μωάμεθ έκανε λάθος και αυτός ο φόνος δεν ήταν έργο του Αλλάχ, τότε διαπράχθηκε απ' τον ίδιο το Μωάμεθ — ίσως όχι απ' το χέρι-του, αλλά απ' το χέρι ενός από τους άντρες-του, πράγμα που από ηθική άποψη δεν έχει καμία διαφορά. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, ή ο Αλλάχ ή ο Μωάμεθ, διέπραξε φόνο. (Και να 'ταν αυτός ο μόνος!)

Δεδομένων όλων των ενδείξεων που υπάρχουν στα ίδια-τους τα ιερά Ισλαμικά κείμενα, λογικά σκεπτόμενος, συμπεραίνω ότι οι Μουσουλμάνοι που πραγματικά πιστεύουν σήμερα στη θρησκεία-τους μπορούν ν' ανήκουν σε μια από τις ακόλουθες τρεις κατηγορίες:

είτε να έχουν άγνοια του χαρακτήρα του ιδρυτή της θρησκείας-τους, μην έχοντας διαβάσει τα ιερά-τους βιβλία από την αρχή μέχρι το τέλος· ή να έχουν νοητικές παρωπίδες, ώστε είτε να ζουν υπό άρνηση αυτών που έχουν διαβάσει, είτε να προβάλλουν (στους εαυτούς-τους) το παιδαριώδες επιχείρημα «Μα υπάρχουν τόσες άλλες αρετές στο χαρακτήρα του Μωάμεθ!(*))»·

ή να είναι υποκριτές, γνωρίζοντας τα γεγονότα που περιγράφουν τα κείμενά τους, γνωρίζοντας ότι αυτά είναι ηθικά κατακριτέα, και όμως να προσποιούνται ότι όλα είναι καλά με τη θρησκεία-τους — στο κάτω-κάτω, το Ισλάμ επιτρέπει στους Μουσουλμάνους να λένε ψέματα στους άπιστους, αν θεωρούν ότι τα ψέματα είναι προς το συμφέρον του Ισλάμ.

Πιστεύω ότι, για τη συντριπτική πλειοψηφία των σημερινών Μουσουλμάνων, η πρώτη από τις παραπάνω τρεις επιλογές ισχύει, δοσμένου του εύρους του αναλφαβητισμού στον Ισλαμικό κόσμο (πηγή). Οι περισσότεροι Μουσουλμάνοι είτε δεν διαβάζουν για τη θρησκεία-τους κ' έχουν μόνο γνώση-της από την προφορική παράδοση, ή τους δίνονται να διαβάσουν συγκεκριμένα μόνο εδάφια από το Κοράνι που δεν είναι ηθικά κατακριτέα. (Υπάρχει πλήθος ηθικά κατακριτέων εδαφίων στο Κοράνι — μερικά μπορείτε να βρείτε στη σελίδα-μου που ανέφερα παραπάνω — αλλά οι Μουσουλμάνοι επιδίδονται στο ίδιο σπορ του “απανθίσματος” με το Κοράνι-τους στο οποίο επιδίδονται κ' οι Χριστιανοί με τη Βίβλο-τους.)

Ένα ερώτημα άσχετο με την ηθική αλλά σχετικό με το γενικό θέμα της εξέλιξης της θρησκείας είναι το εξής: Ποιο μπορεί να είναι το μέλλον της μουσουλμανικής θρησκείας; Η προσωπική-μου άποψη είναι ότι το Ισλάμ μπορεί να επιβιώσει — και πιθανώς όντως θα επιβιώσει — όσο υπάρχουν μεγάλες μάζες αγράμματων, απληροφόρητων ανθρώπων. Μ' αυτό δεν εννοώ πως κάθε Μουσουλμάνος είναι αγράμματος! Θα ήταν κουτό να κάνει κανείς τέτοιες αστήριχτες γενικεύσεις. Απλώς παρατηρώ ότι το Ισλάμ είναι ισχυρότερο κ' έχει τους πιο φανατικούς υποστηρικτές εκεί όπου ο αναλφαβητισμός είναι στα υψηλότερα επίπεδα: στο Αφγανιστάν (71.9%), το Πακιστάν (50.1%), την Αλγερία (30.1%), την Αίγυπτο (28.6%), το Ιράκ (25.9%), το Ιράν (23%), τη Σαουδική Αραβία (21.2%), κλπ. (ίδια πηγή). Αντίθετα, το Ισλάμ είναι ασθενέστερο στο Μουσουλμανικό κόσμο εκεί όπου ο αναλφαβητισμός είναι στο χαμηλότερο επίπεδο, όπως στην Τουρκία (12.6%). Ακόμα και εντός της Τουρκίας υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των Δυτικών Τούρκων, που είναι εν γένει μορφωμένοι, με εισοδήματα παρόμοια με αυτά των γειτονικών-τους Ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίοι δεν ασχολούνται και πολύ με τη θρησκεία, που παίζει ελάχιστο ρόλο στη ζωή-τους· και των Ανατολικών Τούρκων, που είναι εν γένει λιγότερο μορφωμένοι, πιο φτωχοί, και έντονα θρησκευόμενοι. Το Ισλάμ έχει μια σχέση αγάπης-μίσους με τη

μόρφωση: παρόλο που οι περισσότεροι Μουσουλμάνοι διδάσκονται ότι, σύμφωνα με το Κοράνι, πρέπει να μαθαίνουν και να επιζητούν τη γνώση στη ζωή-τους (μια οδηγία που σιωπηλά εφαρμόζεται στους άντρες μόνο), δεν γνωρίζουν πώς να μάθουν. Συγκεκριμένα, δεν γνωρίζουν ότι για να πιστέψει κανείς αυτά που μαθαίνει πρέπει να στηριχτεί όχι στην αυθεντία του διδασκάλου, ούτε σε διαδόσεις, αλλά στις αυθεντικές πηγές: διαβάζοντας και αναζητώντας μονος-του, και κάνοντας χρήση της προσωπικής-του κρίσης, όχι βασιζόμενος στην άποψη του ιμάμη. Εντούτοις, πιστεύω ότι η γνώση περί γνώσης (δηλ. το πώς να μαθαίνει κανείς) θα διαδοθεί στον Ισλαμικό κόσμο, αργά και σταδιακά, όπως έχουν διαδοθεί τόσες άλλες τάσεις παγκόσμια. Όσο πιο πολύ μορφώνονται οι Μουσουλμάνοι, τόσο λιγότερο επιτρέπουν στη θρησκεία να ανακατεύεται με τα του βίου-τους. Πάντως οι φτωχοί και αμόρφωτοι άνθρωποι δεν θα εξαφανιστούν ως δια μαγείας, οπότε δεν προβλέπω το μέλλον του Ισλάμ να διαγράφεται δυσοίωνα.

2.1.3 Η Ηθική συνεχίζει να εξελίσσεται

Όχι μόνο έχουμε, με την τωρινή ηθική-μας, διανύσει μεγάλη απόσταση από την ηθική κατάπτωση της Βίβλου, ώστε να θεωρούμε θέματα όπως την παιδοκτονία, τη δουλεία, και τη μεταχείριση των γυναικών ως κτήματα των ανδρών (για να μη μιλήσουμε για τις θυσίες παιδιών) σαν “ιδιαιζόντως ειδεχθή”, αλλά συνεχίζουμε να εξελίσσουμε τα ηθικά-μας στάνταρ αιώνα προς αιώνα, δεκαετία προς δεκαετία. Η ιδέα πως “όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι” (“all men are equal”) ρίζωσε στις συνειδήσεις μόνο μετά το Διαφωτισμό, στο 18ο αιώνα. (*)

Ιούλιος Βερν : Αλλ’ αν και η ιδέα της ισότητας όλων των ανθρώπων εμφανίστηκε το 18ο αιώνα, δεν αφομοιώθηκε αμέσως από όλους, ούτε έστω απ’ όλους τους διανοούμενους. Ακόμα και μέχρι το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ο Ιούλιος Βερν (1828 – 1905), ο Γάλλος συγγραφέας που θεωρείται από πολλούς ως ο πατέρας της επιστημονικής φαντασίας, περιέγραφε τους σκουρόχρωμους ανθρώπους (Αφρικανούς, Ασιάτες, Αυστραλιανούς αβορίγινες) σαν ημι-νοήμονες, αγαθούς άγριους, που ήσαν καλοί μόνο όταν υπηρετούσαν πιστά τους “λευκούς” κυρίους-τους. Μάλιστα σε μια από τις ιστορίες-του (“Η Μυστηριώδης Νήσος”), υπάρχει μια ομάδα λευκών που υπηρετούνται από ένα μαύρο σκλάβο (που τον μεταχειρίζονται ανθρώπινα, γιατί είναι “καλοί”), ο οποίος με τη σειρά-του έχει υπηρέτη ένα γορίλλα! — μια ιδέα που αποτυπώνει ανάγλυφα την τραγικά λανθασμένη ιδέα περί “εξέλιξης” από πολλούς διανοούμενους της εποχής του Βερν: οι μεγάλοι τίθηκοι εξελίχθηκαν τάχα σε νέγρους, που με τη σειρά-τους εξελίχθηκαν σε “λευκούς” — εξηγώντας έτσι την υποτιθέμενη υπεροχή των “λευκών”. (Πρόκειται για τεχνολογική υπεροχή, που τότε παρερμηνεύθηκε ως διανοητική υπεροχή· συζητώ την προέλευσή της σ’ αυτό το άρθρο.)

Ένας άλλος διάσημος συγγραφέας επιστημονικής φαντασίας, ο Βρετανός H. G. Wells (1866 – 1946) έγραψε το παρακάτω σε ένα ουτοπικό έργο-του, [22] το 1902:

Και το σύστημα ηθικής αυτών των ανδρών της Νέας Πολιτείας, το σύστημα ηθικής που θα επικρατήσει στην παγκόσμια τάξη, θα διαμορφωθεί κυρίως έτσι ώστε να προκρίνει την αναπαραγωγή αυτού που είναι εκλεπτυσμένου και παραγωγικού και όμορφου στην ανθρωπότητα — όμορφα και δυνατά σώματα, ξεκάθαρα και ισχυρά πνεύματα [...] — και να περιορίσει την αναπαραγωγή των κατώτερων και δουλικών χαρακτήρων, των δειλών ψυχών που έχουν κίνητρο το φόβο, όλων εκείνων που είναι νοσηρά και άσχημα και ζωώδη στις ψυχές, τα σώματα, και τις συνήθειες των ανθρώπων. [...] Και η μέθοδος που η φύση έχει ακολουθήσει μέχρι στιγμής για να δώσει μορφή στον κόσμο, χάρη στην οποία η αδυναμία αποτρέπεται από του να παράγει περαιτέρω αδυναμία, [...] η μέθοδος που σε μερικές περιπτώσεις πρέπει και πάλι να κληθεί προς βοήθεια του ανθρώπου, είναι ο θάνατος. Σύμφωνα με το καινούριο όραμα ο θάνατος είναι [...] η φιλεύσπλαγχνη εξαφάνιση των ασθενικών και κουτών και άσκοπων πραγμάτων. [σ. 298] Και δεν θα είναι διστακτικοί οι άνδρες της Νέας Πολιτείας στο ν’ αντικρύζουν ή να σκορπίζουν το θάνατο [...].

Θα έχουν ένα ιδεώδες το οποίο θα κάνει το φόνο ν' αξίζει να γίνει· [σ. 300]

Και αυτοί οι φόνοι θα γίνονται μ' ένα παυσίπονο, γιατί ο θάνατος παραείναι σοβαρή υπόθεση για να συνοδεύεται από πόνο ή από τρόμο, [...] Αν ποτέ χρησιμοποιηθούν αποτρεπτικές τιμωρίες στον κώδικα του μέλλοντος, η αποτροπή δεν θα είναι ούτε θάνατος, ούτε ακρωτηριασμός του σώματος, ούτε ακρωτηριασμός της ζωής μέσω φυλάκισης, ούτε τίποτ' άλλα φοβερά πράγματα σαν αυτά, αλλά εξόχως επιστημονικώς παραγόμενος πόνος, που δεν θ' αφήνει τίποτ' άλλο παρά μια ανάμνηση. [σ. 301]

Και πώς θα μεταχειριστεί η Νέα Πολιτεία τις κατώτερες ράτσες; Πώς θα αντιμετωπίσει τον μαύρο; [...] τον κίτρινο άνθρωπο; [...] εκείνον το λεγόμενο “τερμίτη” του πολιτισμικού ξυλόγλυπτου, τον Εβραίο; Σίγουρα κάθε άλλο παρά σαν ράτσες. Θα καταστήσει, όπως προανέφερα, τον πολλαπλασιασμό όσων μένουν πίσω σε σχέση με τα στάνταρ της κοινωνικής προόδου δυσάρεστο, και δύσκολο [σ. 315]

Και τους υπόλοιπους, εκείνα τα στίφη των μαύρων, των καφέ, των ανθρώπων με χρώμα βρώμικο άσπρο, των κίτρινων, όσους δεν πιάνουν τα νέα όρια χρησιμότητας; Ε, τί να κάνουμε, ο κόσμος είναι κόσμος, όχι φιλόπτωχο ταμείο, νομίζω λοιπόν πως θα πρέπει να “φύγουν”. [...] Εφόσον αποτυγχάνουν ν' αναπτύξουν υγιείς, γεμάτες ζωντάνια, και διακεκριμένες προσωπικότητες για το λαμπρό κόσμο του μέλλοντος, αυτό που τους αναλογεί είναι να πεθάνουν και να εξαφανιστούν. [σ. 317]

Μάλιστα, αυτό γράφηκε το 1902. Δεν ακούγεται πιο πολύ σαν λογίδριο του Αδόλφου Χίτλερ, ή ενός από τους στενούς συνεργάτες-του, του Γκαίμπελς ίσως; Και όμως, “φιλοτεχνήθηκε” από τον Η. G. Wells, ένα διανοούμενο (και υποτιθέμενο προοδευτικό!) της εποχής. Αν ο Wells μπορούσε να γράφει τέτοια πράγματα, υιοθετώντας την πιο απαράδεκτη και αποκρουστική μορφή Κοινωνικού Δαρβινισμού, (*) δεν μπορεί παρά να αναρωτηθεί κανείς, είναι καθόλου περίεργο που το Ολοκαύτωμα συνέβει τέσσερις μόνο δεκαετίες αργότερα στη Ναζιστική Γερμανία; Σήμερα βέβαια διαβάζουμε τέτοια κείμενα με φρίκη (και με ντροπή για τις σκέψεις που έκαναν συνάνθρωποί μας), αλλά τότε — μόνο έναν αιώνα πριν, υπόψη — η λέξη και η έννοια της “γενοκτονίας” δεν υπήρχε, ούτε είχε ακόμη “καεί” ο κόσμος με τις πληγές του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου.

Και όμως, η ηθική-μας αντίληψη συνέχισε να αναπτύσσεται. Το δικαίωμα των γυναικών στην ψήφο καθιερώθηκε στις Η.Π.Α. μόλις το 1920 (με τη 19η Συνταγματική Τροποποίηση), και αυτή ήταν μεταξύ των πρώτων χωρών του κόσμου όπου οι γυναίκες μπορούσαν να ψηφίζουν (αν και όχι η καθαυτό πρώτη: οι γυναίκες είχαν ήδη κερδίσει αυτό το δικαίωμα κατά το τέλος του 19ου αι. σε χώρες όπως η Βρετανία, η Αυστραλία, και η Ν. Ζηλανδία). Στους Αμερικανούς Αφρικανικής καταγωγής δεν δόθηκε αυτό το δικαίωμα σε όλες τις Πολιτείες μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '60 (με την Πράξη Δικαιώματος Ψήφου του 1965). Η ιδέα “ένας άνθρωπος, μία ψήφος” είναι πραγματικά πολύ πρόσφατη (και συχνά αναγράφεται στα αγγλικά απερίσκεπτα ως “ένας άνδρας, μία ψήφος” [“one man, one vote”]).

Τί θα λέγαμε για τη σημερινή εποχή; Υπάρχουν μήπως κάποιες ηθικού περιεχομένου καταστάσεις για τις οποίες θα έπρεπε να αισθανόμαστε ντροπή, κάνοντας τους απογόνους-μας να γράψουν απαξιωτικά για μας, κατακρίνοντας τα ηθικά-μας στάνταρ; Ασφαλώς και υπάρχουν. Για παράδειγμα, συχνά μεταχειριζόμαστε τα ζώα με τρόπους που τα κάνουν να υποφέρουν υπέρμετρα. Διαβλέπω ένα “χρυσούν κανόνα” του μέλλοντος για τη μεταχείριση των ζώων που θα ακούγεται περίπου ως εξής:

Τα ζώα πρέπει να αντιμετωπίζονται ανάλογα με τη νοημοσύνη-τους, δηλαδή σύμφωνα με την ικανότητά τους να αντιληφθούν το κατά πόσο πάσχουν.

Έτσι, μια μύγα δεν έχει κανέναν τρόπο ν' αντιληφθεί οτιδήποτε σχετικά με τον εαυτό-της, γιατί η νόση της δεν της επιτρέπει ένα τέτοιο κατόρθωμα — πρόκειται απλώς για μια περίπλοκη μηχανή που αντιδρά αυτόματα σε εξωτερικά ερεθίσματα. Ο μόνος λόγος για τον οποίο δεν βλέπω τις μύγες — ή άλλα έμβια όντα εν γένει — είναι γιατί τις θεωρώ θαυμαστά παραδείγματα του τί είναι δυνατό να δημιουργήσει η εξέλιξη μέσω της φυσικής επιλογής στον πλανήτη-μας. Όμως η νόση ενός χιμπαντζή είναι αρκετά πολύπλοκη ώστε να επιτρέπει στο ζώο να παριστάνει στο νου-του τον ίδιο-του τον εαυτό, το άμεσο μέλλον-του, την πιθανή δεινότητα του παρόντος-του, κλπ. — όχι με τόσο πολύπλοκο τρόπο

όσο ένας άνθρωπος, αλλά απλούστερα. Τα πειράματα που βλάπτουν πιθήκους έχουν τώρα πια σχεδόν σταματήσει, αλλά δεν είμαστε ακόμη στο στάδιο όπου μπορεί να υπάρξει νομοθεσία για τα δικαιώματα των ζώων, και τιμωρία αυτών που δρουν παράνομα. Πολλοί επιστήμονες εξακολουθούν να πραγματοποιούν θανατηφόρα πειράματα σε μαϊμούδες και άλλα νοήμονα ζώα, κυρίως στις Η.Π.Α. — δυστυχώς, όπως έμαθα πρόσφατα, και στην Ελλάδα. Άλλες χώρες, όπως η Ιαπωνία και η Νορβηγία (καί οι δύο μεταξύ των χωρών με το υψηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα), συνεχίζουν ανερευθρίαστα την εξόντωση των φαλαινών. Οι Κινέζοι συνεισφέρουν στην εξαφάνιση του ρινόκερου, γιατί πιστεύουν στην ανόητη ιδέα ότι ένα αφέψημα που παράγεται από το κέρατο του ρινόκερου έχει ευεργετικά αποτελέσματα στην υγεία. Πολλοί Ασιατικοί πολιτισμοί εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το ελεφαντόδοντο, βοηθώντας έτσι ν' αναπτυχθεί το λαθραίο κυνήγι που αποδεκατίζει τους ελέφαντες στην Αφρική. Ο όρος "ζωική γενοκτονία" είναι ακόμη άγνωστος, ή και αδιανόητος: δεν έχουμε φτάσει εκεί ακόμα. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, μια μέρα αυτά τα έθνη θα καταδικαστούν από την ιστορία, έτσι όπως θα την γράψουν οι απόγονοί μας.

3. Ιδιότητες του θρησκευόμενου νου

3.1 Ενδείκνυται η ορθολογική σκέψη για την κατανόηση της θρησκείας;

Λίγες μέρες μετά τα Χριστούγεννα του 2007, κάποιος κύριος που έγραφε από τη Νότιο Αφρική μου έστειλε ένα γράμμα, στο οποίο παρουσίασε μια ιδέα που έχει ειπωθεί επανειλημμένα από τους θρησκείας ανθρώπους (και δεν έχει γίνει δεκτή μετά βαιών και κλάδων από τους άθρησκους): ότι η θρησκεία δεν μπορεί να γίνει κατανοητή με τη λογική και την επιστήμη γιατί απαιτεί πίστη, και η πίστη είναι το αντίθετο της ορθολογικής σκέψης. Όταν πιστεύεις κάτι, το πιστεύεις, δεν προσπαθείς να εξηγήσεις γιατί το πιστεύεις. Ιδού ένα σύντομο εδάφιο από το επιχείρημα του συνομιλητή-μου, με τα δικά-του λόγια:

«Αισθάνομαι πως εγώ, σαν Χριστιανός, θα μπορούσα να διασαφηνίσω μερικά κρίσιμα σημεία τα οποία οι άθρησκοι αδυνατούν να καταλάβουν σχετικά με το Χριστιανισμό. Το κύριο σημείο που θα ήθελα να σας παρουσιάσω σε εύθετο χρόνο είναι ότι ο Χριστιανισμός δεν μπορεί να προσεγγιστεί καθόλου βάσει της διανόησης. Με άλλα λόγια, δεν μπορεί κανείς να αποκτήσει ικανοποιητική γνώση περί Θεού και Χριστού μέσω διανοητικής έρευνας. Είναι ενδιαφέρον πως υπάρχουν πλείστες όσες ενδείξεις περί τούτου στην Αγία Γραφή. [...] Εάν ποτέ εμπλεκόμουν μαζί σας σε μια τέτοια συζήτηση, στόχος μου δεν θα ήταν τόσο να σας πείσω για την αλήθεια της Βίβλου, όσο να επιχειρήσω να σας κάνω να αρχίσετε να αμφιβάλετε λιγάκι για το πόσο μπορείτε να βασίζεστε στην επιστήμη [...].»

Σημειώστε πως αν και ο συνομιλητής-μου μιλούσε έχοντας το Χριστιανισμό κατά νου, ακριβώς το ίδιο επιχείρημα θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν και οι Μουσουλμάνοι. Κ' εκείνοι θα ισχυρίζονταν ότι ο Θεός (Αλλάχ) δεν μπορεί να προσεγγιστεί με τη λογική. Στο κάτω-κάτω, η έννοια της υποταγής στο Θεό χωρίς όρους είναι κυρίαρχη στο Ισλάμ. Επειδή ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ συγκροτούν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των σημερινών πιστών στον κόσμο, δεν θα εξειδικεύσω τη συζήτηση στο Χριστιανισμό, αλλά θα μιλήσω για τη "θρησκεία" γενικότερα, με την υποσημείωση ότι μπορεί να μην εφαρμόζει επακριβώς σε μερικές άλλες, δευτερεύουσας απήχησης θρησκείες.

Άλλοι πιστοί έχουν προτείνει μια αναλογία που μπορεί να φανεί αρκετά διαφωτιστική. Σκεφτείτε ένα έργο τέχνης, λένε: έναν πίνακα ζωγραφικής, για παράδειγμα. Θα μπορούσατε ποτέ ν' αντιληφθείτε την τέχνη στον πίνακα μόνο με χρήση της λογικής; Θα το βρίσκατε φυσικό να χρησιμοποιήσετε λογικούς κανόνες, όπως: «Αν η χροιά του κόκκινου χρώματος στην πάνω-δεξιά γωνία του μουσαμά είναι μεταξύ 128 και 184, τότε...»; Ή: «Αν ο λογάριθμος της φωτεινότητας ξεπερνάει την τετραγωνική ρίζα της χρωματικής πληρότητας στο σημείο [1054, 3582], τότε...»; Μα ελάτε τώρα, η τέχνη δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή από οποιοδήποτε τέτοιο σύνολο κανόνων. Πρέπει κανείς να τη νοιώσει.

Παρόμοια, τη θρησκεία πρέπει να τη νοιώσει ο πιστός με την “καρδιά”.(*) Η θρησκεία δεν απαιτεί ούτε αναμένει κανενός είδους επεξήγηση από το μικροσκόπιο του διανοούμενου νου. Αυτό δεν μπορούν να το χωνέψουν καλά τα στομάχια κάποιων άθρησκων, οι οποίοι θέλουν να γίνεται χρήση ορθολογισμού πάντα.

Έχουν κ’ οι άθρησκοι τα επιχειρήματά τους όμως. Ο φιλόσοφος Ronald de Sousa έχει περιγράψει τη φιλοσοφική θεολογία σαν «διανοητικό τένις χωρίς φιλέ [διχτάκι]», μια ιδέα που την εξηγεί θαυμάσια ο D. C. Dennett στο ακόλουθο εδάφιο (ο Dennett απευθύνεται σ’ έναν υποτιθέμενο πιστό που ισχυρίζεται ότι η λογική δεν έχει θέση στη θρησκεία):[24]

Έχω [...] υποθέσει μέχρι τώρα, χωρίς να το σχολιάσω ή ρωτήσω, ότι το διχτάκι της λογικής κρίσης, το φιλέ του διανοητικού τένις που παίζουμε δηλαδή, είναι στη θέση-του. Αλλά μπορούμε να το χαμηλώσουμε αν το επιθυμείτε πραγματικά. Είναι η σειρά-σας να κάνετε το σερβίς. Οπουδήποτε και να στείλετε το μπαλάκι, υποθέστε ότι σας το γυρίζω πίσω με άξεστο τρόπο, ως εξής: «Αυτό που λέτε σημαίνει ότι ο Θεός είναι μια ζαμπονοτυρόπιτα τυλιγμένη σε αλουμινοχαρτό. Ένα τέτοιο πράγμα δεν μοιάζει ν’ αξίζει και πολύ τη λατρεία των ανθρώπων!» Αν τότε αντιγυρίσετε, απαιτώντας να μάθετε πώς μπορώ να αιτιολογήσω λογικά τον ισχυρισμό-μου ότι το σερβίς-σας έχει σαν συνέπεια ένα τόσο γελοίο συμπέρασμα, θ’ απαντήσω: «Α, ώστε θέλετε το φιλέ στη θέση-του για τις δικές-μου απαντήσεις, αλλά όχι και για το σερβίς-σας; Ή θα μείνει στη θέση-του το φιλέ, ή θα το κατεβάσουμε. Αν το κατεβάσουμε, δεν υπάρχουν κανόνες και ο καθένας μπορεί να πει οτιδήποτε, ένα παιχνίδι τόσο μάταιο όσο μπορεί ποτέ να γίνει. Έχω κάνει τη χρήσιμη για σας υπόθεση ότι δεν θα σπαταλούσατε το χρόνο-σας, ή το δικό-μου, παίζοντας χωρίς το φιλέ.»

Τώρα, αν θέλετε να διαλογιστείτε σχετικά με την πίστη, και να προσφέρετε μια λογική (και επιδεκτική λογικής απάντησης) υπερασπιστική γραμμή της πίστης σαν μια επιπλέον κατηγορία γνώσης που της αξίζει ιδιαίτερη θεώρηση, τότε είμαι πρόθυμος να παίξω. [σ. 154]

Αντί να διαλογιστεί σχετικά με την πίστη, ο συνομιλητής-μου ισχυρίστηκε ότι κάτι τέτοιο δεν πρέπει να γίνεται, κι ότι αυτό στην πραγματικότητα είναι το λάθος που οι πιστοί συχνά διαπράττουν: εμπλέκονται σε διαλογική συζήτηση με τους άθρησκους, κ’ έτσι οι θρήσκοι έμμεσα συμφωνούν να παίξουν με τους κανόνες των άθρησκων, εφόσον το λογικό απαιτείται για να γίνει ακόμα κ’ η απλούστερη διανοητική συζήτηση — αλλιώς θα μπορούσε κανείς να προτείνει τα πιο γελοία πράγματα, όπως κατέδειξε ο Dennett. Οι πιστοί δεν θα ’πρεπε να επιχειρηματολογούν, ισχυρίστηκε ο συνομιλητής-μου, θα ’πρεπε απλώς να πιστεύουν.

Και όμως, οι συνομιλητές σαν αυτόν προφανώς συνεχίζουν να διαβάζουν το παρόν κείμενο τουλάχιστον μέχρι εκείνο το σημείο που τους ώθησε να συντάξουν ένα μήνυμα και να μου το στείλουν. Έχουν την περιέργεια να διεξέλθουν ενός μεγάλου τμήματος αυτού του κειμένου και να δουν τί λέγεται σ’ αυτό. Και χρησιμοποιούν την ικανότητα που έχουν για λογική σκέψη για να το κάνουν, γιατί χωρίς λογική ούτε μια ιστορία του Μίκυ Μάους δεν μπορεί να γίνει κατανοητή. Έτσι οι πιστοί φαίνεται να έχουν δύο επιλογές: είτε ν’ ακολουθήσουν τη συμβουλή του συνομιλητή-μου και να σταματήσουν να διαβάζουν τώρα, γιατί αυτό είναι ένα κείμενο στο οποίο υπάρχει διαλογισμός σχετικά με τη θρησκεία (αν και είναι ήδη πολύ αργά, καθώς βρισκόμαστε σ’ ένα προχωρημένο σημείο στο κείμενο), ή να συνεχίσουν να διαβάζουν, αλλά με τη γνώση ότι κάνουν κάτι που ίσως δεν θα ’πρεπε να κάνουν.

Θα συνεχίσετε να διαβάζετε, αγαπητέ αναγνώστη, στην περίπτωση που είστε ένας από τους πιστούς; Σας δημιουργείται αρκετή διανοητική περιέργεια ώστε να θέλετε να δείτε πώς θα επιχειρηματολογήσω, ισχυριζόμενος ότι η ορθολογική σκέψη (μέσω της επιστήμης, συγκεκριμένα) μπορεί να πλησιάσει και ίσως μια μέρα εξηγήσει το θρησκευτικό συναίσθημα; Πάω στοίχημα ότι έχετε την περιέργεια. Αλλιώς δεν θα διαβάζατε το παρόν. Αλλά ακόμα κι αν δεν συμφωνείτε με το ότι η επιστήμη μπορεί τελικά (μετά από αρκετές δεκαετίες) να εξηγήσει τα θρησκευτικά συναισθήματα, είμαι βέβαιος ότι — αν έχετε αρκετά ανοιχτό μυαλό — θα συμφωνήσετε πως θα ’πρεπε τουλάχιστον να δοθεί η ευκαιρία

στην επιστήμη να το προσπαθήσει. Γιατί άλλο πράγμα είναι να πείτε «Δεν πιστεύω ότι μπορεί να γίνει», και άλλο να πείτε «Δεν θέλω να γίνει». Αν δεν το θέλετε, πολύ ωραία, αυτό σημαίνει ότι δεν επιθυμείτε να μπλεχτείτε προσωπικά στην επιστημονική έρευνα περί θρησκευτικότητας, αλλά τουλάχιστον δεν πρέπει να εμποδίζετε εκείνους που θέλουν να την πραγματοποιήσουν. Αν απλώς δεν πιστεύετε ότι μπορεί να γίνει, τότε μπορείτε να ξαπλώσετε αναπαυτικά στην πολυθρόνα-σας και να παρακολουθείτε εκείνους που μοχθούν προσπαθώντας να κάνουν την έρευνα. Αν στο τέλος αποτύχουν, αυτό θα αποτελέσει ένα διανοητικό-σας θρίαμβο. Αλλά μέχρι τότε θα πρέπει να έχετε υπομονή. Επειδή είναι πολύ νωρίς για να διατυπώσουμε τελικές κρίσεις, αυτό που μπορώ να κάνω προς το παρόν είναι να περιγράψω τις προσπάθειες που έχουν αρχίσει — ίσως δειλά-δειλά — να γίνονται σε μια προσπάθεια να δοθεί μια επιστημονική εξήγηση για τα θρησκευτικά συναισθήματα.

Εδώ θα ήθελα ν' αναφέρω ένα επιχείρημα που τίθεται από τους άθεους αρκετά συχνά, στα γρήγορα όμως, γιατί το θέμα θα εξεταστεί πιο διεξοδικά στην υποενότητα §5.1. Κατ' αρχήν οι πιστοί λένε: «Υπάρχει καμιά διαφορά μεταξύ της πίστης στο Θεό και της πίστης ενός άθεου στη λογική; Σε τελευταία ανάλυση, και τα δυο απαιτούν πίστη! Δεν είναι προφανές ότι τη στιγμή που επιλέγετε τον ορθολογισμό σαν το διανοητικό-σας εργαλείο έχετε κάνει μια αυθαίρετη επιλογή, που δεν μπορεί να στηριχτεί πάνω στην ίδια τη λογική, γιατί αυτό θα ήταν ισοδύναμο με κυκλική σκέψη;»

Πάνω σ' αυτό, κάποιοι άθεοι απαντούν ως εξής: «Ο υπολογιστής-σας δουλεύει επειδή ο ορθολογισμός και οι επιστήμες που βασίζονται σ' αυτόν προβλέπουν ότι θα δουλέψει. Κοιτάξτε γύρω-σας και προσπαθείστε να καταλάβετε πόσα από τα αντικείμενα που βλέπετε — περιλαμβανομένων και εκείνων “χαμηλής τεχνολογίας” όπως οι τοίχοι του οικήματος με τα πολλά πατώματα στο οποίο ίσως μένετε — θα ήταν αδύνατο να φτιαχτούν χωρίς τον ορθολογισμό στην επιστημονική μέθοδο. Άρα, η πίστη στη λογική και η πίστη στην πίστη δεν είναι ακριβώς παρόμοιες μεταξύ-τους! Η πρώτη παράγει αποτελέσματα και κάνει σωστές προβλέψεις για τον κόσμο, ενώ η δεύτερη δεν παράγει τίποτε το χειροπιαστό, και δεν έχει κάνει ούτε μια πρόβλεψη ενός επαναλαμβανόμενου γεγονότος που να έχει επιβεβαιωθεί κατ' επανάληψη (για ν' αποκλείσουμε τις κατά τύχη “προβλέψεις” γεγονότων που συμβαίνουν μόνο μια φορά).»

Αυτό το επιχείρημα των άθεων αναφέρεται στην πρακτική χρησιμότητα της θρησκείας: είναι σχετικό μόνον αν απαιτήσουμε πρακτικά και — προφανώς — θετικά αποτελέσματα από τη θρησκεία στη ζωή των ανθρώπων. Στην περίπτωση εκείνη το ερώτημα γίνεται: «Ποια έχει πιο ευεργετικά αποτελέσματα στη ζωή των ανθρώπων, η επιστήμη ή η θρησκεία;» (Ίσως έχουν κ' οι δυο ευεργετικά αποτελέσματα, και πρέπει κανείς ν' αποφασίσει τη χρήση της μιας αντί της άλλης μόνο σ' εκείνα τα θέματα όπου οι δυο διαφωνούν, δίνοντας αντίθετες απαντήσεις· αυτό θα εξεταστεί στην §4.3.) Αλλά δεν πρέπει να απαιτείται από τον πιστό να επικεντρώνεται στα πρακτικά αποτελέσματα της θρησκείας. Για πολλούς πιστούς η θρησκεία είναι σημαντική λόγω της πνευματικής βοήθειας, του “πνευματικού μπούσουλα” που τους παρέχει, όχι λόγω της ικανότητάς της να εξηγεί το φυσικό κόσμο, ή να προβλέπει το μέλλον. Το να επιμένουμε ότι η θρησκεία πρέπει να παράγει πρακτικά αποτελέσματα είναι παρόμοιο με το να απαιτούμε το ίδιο από την τέχνη. Όταν για παράδειγμα βλέπουμε έναν πίνακα ζωγραφικής του Ρέμπραντ δεν απαιτούμε απ' αυτόν να παράγει επιβεβαιωσιμες προβλέψεις και χειροπιαστά αποτελέσματα (αν εξαιρέσουμε τις απόπειρες αντιγραφής ή κλοπής-του), έτσι δεν είναι;

Όχι, το επιχείρημα του συνομιλητή-μου δεν ήταν σχετικό με την πρακτικότητα της θρησκείας: ήταν ένα θεωρητικό, ένα λογικό επιχείρημα. Ο συνομιλητής-μου ως πιστός έκανε ένα θαυμάσιο ορθολογικό επιχείρημα, που ήταν το εξής: τη στιγμή που θα βρούμε μια λογική εξήγηση για το για ποιο λόγο η λογική είναι προτιμητέα σε σχέση με την πίστη για την κατανόηση της θρησκείας, έχουμε πέσει σ' ένα φαύλο κύκλο, έχουμε κάνει μια κυκλική σκέψη: χρησιμοποιήσαμε τη λογική ώστε η λογική να αιτιολογήσει τον εαυτό-της.

Αλλά και οι πιστοί δεν βγαίνουν ακριβώς αλώβητοι και άσπιλοι απ' αυτήν τη συζήτηση: χρησιμοποιούν τη λογική — καθαρή μαθηματική λογική μάλιστα — για να υποχρεώσουν τους μη-πιστούς να παραδεχτούν ότι οι τελευταίοι δεν μπορούν να αιτιολογήσουν τον ορθολογισμό, δηλαδή ότι ο ορθολογισμός πρέπει να γίνει δεκτός σαν αξίωμα· και τότε, τη στιγμή που το πετυχαίνουν αυτό, παρατάνε σύξυλο το εργαλείο του οποίου έκαναν άριστη χρήση, και φωνάζουν θριαμβευτικά: «Αφήστε-μας τώρα στην πίστη-μας, εντάξει;» Γι' αυτό ακριβώς είναι που έκανε τα παράπονα ο Dennett: οι πιστοί χρησιμοποιούν το “φιλέ” της λογικής μόνο σαν προστασία έναντι του σερβίς του αντιπάλου — για όσο χρόνο τους συμφέρει — αλλά σωριάζουν το φιλέ στο έδαφος όταν έρχεται η ώρα για το δικό-τους σερβίς.

Περιληπτικά, οι μη-πιστοί είναι ένοχοι προσπάθειας να σηκώσουν τους εαυτούς-τους απ' το έδαφος τραβώντας τα μαλλιά-τους· και οι πιστοί είναι ένοχοι ξεδιάντροπης ζαβολιάς, αφού αλλάζουν τους κανόνες στο μέσον του παιχνιδιού για να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς-τους.

Μήπως πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι πιστοί και μη-πιστοί μιλούν διαφορετικές γλώσσες, κι ότι δεν υπάρχει ελπίδα αλληλοκατανόησης; Ποια εναλλακτική λύση υπάρχει εκτός από του να θεωρήσουμε τη λογική και την πίστη (διάβαζε: την επιστήμη και τη θρησκεία) σαν δυο διαφορετικά νοητικά πεδία που δεν πρέπει να επηρεάζει το ένα το άλλο; Πρέπει μήπως να δεχτούμε την πρόταση του Stephen Jay Gould ότι η επιστήμη και η θρησκεία αποτελούν δύο “Μη Αλληλοκαλυπτόμενα Βασίλεια”, ή MABA (“Non-Overlapping Magisteria”, NOMA);[25] Κατά τον Gould, το κάθε “βασίλειο” καταλαμβάνει μια διαφορετική περιοχή της ανθρώπινης νόησης. Η επιστήμη μας πληροφορεί για το πώς λειτουργεί ο φυσικός κόσμος, και η θρησκεία μας πληροφορεί για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε από ηθική άποψη. Το κάθε βασίλειο είναι ξεχωριστό, και δεν θα 'πρεπε να “μπερδεύεται στα πόδια” του άλλου.

Η ιδέα του Gould περί MABA έχει απορριφθεί από τον Dawkins,[13] ο οποίος ισχυρίστηκε ότι η άποψη πως υπάρχει μια υπεράνθρωπη, υπερφυσική νοημοσύνη, που σκόπιμα σχεδίασε και δημιούργησε το σύμπαν και τα πάντα εντός-του, περιλαμβανομένων και ημών, είναι μια επιστημονική υπόθεση, η οποία επομένως δεν είναι ανεπίδεκτη επιστημονικής εξέτασης. Αλλά η ιδέα του συνομιλητή-μου (που υποθέτω είναι κοινή μεταξύ πολλών πιστών) δεν αφορά σε ένα Θεο-ως-Δημιουργό του φυσικού κόσμου (που ομολογουμένως θα ήταν ένα ερώτημα για φυσικούς), αλλά σε ένα Θεό-ως-Σωτήρα (για τους Χριστιανούς), και σαν Αποδέκτη Προσωπικής Επικοινωνίας που υφίσταται μεταξύ του πιστού και του Θεού (για τους πιστούς των περισσότερων κύριων θρησκειών). Πρόκειται για ένα προσωπικό, υποκειμενικό θέμα, που σαν τέτοιο κλείνει την πόρτα στον ορθολογισμό — όπως θα ισχυρίζονταν οι πιστοί.

Και όμως, θα παρουσιάσω μια άποψη σύμφωνα με την οποία αν και η πίστη δεν μπορεί να αποδειχτεί ορθολογικά πως είναι λάθος, δηλαδή η λογική δεν μπορεί να εκθρονίσει και να διώξει την πίστη (αφού συμπεράναμε λογικά πως αυτό οδηγεί σε κυκλική σκέψη), είναι εντούτοις δυνατό μέσω της λογικής η θρησκεία να στριμωχτεί σε μια γωνιά. Αν λοιπόν κάτι τέτοιο συμβεί, η “γωνιά” θα είναι τόσο στενή που το να συνεχίζει να βασίζεται κανείς στην πίστη δεδομένης της εναλλακτικής, λογικής εξήγησης της θρησκείας, θα πλησίαζε την κωμικότητα, με τον ίδιο τρόπο που είναι κωμικό να πιστεύει κανείς σήμερα ότι η Γη είναι επίπεδη.(*). Η προηγούμενη φράση, το “αν κάτι τέτοιο συμβεί”, σημαίνει ότι δεν είμαστε έτοιμοι ακόμα· δεν έχουμε την απαιτούμενη γνώση για να συμπεράνουμε το ανάλογο συμπέρασμα της “στρογγυλής Γης” στη συζήτηση περί λογικής και πίστης· αλλά πλησιάζουμε. Η παρακάτω αναλογία ίσως βοηθήσει στην κατανόηση αυτής της ιδέας.

Σκεφτείτε πώς διαμορφώθηκε η γνώση-μας περί της δημιουργίας των άστρων. Μέχρι μόλις έναν αιώνα πριν, η ιστορία της Γενέσεως κεφ. 1 αποτελούσε μια σοβαρή πρόταση για το πώς δημιουργήθηκαν τα άστρα, ακόμα και μεταξύ επιστημόνων της εποχής εκείνης. Επειδή τα τηλεσκόπια δεν ήσαν αρκετά ισχυρά ακόμη, ο κόσμος πίστευε ότι τα άστρα δημιουργήθηκαν “μια κ' έξω”. Ακόμα και οι θνησκοντες υπερκαινοφανείς αστέρες (σουπερνόβα), οι οποίοι εκλαμβάνονταν σαν νέα άστρα (αυτό σημαίνει το

“καινοφανείς”), είναι τόσο σπάνιοι που δεν έθεσαν σε σοβαρό κίνδυνο την πίστη ότι “ο Θεός δημιούργησε τα άστρα”. (Ιουδαίοι και Χριστιανοί πιστεύουν ότι αυτό έγινε κατά την τέταρτη μέρα της δημιουργίας· οι Μουσουλμάνοι πιστεύουν ότι ο Αλλάχ δημιούργησε τα άστρα, όπως βεβαιώνει το Κοράνι, αλλά σε απροσδιόριστο χρόνο.)

Όμως πρόσφατα αρχίσαμε να μαθαίνουμε καινούρια πράγματα για τα άστρα. Η ισχύς των τηλεσκοπίων αυξήθηκε μέχρι του σημείου που επέτρεψε στους αστρονόμους να δουν στιγμιότυπα δημιουργίας αστερών σε οποιοδήποτε χρονικό σημείο της γέννησής τους. Στρέψετε το τηλεσκόπιό σας σε κάποιο λαμπρό νεφέλωμα, όπως αυτό που φαίνεται στη φωτογραφία στ’ αριστερά, και βλέπετε το υλικό που θα μετατραπεί σε αστέρια μετά από εκατομμύρια χρόνια. Μετά στρέψετε το τηλεσκόπιό σας προς τον αστερισμό του Ταύρου, και βλέπετε τις Πλειάδες (ή “Πούλια”, φωτογραφία στο μέσον), ένα “ανοιχτό σμήνος” αστερών που γεννήθηκαν μόνο 100 εκατομμύρια χρόνια πριν (αυτό είναι πρόσφατο γεγονός για τα αστρονομικά δεδομένα). Βλέπετε τα αστέρια να είναι ακόμα τυλιγμένα στα “γεννοφάσκια-τους”, τη διαστρική σκόνη που τα δημιούργησε. Επρόκειτο για σκόνη όπως εκείνη που φαίνεται στη φωτογραφία στ’ αριστερά, αλλά δεδομένου του χρόνου που πέρασε, συμπυκνώθηκε στ’ αστέρια που βλέπουμε στη μεσαία φωτογραφία, με κάποια ορατή ποσότητά της να υπάρχει ακόμα εκεί γύρω.

Νεφέλωμα γύρω από το άστρο ήτα Τρόπιδος (δικ: STScI/NASA)

Το ανοιχτό σμήνος M45 (Πλειάδες, η Πούλια) (δικ: NASA/ESA/HST)

Ο ήλιος-μας (τεχνητή εικόνα με το πρόγρ. Celestia)

Καθώς περνάει ο χρόνος η σκόνη διαχέεται, και το αποτέλεσμα είναι αστέρια που μοιάζουν απομονωμένα, όπως ο Ήλιος-μας (εικόνα στα δεξιά), ο οποίος έχει ηλικία περίπου 5 δισεκατομμύρια έτη. Κάποτε όμως ο Ήλιος ήταν μέλος ενός ανοιχτού σμήνους, που περιλάμβανε το Σείριο, το άλφα του Κενταύρου, τον Προκύνα, και άλλα γειτονικά αστέρια. Μάθαμε ότι η σκόνη συμπυκνώνεται σε αστέρια γιατί καταρρέει από την ίδια-της τη βαρύτητα. Καθώς καταρρέει και γίνεται όλο και πυκνότερη σε κάποια τυχαία σημεία, η εξαιρετικά ισχυρή πίεση από τη δύναμη της βαρύτητας προκαλεί την έναρξη πυρηνικών αντιδράσεων. Όσο πιο πολλή η ποσότητα της σκόνης που συσσωρεύεται, τόσο πιο ισχυρές οι πυρηνικές αντιδράσεις, που δημιουργούν πίεση αντίθετη της βαρύτητας και εμποδίζουν την περαιτέρω κατάρρευση της ύλης. Τα άστρα είναι ειδήμονες ισορροπιστές ανάμεσα στη βαρύτητα και στην πυρηνική ισχύ. Και οι πυρηνικές αντιδράσεις (εκρήξεις, όπως εκείνες των υδρογονικών βομβών) είναι η πηγή της ενέργειας που κάνει τα άστρα να λάμπουν.

Από τη στιγμή που το κατανοήσαμε αυτό, ο Θεός έφυγε από την ιστορία της δημιουργίας των άστρων. Είναι πια τόσο αχρειαστο να επικαλούμαστε το Θεό για τη δημιουργία των άστρων όσο αχρειαστο είναι να τον επικαλούμαστε για τη δημιουργία σταγονιδίων νερού σ’ ένα σύννεφο. Πράγματι, ο παραλληλισμός αυτός είναι αρκετά πιστός. Τα σύννεφα πυκνώνουν στην ατμόσφαιρα της Γης (λόγω μετεωρολογικών φαινομένων που είναι λίγο-ως-πολύ τυχαία), κι αν τύχει και η πυκνότητά τους είναι πολύ μεγάλη (και η θερμοκρασία και η πίεση κατάλληλες), σχηματίζονται σταγονίδια νερού σε τυχαία

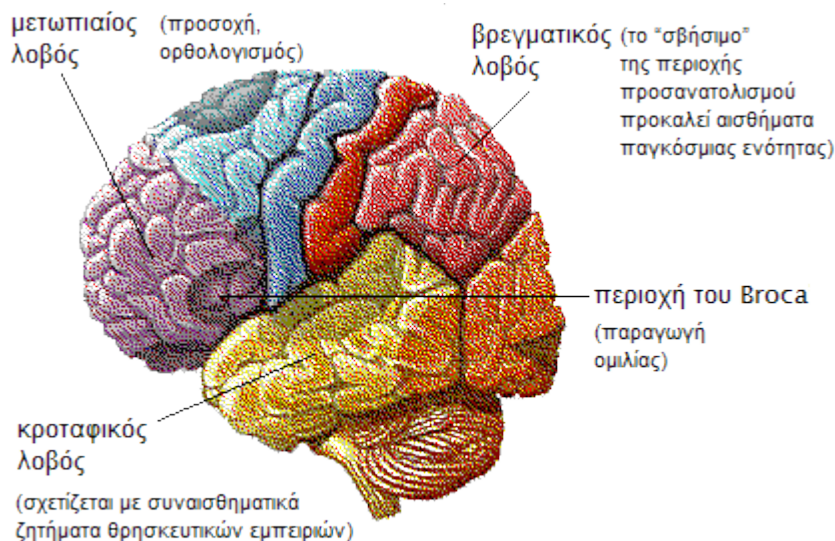
σημεία, που πέφτουν προς το έδαφος και τα βλέπουμε σαν βροχή. Πουθενά Θεός. Αν όμως ήμασταν βακτήρια των οποίων η ζωή εξαρτώνταν κατά κρίσιμο τρόπο από κείνα τα σταγονίδια (ιδίως τη μεγάλη σταγόνα στην οποία όλοι θα ζούσαμε), τότε ίσως να είχαμε επινοήσει μια ιστορία που θα περιέγραφε πώς ο Υπέρτατος Βακτηριακός Αρχιτέκτων δημιούργησε τις σταγόνες στον ουρανό την τάδε ημέρα της Δημιουργίας. Αλλά είμαστε άνθρωποι, και για τη δική-μας κλίμακα μεγεθών είναι οι “βαρυτικές σταγόνες” (τα άστρα) που έχουν σημασία, ιδίως η μεγάλη λαμπρή βαρυτική σταγόνα που διαγράφει τόξο στον ουρανό της Γης κάθε μέρα και μας δίνει την ενέργεια που χρειαζόμαστε για να κινούμαστε.

Το ότι η γνώση-μας περί δημιουργίας των άστρων θα αυξάνονταν και θα άλλαζε τη στάση-μας απέναντι στην εξιστόρηση της Γενέσεως κεφ. 1 από “μη αμφισβητήσιμη” σε “Ω, μα είναι απλώς μια αλληγορία!” δεν ήταν καθόλου προφανές έναν αιώνα πριν, γιατί τότε υπήρχε έλλειμμα γνώσης. Μήπως είναι πιθανό, παρόμοια, να ζούμε τώρα σε καιρούς κατά τους οποίους δεν είναι καθόλου προφανές ότι η μελλοντική επιστήμη, μέσω της παρατήρησης και της λογικής, θα φωτίσει και θα εξηγήσει τη θρησκευτική πίστη, περιγράφοντάς τη σαν τίποτ’ άλλο παρά μια ιδιαίτερη κατάσταση διανοητικής λειτουργίας; Πιστεύω πως έτσι θα γίνει, αλλά σημειώστε ότι στο σημείο αυτό διατυπώνω απλώς την προσωπική-μου προκατειλημμένη άποψη. Μπορεί να κάνω λάθος, και μόνο το σύνολο των ενδείξεων (συμπεριλαμβανομένων και των μελλοντικών) μπορεί να μας πει αν έχω δίκιο ή όχι. Οι ενδείξεις που με κάνουν να έχω αυτή τη διαίσθηση υπάρχουν, και συνεχίζουν να έρχονται καινούριες, αν και σε ρυθμό που συνεπάγεται πως ολόκληρη η ζωή-μου μάλλον δεν θα αρκέσει για να διαπιστώσω την πλήρη επιστημονική εξήγηση του θρησκευόμενου νου. Παρ’ όλ’ αυτά, κάποιες ενδείξεις έχουν ήδη βρεθεί. Συγκεκριμένα, ιδού πώς ο ορθολογισμός παρεισφρύνει λίγο-λίγο στο πεδίο της πίστης, και πώς η επιστημονική έρευνα κατατρώει, κομματάκι-κομματάκι, τα θεμέλια του θρόνου του βασιλείου της θρησκείας:

Πολλή δουλειά γίνεται τελευταία στο θέμα των εξελικτικών καταβολών της ανθρώπινης ηθικής. Παραδοσιακά, το να είναι κανείς ηθικός έχει θεωρηθεί σαν “πνευματική” ιδιότητα, όπου το “πνευματική” υποτίθεται πως βρίσκεται σε αντιδιαστολή με το “υλική”. (Θυμίζω επίσης ότι στα MABA του Gould το “βασιλείο της θρησκείας” υποτιθέμενα μας πληροφορεί για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε ηθικά.) Έχω ήδη παρουσιάσει παραπάνω μια μικρή διαφωνία-μου, όπου έδειξα μέσω μιας προσομοίωσης ότι δεν είναι καθόλου τυχαίο γεγονός το ότι γενικά υποστηρίζουμε το ηθικά καλό και τιμωρούμε το ηθικά κατακριτέο, εφόσον ζωικά είδη που κάνουν το αντίθετο έχουν λιγότερες πιθανότητες να επιζήσουν. Αλλά πολύ περισσότερη δουλειά έχει γίνει (που επίσης συζητείται στη βιβλιογραφία, στο τέλος του παρόντος) η οποία παρέχει ενδείξεις για το ότι η ηθική δεν είναι θεόσταλη, δεν μας έχει ζητηθεί ή απαιτηθεί απ’ το Θεό, αλλά ότι εξελίχθηκε μαζί-μας όπως εξελίχθηκαν όλες οι άλλες ιδιότητές μας: από κατώτερες καταβολές, μέσω της φυσικής επιλογής. Η ηθική είναι ένας θεμέλιος λίθος, μια από τις κολώνες της θρησκείας. Αυτή η κολώνα προς το παρόν πριονίζεται. Αν τελικά κοπεί και καταπέσει, ο θρόνος του βασιλείου ίσως να εμπλακεί σε μια απεγνωσμένη (αλλά μάταιη) προσπάθεια εξισορρόπησης σε ανεπαρκή στηρίγματα.

Έρευνα γίνεται πάνω σε μυστικιστικές εμπειρίες κατά τη διάρκεια του διαλογισμού (meditation) και άλλων καταστάσεων συγκέντρωσης, απομόνωσης, κλπ. Ορισμένοι νευροβιολόγοι, όπως ο Andrew Newberg (από το πανεπιστήμιο Penn State) εξετάζουν τον εγκέφαλο ενώ βρίσκεται π.χ. σε Θιβετιανού τύπου Βουδδιστικό διαλογισμό.[26] Μετά τη μελέτη, οι εξεταζόμενοι περιγράφουν με λόγια τα αισθήματα που συχνά συνδέονται με τον έντονο διαλογισμό. Ένας εξεταζόμενος είπε ότι, συγκεντρωμένος σε μια νοητή εικόνα, εστίασε τη σκέψη-του σ’ αυτή όλο και περισσότερο, κάνοντας το συνειδητό μέρος του νου-του να σιωπήσει, μέχρις ότου κάτι το οποίο εξέλαβε σαν τον αληθινό εσωτερικό εαυτό-του αναδύθηκε. Αυτό το κάτι έμοιαζε “ά-χρονο και άπειρο”, μέρος καθενός και κάθε πράγματος που υπάρχει. Οι διαλογιστές συχνά μιλούν για την αίσθηση του να πλησιάζει κανείς το άπειρο. Μια Φραγκισκανή μοναχή, η αδελφή Celeste, είπε: «Ένοιωσα επικοινωνία, ειρήνη, ένοιωσα να είμαι ανοιχτή σε εμπειρίες... [Υπήρχε] μια αντίληψη και ανταπόκριση προς την παρουσία του Θεού γύρω-

μου, κ' ένα αίσθημα συγκέντρωσης, ησυχασμού, κενότητας, [όπως επίσης και] στιγμές πληρότητας της παρουσίας του Θεού. [Ο Θεός] διαπερνούσε το είναι-μου.» Ο Newberg σάρωσε με μαγνητικό τομογράφο τον εγκέφαλό της, και κατά τις πιο έντονα θρησκευτικές στιγμές-της, όταν αισθανόταν την προφανή παρουσία του Θεού και την απορρόφηση του εαυτού-της μέσα στον Εαυτό-Του, ο εγκέφαλός της παρουσίασε κάποιες αλλαγές παρόμοιες μ' εκείνες που παρατηρήθηκαν στους Θιβετιανούς μοναχούς. Συγκεκριμένα, υπάρχει μια περιοχή του εγκεφάλου που ονομάζεται (άτυπα) “περιοχή συνδέσεων προσανατολισμού”, που μας πληροφορεί πού τελιώνει το σώμα και πού αρχίζει ο υπόλοιπος, εξωτερικός κόσμος. (Αυτή η περιοχή είναι στον ανώτερο βρεγματικό λοβό, για τους νευρολογικά πληροφορημένους αναγνώστες — βλ. εικόνα, παρακάτω.) Πιο ειδικά, η αριστερή περιοχή προσανατολισμού δημιουργεί την αίσθηση ενός σώματος με φυσικά όρια, και η δεξιά περιοχή προσανατολισμού δημιουργεί την αίσθηση του φυσικού χώρου μέσα στον οποίο υπάρχει το σώμα. Αυτή η περιοχή είναι πάντα σε λειτουργία εφόσον έχουμε τις αισθήσεις-μας. Αλλά κατά τις στιγμές του έντονου διαλογισμού των εξεταζόμενων ανθρώπων έπαψε να λειτουργεί. Έσβησε τελείως, σταματώντας να παρέχει πληροφόρηση σχετικά με το πού είναι τα όρια του σώματος, πιθανώς προκαλώντας την αίσθηση του “να γίνεσαι ένα με το σύμπαν”. Εκείνοι την έσβησαν: οι εξεταζόμενοι διαλογιστές μόνοι-τους, έχοντας αποκτήσει την εμπειρία του να το κάνουν, μέσω πολλών ετών πρακτικής του διαλογισμού. Φυσικά, κανείς δεν τους είπε: «Πρέπει να σβήσετε τελείως την περιοχή προσανατολισμού στο βρεγματικό λοβό-σας!», όπως κανείς δεν χρειάζεται να σας πει ότι πρέπει να ενεργοποιήσετε μια συγκεκριμένη περιοχή στο μετωπιαίο λοβό-σας όποτε θέλετε να χρησιμοποιήσετε τη λογική-σας (βλ. εικόνα, αριστερή πλευρά). Όχι φυσικά· ο διαλογιστής μαθαίνει να κάνει αυτό που κάνει μέσω εξάσκησης, και ο εγκέφαλος κάνει τη δουλειά-του. Αλλά χρησιμοποιώντας μηχανές ενδοεγκεφαλικής απεικόνισης βλέπουμε ποιες περιοχές του εγκεφάλου είναι υπαίτιες για κάποια αισθήματα, και καταλαβαίνουμε το γιατί.

Διάγραμμα του ανθρώπινου εγκεφάλου, με τις περιοχές που αναφέρονται στο κείμενο.

Τα μάτια είναι στ' αριστερά, ακριβώς κάτω απ' το μετωπιαίο λοβό.

Τώρα, έγραψα παραπάνω ότι οι διαλογιστές προκάλεσαν οι ίδιοι το σβήσιμο της περιοχής προσανατολισμού του εγκεφάλου-τους, κ' έτσι ένοιωσαν μυστικιστικές εμπειρίες: οι Θιβετιανοί μοναχοί “ένα με το σύμπαν”, και η Φραγκισκανή μοναχή το Θεό να διαπερνά το είναι-της. Αλλά θα μπορούσε κανείς ν' αντικρούσει ότι αυτό δεν είναι απόδειξη ότι δεν υπάρχει τίποτα χωρία από τον εγκέφαλο που προκαλεί το σβήσιμο εκείνης της περιοχής. Θα μπορούσε να συμβαίνει ότι μια υπερφυσική δύναμη σβήνει

εκείνη την περιοχή του εγκεφάλου-σας, επιτρέποντάς σας να νοιώσετε τη μυστικιστική εμπειρία. Εντούτοις, η σκέψη αυτή δεν είναι και πολύ πειστική. Γιατί πρώτ' απ' όλα θα υποβίβαζε το Θεό σε μιαν άμυαλη αυτοματοποιημένη μηχανή: Συγκεντρώνεστε στο διαλογισμό-σας όποτε εσείς το επιθυμείτε, και, αν έχετε αρκετή επιδεξιότητα, αισθάνεστε την παρουσία του Θεού γύρω-σας (ο οποίος υποτίθεται ότι προκαλεί το σβήσιμο της περιοχής προσανατολισμού στον εγκέφαλό σας). Σταματάτε, κι ο Θεός παύει να "βάζει χέρι" στον εγκέφαλό σας. Συγκεντρώνεστε και πάλι, νάσου κι ο Θεός με τα "εγκεφαλικά κατσαβίδια-του". Ξανασταματάτε, δρόμο ο Θεός. Ε, μα αυτό πια δεν μπορεί να λέγεται Θεός! Μια τέτοια οντότητα, ένα τέτοιο αυτόματο που υπακούει πλήρως στη βούλησή σας — έλα! – φύγε! – ξανάελα! – ξεκουμπίσου! — θα ήταν πιο κουτό κι από έναν ανεγκυστήρα.

Παρόλ' αυτά, αντιλαμβάνομαι και εκτιμώ τη σκέψη ότι όπως ο οπτικός φλοιός του εγκεφάλου εξελίχθηκε έτσι ώστε να μας επιτρέπει ν' αντιληφθούμε (να δούμε) πραγματικά εξωτερικά αντικείμενα, ίσως περιοχές στους βρεγματικούς και ζυγωματικούς λοβούς να εξελίχθηκαν (ή να σχεδιάστηκαν έτσι από το Θεό) ώστε να μας επιτρέπουν να νοιώσουμε πραγματικές εξωτερικές οντότητες του "πνευματικού" κόσμου. Ασφαλώς, αυτό είναι μια πιθανότητα. Και όπως συμφωνώ ότι αυτό αποτελεί μια πιθανότητα, ίσως ο θρησκευόμενος αναγνώστης θα ανταπέδιδε ευγενικά συμφωνώντας ότι αποτελεί μια άλλη πιθανότητα το θρησκευτικό συναίσθημα να προκαλείται από μια αποκλειστικά εσωτερική διανοητική κατάσταση, άσχετη με τον εξωτερικό κόσμο, όπως κάνει το αίσθημα της πείνας, της οποίας το όργανο (το πεπτικό σύστημα) αισθάνεται όχι τον εξωτερικό κόσμο, αλλά την εσωτερική-μας ανάγκη για τροφή. Όπως έγραψα στην αρχή αυτής της ενότητας, δεν γνωρίζουμε αρκετά ακόμη. Για να σχηματίσουμε εμπεριστατωμένη άποψη πρέπει πρώτα να συλλέξουμε όσο το δυνατόν περισσότερες γνώσεις επί του θέματος αυτού, όπως και επί όλων των σχετιζόμενων θεμάτων.

Απόψεις Αναγνωστών

Ένας αναγνώστης που διάβασε τα παραπάνω πληροφόρησε το συγγραφέα για την ακόλουθη ενδιαφέρουσα εμπειρία:

Κάποτε ήμουν πιστός Χριστιανός, μέχρι που άρχισα να ρωτώ δύσκολες ερωτήσεις που ποτέ δεν ικανοποιούνταν με τις θρησκευτικές εξηγήσεις. Επί του παρόντος σταθερός στην άποψή μου ότι δεν υπάρχει θεός, είμαι πάντοτε ανοικτός στην εξερεύνηση νέων ιδεών, και διάβασα με ενδιαφέρον τα σχετικά με το βρεγματικό λοβό που δίνει την αίσθηση της "παγκόσμιας ενότητας".

Την εποχή που ήμουν Χριστιανός, θυμάμαι την ανατριχιαστική αίσθηση που μου ερχόταν την ώρα της προσευχής, ή των ομαδικών ασμάτων. Ήθελα να ερευνήσω αυτή την αίσθηση, να προσπαθήσω να καταλάβω από πού προέρχεται. Είναι ωραία αίσθηση, που σίγουρα επικυρώνει την πίστη ενός ανθρώπου και προσδίδει αξιοπιστία στην θρησκεία.

Έτσι [...] άρχισα να πειραματίζομαι προσπαθώντας να αποκτήσω την ίδια ωραία αίσθηση χωρίς σύνδεση με θρησκευτική πίστη. Αντικατέστησα το θεό με τα αγαπημένα γεύματά μου, όσο πιο ανθυγιεινά τόσο το καλύτερο :) και αντί να σκέφτομαι πως ο θεός θα μου δώσει αιώνια ζωή, το ίδιο πράγμα θα μου κάνουν οι αγαπημένες-μου τροφές, και ότι όσο πιο πολύ τρώω τόσο καλύτερη θα είναι η αιωνία μου ζωή. Ήταν αρκετά εύκολο να αποκτήσω την ίδια πνευματική αίσθηση που είχα και στο παρελθόν.

Σκεφτόμουν πως ίσως το σώμα-μου αντιδρά σε κυτταρικό επίπεδο στην ιδέα ότι η ζωή θα διαρκέσει για πάντα.

Κοιτάζτε, το πρώτο πράγμα που έρχεται στο μυαλό-μου είναι ότι πρέπει να είστε πολύ προσεκτικός με τέτοιου είδους πειράματα! Δεν θα θέλατε να καταλήξετε να ζυγίζετε 150 κιλά απλώς για να αποδείξετε ότι η "πνευματικότητα" μπορεί να προκληθεί και από κοινότοπα πράγματα, όχι μόνο από την προσευχή στο Θεό! Χα, χα! Πάντως, άσχετα μ' αυτό, το πείραμά σας — αλλά ακόμα και η ιδέα να κάνετε ένα τέτοιο πείραμα — είναι εξυπνότατο, πραγματικά εξαιρετικό! Αν αυτό που αναφέρετε είναι αλή-

θεια, θα τολμούσα να ζητήσω από ερευνητές που κάνουν πειράματα σε τέτοια θέματα να περιλάβουν κι άλλες — και υγιεινότερες! — δυνατότητες· όπως το να παίζει κανείς τα αγαπημένα-του ηλεκτρονικά παιχνίδια για κάποιο διάστημα, να διαβάσει το αγαπημένο-του είδος λογοτεχνίας ή ποίησης, να ακούει μουσική, κ.ο.κ.

Αλλά, ξέρετε, δεν μπορεί ο καθένας να κάνει το πείραμά σας. Εγώ, για παράδειγμα, δεν μπορώ. Μόνο άτομα με μια εκ γενετής ικανότητα να αισθάνονται την αίσθηση της “πνευματικότητας” μπορούν να το κάνουν, και εγώ δεν γεννήθηκα με την ικανότητα αυτή, που δεν μαθαίνεται. Συνήθως, εντούτοις, οι άνθρωποι με την ικανότητα αυτή είναι ήδη θρήσκοι και ευτυχισμένοι με την πίστη-τους, μη ενδιαφερόμενοι με το να κάνουν πειράματα που θα μπορούσαν να κλονίσουν τις απόψεις-τους. Μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις όπως η δική-σας — ενός ανθρώπου γεννημένου μ’ αυτή την ικανότητα, που ήταν θρήσκος και έχει την εμπειρία-της, αλλά που αργότερα έχασε την πίστη-του, και επιπλέον είχε την περιέργεια να ερευνήσει την αίσθησή του αυτή της “πνευματικότητας” — μπορεί ένα τέτοιο πείραμα να διενεργηθεί. Άρα, είστε σπάνια περίπτωση, νομίζω, και αισθάνομαι προνομιούχος που συμμεριστήκατε μαζί-μου την εμπειρία-σας. Σας ευχαριστώ και για το ότι μου επιτρέψατε να τη συμπεριλάβω στο παρόν κείμενο ώστε να γίνει γνωστή και σε άλλους.

Ακούσματα φωνών και οράματα: Έχει διαπιστωθεί από παλιά ότι η επιληψία των κροταφικών λοβών φαίνεται να προκαλεί έντονα θρησκευτικά οράματα — σαν αυτά που έβλεπε η Ζαν ντ’Αρκ — όπως επίσης και φωνές. Διάσημοι άνθρωποι όπως ο Ντοστογιέφσκι, ο Άγιος Παύλος, η Αγία Τερέζα της Αβίλα, ο Προυστ, και άλλοι, πιστεύεται ότι είχαν επιληψία των κροταφικών λοβών, που τους έκανε να εμφανίζονται παθιασμένοι με θέματα του πνεύματος. Εντούτοις, η επιληψία των κροταφικών λοβών δεν είναι απαραίτητη για ν’ ακούει κανείς εσωτερικές φωνές, ούτε είναι η μόνη αιτία τέτοιων φαινομένων. Εσωτερικές φωνές μπορούν επίσης να προκληθούν από το στρες, τα προσωπικά προβλήματα, την έλλειψη οξυγόνου, το χαμηλό σάκχαρο στο αίμα, και την απλή κούραση. Ας σημειωθεί ότι ένας τρόπος για να προκληθούν τέτοιες καταστάσεις είναι μέσω της θρησκευτικής νηστείας. Αλλά μπορούν επίσης να προκληθούν κατά βούληση στο εργαστήριο, φορώντας ένα κράνος εφοδιασμένο με πηνία, που προκαλούν ηλεκτρική δραστηριότητα στους κροταφικούς λοβούς (βλ. κάτω μέρος του διαγράμματος του εγκεφάλου, παραπάνω), όπως έχει δείξει ο Michael Persinger του πανεπιστημίου Laurentian του Καναδά. Ο Persinger, ένας ερευνητής της νευροβιολογίας, έχοντας απόλυτα υγιείς κροταφικούς λοβούς, εφάρμοσε αυτή τη συσκευή πρώτα στον εαυτό-του, οπότε και περιέγραψε ότι αισθάνθηκε την παρουσία του Θεού.[27] Όσον αφορά στις φωνές, αυτό που υποπτεύονται οι ερευνητές είναι το εξής: οι κροταφικοί λοβοί του εγκεφάλου φαίνονται να είναι σημαντικοί στην αντίληψη του λόγου. Μια εμπειρία κοινή σε πολλές πνευματικές καταστάσεις είναι το ν’ ακούει κανείς τη φωνή του Θεού. Φαίνεται να προκαλείται όταν αποδίδει κανείς λανθασμένα την εσωτερική φωνή (αυτήν που ακούμε μέσα στο κεφάλι-μας ακόμα και όταν διαβάζουμε, και που ξέρουμε ότι την παράγουμε εμείς) σε κάτι έξω από το σώμα. Κατά τις εμπειρίες αυτές, η “περιοχή του Broca” στον εγκέφαλο (που είναι υπεύθυνη για την παραγωγή λόγου, βλ. διάγραμμα) διεγείρεται. Οι περισσότεροι άνθρωποι μπορούν να καταλάβουν ότι αυτή είναι η εσωτερική φωνή-τους που μιλάει. Αλλά όταν οι πληροφορίες μέσω των αισθήσεων είναι περιορισμένες, όπως συμβαίνει κατά τη διάρκεια του διαλογισμού ή της προσευχής, οι άνθρωποι «έχουν περισσότερες πιθανότητες να αποδώσουν λανθασμένα τις εσωτερικά παραγόμενες σκέψεις σε μια εξωτερική πηγή», όπως δηλώνει ο ψυχολόγος Richard Bentall του πανεπιστημίου του Μάντσεστερ της Αγγλίας, στο βιβλίο “Παραλλαγές Άτυπων Εμπειριών”. [26] (Ο Αμερικανός ψυχολόγος Julian Jaynes προχώρησε — το παραέκανε, κατά τη γνώμη-μου(*) — μέχρι του σημείου να ισχυριστεί ότι οι άνθρωποι του αρχαίου κόσμου δεν μπορούσαν να αποδώσουν την εσωτερική φωνή στον εαυτό-τους, οπότε την απέδιδαν λανθασμένα σ’ ένα θεό, ή θεούς.[28]) Το ίδιο ισχύει για τις οπτικές εμπειρίες: κανονικά καταλαβαίνουμε ότι μια φανταστική εικόνα παράγεται από μας· αλλά κάτω από ιδιαίζουσες συνθήκες ο εγκέφαλος παύει να λαμβάνει εξωτερικά ερεθίσματα (απ’ τα μάτια)

και αποδίδει λανθασμένα την πηγή της ίδιας-του της φαντασίας στον εξωτερικό κόσμο. Άτομα σε τέτοιες καταστάσεις δημιουργούν έναν εικονικό κόσμο, ο οποίος πιστεύουν ότι υπάρχει ανεξάρτητα — στο κάτω-κάτω τον βλέπουν, και το βλέπουν συνεπάγεται το πιστεύειν. Ποτέ δεν μου έτυχε κάτι τέτοιο προσωπικά, αλλά είχα την ευχαρίστηση να κάνω συζητήσεις κατά καιρούς με ανθρώπους που είχαν τέτοιες εμπειρίες. Ένα τέτοιο άτομο, αλληλογραφώντας μ' εμένα, μου περιέγραψε ότι κατά καιρούς ένοιωθε την παρουσία κάποιου, που την απέδιδε στο Θεό των Ιουδαίων, «γύρω στα τέσσερα πόδια πιο πέρα» (4 πόδια = 1 μέτρο και 22 εκατοστά). Επρόκειτο μόνο για μια “παρουσία”, όχι για όραμα, και η παρουσία δεν μιλούσε με λέξεις, αλλ' αντί γι' αυτό είτε ενέκρινε είτε κατέκρινε τις σκέψεις του συνομιλητή-μου.

«Πήγα στον άλλο κόσμο και γύρισα»: Άνθρωποι στους οποίους συνέβη σοβαρό αυτοκινητιστικό ή άλλο παρόμοιας σοβαρότητας δυστύχημα (π.χ. έκρηξη βόμβας σε κοντινή απόσταση, ή φιάλης υγραερίου, κλπ.), έχουν κατά καιρούς περιγράψει παράξενες εμπειρίες. Κάποιοι έχουν πει ότι ένοιωσαν να μεταφέρονται μέσα σ' ένα μακρύ τούνελ, στην άκρη του οποίου υπήρχε λαμπρό φως. (Το τί γίνεται όταν φτάνουν στην άκρη του τούνελ ποικίλει από περίπτωση σε περίπτωση.) Άλλοι, περιγράφουν μια ακόμα πιο παράξενη κατάσταση: ένοιωσαν να ίπτανται και να μένουν μετέωροι για κάποιο διάστημα πάνω από το νεκρό-τους σώμα. Μπορούσαν δηλαδή να βλέπουν το σώμα το οποίο ταυτοποιούσαν με το οικείο δικό-τους, και που έμοιαζε νεκρό μετά το ατύχημα, ενώ η ύπαρξή τους (η “ψυχή-τους” υποτίθεται) έμενε μετέωρη μερικά μέτρα πάνω από το άψυχο σώμα. Αντί να αντιμετωπίζονται τέτοιες περιγραφές σαν ευφάνταστες διηγήσεις, ακόμα και σκωπτικά μερικές φορές, νομίζω πως θα έπρεπε να ληφθούν σοβαρά υπόψη σαν περιστατικά που μας δείχνουν το τί μπορεί να συμβεί σε ακραίες καταστάσεις, όταν υποστούν προσωρινή σοβαρή βλάβη πολλές περιοχές του εγκεφάλου μαζί. Δεν γνωρίζω σε τί μπορεί να οφείλεται η εμπειρία του “τούνελ”· η εμπειρία της ανύψωσης και μετέωρης στάσης πάνω από το “νεκρό” σώμα όμως μοιάζει πολύ με κατάσταση κατά την οποία έχει υποστεί βλάβη τόσο ο βρεγματικός, όσο και ο κροταφικός λοβός. Με “πειραγμένο” το βρεγματικό λοβό, το θύμα του ατυχήματος δεν έχει αίσθηση των ορίων και της θέσης του σώματος, οπότε μπορεί ο λοβός να του δίνει λάθος πληροφορία για το πού βρίσκεται το “εγώ” μέσα στο χώρο. Με “πειραγμένο” και τον κροταφικό λοβό, το θύμα δεν καταλαβαίνει ότι η εικόνα που “βλέπει” δεν προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο, αλλά ότι είναι ένα εσωτερικό προϊόν δικής-του κατασκευής (βλέπε προηγούμενη παράγραφο). Επίσης και η κριτική ικανότητα (μετωπιαίος λοβός) πρέπει να είναι μειωμένη σε μια τέτοια κατάσταση, οπότε το θύμα δεν μπορεί να κάνει παρατηρήσεις γι' αυτά που “βλέπει” που σε άλλη περίπτωση θα του έλεγαν πως κάτι δεν πάει καλά, κάτι είναι λογικά ασύμβατο σε μια τέτοια εικόνα.

Όλες οι παραπάνω εμπειρίες συνδέονται αναμφίβολα με αυτό που οι άνθρωποι ονομάζουν “πνευματικότητα”. Χωρίς τη λεπτομερή γνώση της λειτουργίας του εγκεφάλου, η αίσθηση που δίνεται κατά τη διάρκεια τέτοιων εμπειριών είναι ότι ένας εξωτερικός “πνευματικός κόσμος” γίνεται κατευθείαν αντιληπτός, και προκαλεί αυτές τις εμπειρίες. Όμως μελετώντας τον εγκέφαλο μαθαίνουμε ότι υπάρχουν εξηγήσεις που έχουν περισσότερη οικονομία, που αποφεύγουν τα χίλια-μύρια αναπάντητα ερωτήματα που εγείρει η παραδοχή της ύπαρξης ενός “πνευματικού κόσμου”. Σύμφωνα με τις εξηγήσεις αυτές, διάφορες περιοχές του εγκεφάλου είτε διεγείρονται, ή “σβήνουν” και μας αποπροσανατολίζουν, κάνοντάς μας έτσι να αποδίδουμε λανθασμένα την εσωτερική πηγή των εμπειριών-μας σε κάποια φανταστική εξωτερική πηγή. Την αρχαία εποχή (κι ακόμα και στις μέρες-μας — αυτό εξαρτάται απ' το πολιτισμικό περιβάλλον) ο κόσμος συνήθιζε να πιστεύει ότι τα όνειρα μας έρχονται από κάποιο εξωτερικό προς το σώμα-μας μέρος, σταλμένα από κάποια θεότητα. Αλλά σήμερα οι περισσότερο πληροφορημένοι άνθρωποι καταλαβαίνουν ότι τα όνειρα είναι εσωτερικές δημιουργίες του υποσυνείδητου μέρους του νου-μας. Οι θρησκευτικές εμπειρίες είναι συνήθως πιο ισχυρές από τα όνειρα, και συμβαίνουν υπό ειδικές συνθήκες, οπότε είναι λιγότερο προσιτές κ' έχουν μελετηθεί σε μικρότερο

βαθμό. Όμως όταν οι νοητικές λειτουργίες-τους γίνουν πλήρως κατανοητές, υπάρχει πολύ μικρή αμφιβολία για το ότι η “μαγεία” (διάβαζε: “πνευματικότητα”) που σχετίζεται μ’ αυτές θα εξαλειφθεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι θα πάψουν ν’ απολαμβάνουν τις πνευματικές στιγμές-τους· απλώς ότι θα πάψουν να τις αποδίδουν σε εξωγενή αίτια.

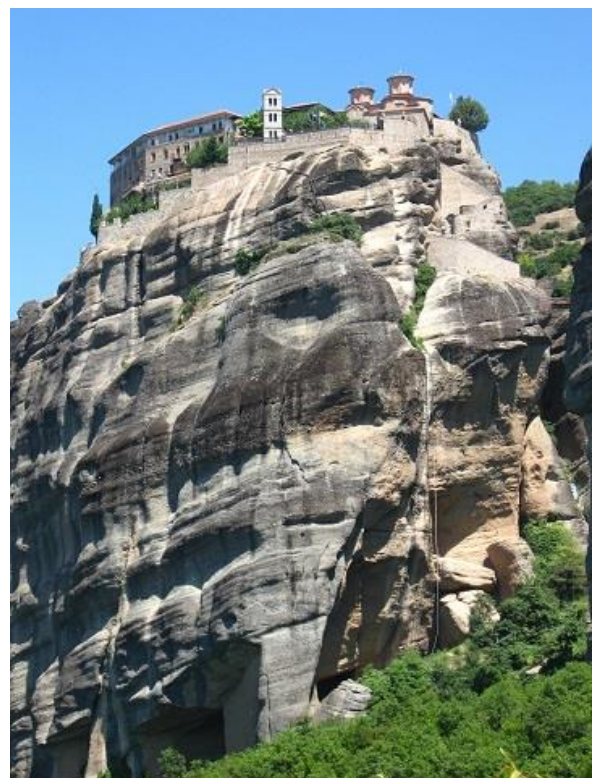
Αυτή λοιπόν είναι η έννοια κατά την οποία ο ορθολογισμός της επιστήμης μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την πνευματικότητα. Δεν είναι ποτέ δυνατό να είμαστε απολύτως σίγουροι για το ότι δεν υπάρχει εξωτερικός πνευματικός κόσμος γιατί, παρά τη μελλοντική λεπτομερειακή κατανόηση της ανθρώπινης νόησης, μπορεί να συμβαίνει ότι ο πνευματικός κόσμος έχει σκοπό να μας κάνει να πιστέψουμε πως όταν εξετάζουμε τον εγκέφαλο εξονυχιστικά εξαφανίζουμε την πνευματικότητα· οπότε ο πνευματικός κόσμος μας παραπλανεί, κάνοντάς μας να πιστέψουμε ότι δεν υπάρχει. Ασφαλώς, θα μπορούσε να είναι κ’ έτσι. Παρόμοια, δεν μπορείτε ποτέ να σιγουρευτείτε για το ότι δεν υπάρχει Νεραϊδοκαλικάντζαρος ο οποίος προκαλεί τη σύσπαση του δικέφαλου μυός του βραχίονα κάθε φορά που λυγίζετε το μπράτσο στον αγκώνα-σας. Θα μπορούσε να συμβαίνει ότι παρά το ότι νομίζετε ότι κατανοείτε πλήρως το πώς λειτουργεί ο δικέφαλος και οι άλλοι μύες του βραχίονα — ιδίως αν είστε γιατρός — και πάλι υπάρχει ένας Νεραϊδοκαλικάντζαρος που κάνει τους μυς-σας να συσπώνται, και σας παραπλανεί κάνοντάς σας να πιστέψετε ότι δεν υπάρχει, λόγω της πλήρους κατανόησής σας περί μυϊκών λειτουργιών. Φυσικά. Όμως είναι πιο οικονομικό να πιστεύουμε ότι ο Νεραϊδοκαλικάντζαρος δεν υπάρχει, αφού περιττεύει, και κατά μια άποψη, αυτό είναι και πνευματικά πιο υγιές.

Πότε κατάλαβα ότι είμαι Θεός; Κοιτάξτε, καθώς προσευχόμουν, ξαφνικά συνειδητοποίησα ότι μιλούσα στον εαυτό-μου.

Πήτερ Ο’Τουλ

3.1.1 Είναι αλήθεια ότι ο θρήσκος νους αποφεύγει, ή ακόμα και εχθρεύεται τη λογική;

Η σύντομη απάντηση είναι: Ναι. Απολύτως. Η θρησκεία εχθρεύεται τη λογική. Αλλά οι θρήσκοι άνθρωποι συχνά το αρνούνται, καταλαβαίνοντας υποσυνείδητα ότι είναι “κακή ιδέα” να αποφεύγει να υποστηρίξει κανείς τη γνώμη-του με ορθολογισμό και λογική σκέψη. Τώρα βέβαια, χρειάζομαι κάποιες ενδείξεις για να υποστηρίξω αυτό που μόλις έγραψα. Σαν ορεκτικό, ας αρχίσουμε με το παρακάτω:

Επάνω βλέπουμε τη φωτογραφία ενός πίνακα ζωγραφικής που απεικονίζει έναν Ορθόδοξο μοναχό, πίνακας αναρτημένος στον τοίχο του Εκκλησιαστικού Μουσείου της Μονής του Μεγάλου Μετεώρου, στα Μετέωρα (βλ. εικ. δεξιά, που δείχνει τη Μονή Βαρλαάμ). Αλλά ας μεγεθύνουμε την επιγραφή κάτω από τον πίνακα του μοναχού, για να διαβάσουμε τί λέει. (Η επιγραφή στην κάτω-αριστερά γωνία της φωτογραφίας είναι απλώς η αγγλική μετάφραση του ελληνικού κειμένου.) Ιδού το κείμενο:

Ας το καταγράψουμε αυτό το “διαμάντι μοναστικής σκέψης” και εδώ σαν κείμενο, ώστε να είναι εντοπίσιμο στο διαδίκτυο από τις μηχανές αναζήτησης (η έμφαση δική-μου):

«Ορθολογισμός [δηλ. η φιλοσοφική θεώρηση που αποδέχεται ως γνώμονα και αφετηρία της γνώσης τη λογική σκέψη] είναι η υπερβολική εμπιστοσύνη στην λογική μας, η αναγωγή της σε αυθεντία και απόλυτη αξία. Είναι κατ’ ουσίαν απιστία. Δεν είναι μια απλή αμαρτία, αλλά αμαρτητική νοοτροπία και βιοθεωρία. Ο ορθολογισμός είναι η πλέον χαρακτηριστική και ύπουλη εκδήλωση της υπερηφανείας — η οποία υποκρύπτεται κάτω από όλες τις αμαρτίες μας, υφέρπει σε κάθε πράξη μας και δηλητηριάζει όλα τα καλά έργα μας — και οδηγεί στην αυτοδικαίωση και τελικά στην αμετανοησία κλείνοντας, έτσι, την θύρα του Θείου ελέους.»

Αχ αυτή η λογική! Πολύ τους χαλάει τη μαγιονέζα, των φουκαράδων των μοναχών!

Τί όμορφα που το θέτουν! Τι περιεκτικά που διατυπώνουν τις αρχές-τους! ο «Ορθολογισμός [δηλαδή η εμπιστοσύνη στη λογική] είναι κατ’ ουσίαν απιστία»! Με άλλα λόγια, ή θα πιστεύεις χωρίς να κάνεις λογικές σκέψεις — άρα ούτε ερωτήσεις που προκύπτουν από τις σκέψεις αυτές — και δεν θα αμαρτάνεις, ή θα κάνεις χρήση της ικανότητάς σου να σκέφτεσαι, που απαιτεί λογική, ορθολογισμό, που είναι εχθρός της πίστης. Ή το ένα, ή το άλλο, λένε οι μοναχοί. Ο «Ορθολογισμός είναι η υπερβολική εμπιστοσύνη στη λογική μας, η αναγωγή της σε αυθεντία.» Μην εμπιστεύεστε τη λογική! — λένε οι “παππούληδες”. Μην την ανάγετε σε αυθεντία! Να εμπιστεύεστε εμάς (θέλουν να εννοήσουμε), διότι εμείς, οι μοναχοί, είμαστε οι αυθεντίες (θέλουν να συμπεράνουμε υποσυνείδητα). Γιατί αν δεν είμαστε εμείς οι αυθεντίες, πώς θα έχουμε τον έλεγχο των σκέψεών σας — ε; Όχι, πέστε-μου! Πρέπει να παραδώσετε τη θέλησή σας σ’ εμάς — ε, συγγνώμη, στο Θεό εννοούμε — και ν’ αφήσετε εμάς, τους μεσολαβητές μεταξύ υμών και Θεού, να σας οδηγούμε στη ζωή — εσάς το ποίμνιο, εμείς οι ποιμένες — και να σας λέμε πώς να σκέφτεστε και πώς να πράττετε. Διότι, αν αρχίσετε να αμφισβητείτε την αυθεντία (-μας) με τη λογική (-σας), ένας Θεός ξέρει πόσα δεινά θα επιφέρετε στον τρόπο που ζούμε, που βασιζέται στην ύπαρξή σας ώστε να μας συντηρείτε με τους φόρους-σας, με τα αφορολόγητά μας, και με τα διάφορα ματζούνια, καλαμπαλίκια, και ποτά που σας πουλάμε, και τρέχετε να τ’ αγοράσετε σαν κουτορνίθια, νομίζοντας πως έτσι εξασφαλίζετε πρώτο τραπέζι πίστα στον παράδεισο. (Ας επανέλθουμε τώρα στη σοβαρότητα.)

Αλλά το παραπάνω είναι μόνο μία από εκείνες τις σπάνιες παραδοχές ενοχής του εγκλήματος — παραδεχόμενοι ανοιχτά (και έντιμα) την ενοχή για αποκλεισμό της λογικής. Πιο ενδιαφέρουσες είναι οι περιπτώσεις όπου ο θρήσκος άνθρωπος αδυνατεί να χρησιμοποιήσει τη λογική-του, χωρίς ν’ αντιλαμβάνεται την ανικανότητά του αυτή, και όντας απρόθυμος να παραδεχτεί αυτό το ουσιαστικό μειονέκτημα που οι περισσότεροι θρήσκοι έχουν. Και πάλι, πρέπει να προσκομίσω κάποιες ενδείξεις για να υποστηρίξω αυτή την άποψή μου. Το βίντεο που ακολουθεί, δείχνει έναν καθηγητή της θεολογίας σε μια διάλεξη, να απαντάει ερωτήσεις από το ακροατήριο. Κάποια κοπέλα από το ακροατήριο, που ο καθηγητής ονομάζει «Σοφία» (ίσως οι φοιτητές του μαθήματός του είναι μεταξύ των ατόμων του ακροατηρίου) κάνει την ακόλουθη ερώτηση:

Γιατί ο Θεός έφτιαξε το Δέντρο της Γνώσης του Καλού και του Κακού αφού ήξερε ότι ο Αδάμ και η Εύα θα φάνε από τον καρπό-του;

Αυτό το ερώτημα πιθανώς χρειάζεται μια επεξήγηση. Οι πιστοί (τόσο οι Χριστιανοί όσο και οι Μουσουλμάνοι, αν και η ερώτηση τέθηκε σε Χριστιανικό ακροατήριο) πιστεύουν ότι ο Θεός είναι Παντογνώστης · πράγμα που σημαίνει ότι ο Θεός γνωρίζει τα πάντα, και βέβαια “τα πάντα” περιλαμβάνουν και

το παρελθόν, το παρόν, και το μέλλον. Μάλιστα, ας το σημειώσουμε αυτό: ο Θεός γνωρίζει και το μέλλον. Γνωρίζει όλα αυτά που πρόκειται να συμβούν, και με απόλυτη βεβαιότητα. Τίποτα δεν μπορεί να συμβεί που να κάνει το Θεό να ξαφνιαστεί. Και πάλι, θα ήθελα να το τονίσω αυτό, τόσο μάλιστα που θα το βάλω κι αυτό σε πλαίσιο:

Από το ότι ο Θεός είναι Παντογνώστης, έπεται ότι τίποτα δεν μπορεί να συμβεί που να Τον ξαφνιάσει. Και τώρα ας δούμε το βίντεο, δεδομένου ότι μπορείτε να το παρακολουθήσετε στα αγγλικά. Πρώτα όμως, μια προειδοποίηση: είναι βαρετό! Τρομερά βαρετό! Άρα, βεβαιωθείτε πρώτα ότι διαβάσατε τα σχολιά μου στην παράγραφο ακριβώς κάτω από το βίντεο.

Στο βίντεο αυτό, ο καθηγητής της θεολογίας μιλάει, και μιλάει, και συνεχίζει να μιλάει, για 20 ολόκληρα λεπτά, χωρίς να λέει τίποτα το ουσιαστικό για το ερώτημα που του τέθηκε: εφόσον ο Θεός γνώριζε με 100% βεβαιότητα (όντας Παντογνώστης) ότι ο Αδάμ και η Εύα πράγματι θα φάνε από τον καρπό του Δέντρου, γιατί τους είπε: «Μη φάτε απ' αυτό το Δέντρο!»; Μοιάζει σαν ο Θεός να προσχεδίασε την καταστροφή του Αδάμ και της Εύας, αλλά το έκανε να μοιάζει σαν εκείνοι να ήσαν υπεύθυνοι, ενώ στην πραγματικότητα ο Θεός ήταν ο μόνος πλήρως υπεύθυνος, με υπευθυνότητα 100%. Διότι, όταν είσαι 100% βέβαιος για το αποτέλεσμα κάποιου σχεδίου που ετοιμάζεις, έπεται ότι είσαι και 100% υπεύθυνος γι' αυτό — βάσει της κοινής λογικής: να αναλαμβάνεις τις ευθύνες-σου, εκατό-τοις-εκατό, όχι να τις ρίχνεις σε άλλους!

Ο καλός-μας ο καθηγητής εκτροχιάζεται σε εντελώς άσχετα θέματα όπως για τον τάφο της βασίλισσας της Αιγύπτου Νεφερτίτης (10:10), και για τους “μυθικά πλούσιους” Φοίνικες (14:28), χάνοντας χρόνο ψάχνοντας για γνωστούς-του στο ακροατήριο, παραδεχόμενος εντωμεταξύ ότι “φωστήρες” της θεολογίας όπως ο Καλβίνος, ο Λούθηρος, και ο Άγ. Αυγουστίνος, απέτυχαν να απαντήσουν σ' αυτό το ερώτημα, για να προτείνει μόνο προς το τέλος τη δική-του απάντηση: ο Θεός άφησε το Σατανά ελεύθερο, ώστε οι άνθρωποι να πάρουν το μάθημά τους και να μάθουν ποιο είδος συμφοράς θα πέσει στα κεφάλια-τους αν ακολουθούν τις συμβουλές του Σατανά· ξεχνώντας, ο καλός άνθρωπος, ότι η συμφορά είχε προσχεδιαστεί με 100% βεβαιότητα από τον ίδιο το Θεό, τον Παντογνώστη. Γιατί να θεωρήσω τους ανθρώπους υπεύθυνους για μια καταστροφή που σχεδίασες εσύ γι' αυτούς, και που είναι εγγυημένο πως θα συμβεί, καθώς, όντας εσύ Παντογνώστης, τίποτα δεν μπορεί να συμβεί που να σε ξαφνιάσει; Γιατί ο Αδάμ και η Εύα να αισθάνονται ένοχοι μετά, εφόσον στην πραγματικότητα δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να φάνε από τον απαγορευμένο καρπό; Και δεν είχαν άλλη επιλογή γιατί δεν θα μπορούσαν να κάνουν αλλιώς, αφού ο Θεός ήξερε με 100% βεβαιότητα το μέλλον, ένα μέλλον που είχε τους πρωτόπλαστους με τον απαγορευμένο καρπό στο στομάχι-τους. Αν ο καρπός δεν βρισκόταν μελλοντικά στο στομάχι-τους, τότε ο Θεός δεν ήξερε το μέλλον! Δεν γίνεται και να ξέρει το μέλλον, και να μην ξέρει αν ο καρπός θα βρεθεί ή δεν θα βρεθεί στο στομάχι-τους! (Δεν γίνεται «και την πίτα ολόκληρη, και το σκύλο χορτάτο», καταπώς λέει το γνωμικό.) Άρα ο Θεός θα πρέπει να θεωρείται υπεύθυνος για την καταστροφή-τους, αφού την προσχεδίασε και την εκτέλεσε.

Στην ιστοσελίδα του YouTube, κάτω από το βίντεο, στην περιοχή των σχολίων, υπάρχουν κυριολεκτικά εκατοντάδες σχόλια, τα οποία επαναλαμβάνουν την ίδια ξεχαρβαλωμένη λογική: «ο Θεός έδωσε ελεύθερη βούληση στους ανθρώπους, έτσι ώστε, με χρήση της ελεύθερης βούλησης, είναι υπεύθυνοι για τις πράξεις-τους. Ήταν ελεύθερη επιλογή του Αδάμ και της Εύας να φάνε ή να μη φάνε από τον καρπό του Δέντρου, οπότε αμάρτησαν και έπρεπε να τιμωρηθούν.» Το οποίο σημαίνει ότι υπάρχουν

εκατοντάδες ενδείξεις για το ότι οι θρήσκοι άνθρωποι χάνουν την ικανότητά τους να σκέφτονται λογικά όταν πρόκειται για θέματα της θρησκευτικής-τους πίστης. Εντούτοις, επειδή θρήσκοι άνθρωποι μπορεί ακόμα να διαβάζουν το παρόν, και άρα μπορεί να αναρωτιούνται ποιο να είναι το πρόβλημα με τη λογική-τους στο οποίο αναφέρομαι, πρέπει να κάνω μια προσπάθεια να το εξηγήσω.

Σ' αυτό το άρθρο του ιστοχώρου αποδεικνύω με μαθηματικό τρόπο ότι το να υποθέσουμε (1) ένα Ον-Παντογνώστη, και (2) ελεύθερη βούληση για τα όντα που δημιουργήθηκαν από αυτό το Ον-Παντογνώστη, οδηγεί σε λογική αντίφαση. Ήτοι, δεν μπορούμε να υποθέσουμε και τα δύο (1 & 2) ταυτόχρονα. Είτε το Ον δεν μπορεί να είναι Παντογνώστης (και άρα μπορεί να ξαφνιαστεί από τις πράξεις των δημιουργημάτων-του, άρα το Ον δεν είναι "τέλειο"), ή τα δημιουργήματά του δεν μπορούν να έχουν ελεύθερη βούληση. Το πολύ ένα απ' τα δύο πρέπει να ισχύει, αδύνατον και τα δύο. Επαναλαμβάνω, υπάρχει μαθηματική απόδειξη αυτού του γεγονότος στην προαναφερθείσα σελίδα: επομένως το να επιμένουμε στο αντίθετο είναι σαν να ισχυριζόμαστε ότι $1 + 1$ δεν κάνει 2. Αν, ασφαλώς, δεν διαθέτετε το απαιτούμενο υπόβαθρο γνώσης για να κατανοήσετε μια απόδειξη σε μαθηματική λογική (σε "προτασιακό λογισμό", όπως λέγεται), τότε ίσως βοηθηθείτε από τις ακόλουθες παραγράφους. Αλλά παρακαλώ μη μου στέλνετε μηνύματα επιχειρηματολογώντας εναντίον της απόδειξης, γιατί αυτό μοιάζει με το να μη γνωρίζετε στοιχειώδη αριθμητική, και να προσπαθείτε να επιχειρηματολογήσετε εναντίον του ότι $1 + 1$ κάνει 2.

Λοιπόν, ορίστε μια αναλογία που θα μπορούσε να βοηθήσει. Είστε ένας Προγραμματιστής (κατ' αναλογία με το Θεό), και φτιάχνετε ένα πρόγραμμα (κατ' αναλογία με τον άνθρωπο). Το πρόγραμμά σας έχει τις ακόλουθες γραμμές στον κώδικά του:

«Όταν μου δοθεί ένα σήμα από τον Προγραμματιστή-μου (ας είναι δοξασμένο το όνομά Του), όπως μου είπε Εκείνος, τότε θα διαλέξω στην τύχη έναν από δύο αριθμούς, το 0 ή το 1, και θα εμφανίσω τον αριθμό που διάλεξα στην οθόνη.»

Το παραπάνω είναι μόνο ένα αμελητέο κομματάκι του συνολικού κώδικα του προγράμματος. Χώρια απ' αυτό, το πρόγραμμα έχει κάποιο στοιχειώδη τρόπο ν' αντιλαμβάνεται τον ίδιο τον εαυτό-του, και έτσι έχει αυτοσυνείδηση, σε κάποιο βαθμό. Οπότε σκέφτεται: «Τη στιγμή που διαλέγω τυχαία έναν από τους δύο αριθμούς, εξασκώ την ελεύθερη βούλησή μου, που ο Προγραμματιστής-μου (δόξα σ' Εκείνον) μου έδωσε.»

Έτσι, το πρόγραμμα νομίζει πως έχει ελεύθερη βούληση. Αλλά εσείς, ο Προγραμματιστής, γνωρίζετε καλύτερα. Διότι ξέρετε ότι όταν το πρόγραμμα λέει «διαλέγω τυχαία», αυτό σημαίνει ότι θα καλέσει ένα υποπρόγραμμα, του οποίου την ύπαρξη αγνοεί, και που εσείς ο ίδιος φτιάξατε, υποπρόγραμμα που δημιουργεί έναν "ψευδοτυχαίο αριθμό", όπως λέγεται, μέσω του οποίου το πρόγραμμα κάνει την επιλογή του 0 ή 1. Αφού εσείς φτιάξατε το υποπρόγραμμα, γνωρίζετε ποιο θα είναι το αποτέλεσμα του. Άρα γνωρίζετε με απόλυτη βεβαιότητα ότι το πρόγραμμα θα διαλέξει τον αριθμό 1 (για παράδειγμα), και όχι το 0. Αλλά το πρόγραμμα, αγνοώντας εντελώς τη "γεννήτρια ψευδοτυχαίων αριθμών" (το υποπρόγραμμα δηλαδή), δεν έχει απολύτως καμιά ιδέα εκ των προτέρων για το ποιον αριθμό θα διαλέξει. Η επιλογή αυτή εμφανίζεται στο πρόγραμμα σαν να έγινε από δική-του ελεύθερη βούληση· αλλά αυτό είναι απλώς μια αυταπάτη, αποτέλεσμα της άγνοιας που έχει για τη γεννήτριά σας των ψευδοτυχαίων αριθμών. Για σας, τον Προγραμματιστή και Ποιητή των Όλων, δεν υπάρχει ελεύθερη βούληση στο πρόγραμμα γιατί ξέρετε, με απόλυτη βεβαιότητα, ότι το πρόγραμμα θα διαλέξει 1, όχι 0.

Αν ήσασταν ο Προγραμματιστής, θα λέγατε άραγε ότι το πρόγραμμά σας έχει ελεύθερη βούληση, δεδομένου ότι αδυνατεί να σας ξαφνιάσει; — δεδομένου ότι, από τη δική-σας οπτική γωνία, το

πρόγραμμα είναι απλώς ένα ρομπότ που θα εμφανίσει το “1” μετά από μερικούς επίπονους αλλά πλήρως προβλέψιμους υπολογισμούς;

Και εφόσον προγραμματίσατε τα πάντα έτσι ώστε το πρόγραμμα να διαλέξει τον αριθμό 1 — και γνωρίζετε ότι θα το κάνει — πώς μπορείτε ποτέ να κατηγορείτε το πρόγραμμά σας ότι είναι υπεύθυνο για το ότι διάλεξε το 1 αντί για το 0; Πώς τολμάτε; Εσείς, ο Προγραμματιστής και Ποιητής των Όλων, κατηγορείτε το δημιουργημά σας, το ίδιο-σας το πρόγραμμα, για το ότι διάλεξε το 1, όταν ήσασταν εσείς ο ίδιος που το φτιάξατε ώστε να αγνοεί τη γεννήτρια των ψευδοτυχαίων αριθμών μέσω της οποίας το υποχρεώσατε να διαλέξει το 1; Είστε διανοητικά εντάξει;

Και όμως, έχω διαπιστώσει, ξανά και ξανά, ότι οι περισσότεροι θρησκευόμενοι άνθρωποι δεν το καταλαβαίνουν αυτό. Δεν είναι ότι είναι χαζοί. Μπορεί να είναι πολύ έξυπνοι σε άλλες συνθήκες και καταστάσεις της ζωής-τους. Αλλά όταν πρόκειται για τη θρησκεία-τους, “κατεβάζουν τα ρολά” και κρύβουν τον ορθολογισμό κάπου στα βάθη του μυαλού-τους.

Πριν κλείσω την παρούσα ενότητα θα ήθελα να επισημάνω ότι υπάρχει μια πολύ απλή εξήγηση για το «μη φάτε από τον καρπό αυτού του δέντρου», μόνο που η εξήγηση αυτή είναι τέτοια που δεν μπορούν να τη χωνέψουν οι πιστοί. Είναι εντελώς στοιχειώδες: οι αρχαίοι Εβραίοι δεν έβλεπαν το Θεό (Γιαχβέ) σαν Παντογνώστη! Τόσο απλό είναι. Ο Θεός των Ιουδαίων κάνει λάθη όλη την ώρα, και αλλάζει γνώμη όλη την ώρα! Για παράδειγμα:

«6. καὶ ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς ὅτι ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διενोधθη. 7 καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἀπαλείψω τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐποίησα ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, [...]» (Γένεσις, 6:6–7). Ἄλλαξε γνώμη λοιπὸν ὁ Θεός, που ἐφτιαξε τοὺς ἀνθρώπους ὅπως τοὺς ἐφτιαξε.

«10 καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ ἔργα αὐτῶν [τῶν κατοίκων τῆς Νινευῆ], ὅτι ἀπέστρεψαν ἀπὸ τῶν ὁδῶν αὐτῶν τῶν πονηρῶν, καὶ μετενόησεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τῇ κακίᾳ, ἣ ἐλάλησε τοῦ ποιῆσαι αὐτοῖς, καὶ οὐκ ἐποίησε.» (Ιωνάς 3:10). Μετενόησεν, λέει, ὁ Θεός. Ἄλλαξε γνώμη.

Στην Ἔξοδο, 32:7–10, ὁ Θεός ἀνακοινώνει στο Μωυσή ότι πρόκειται να συντρίψει τους Ισραηλίτες γιατί ἐφτιαξαν ἕνα χρυσὸ μὸσχο και τον προσκυνούσαν σαν να ήταν θεός (η τρομερότερη αμαρτία που μπορούσε να κάνει ἕνας Εβραῖος: να προσκυνήσει ἄλλο θεό). Αμέσως ὁμως (Ἔξοδος 32:11–13) ὁ Μωυσῆς επιχειρηματολογεῖ για να πείσει το Θεό να αλλάξει γνώμη. Και τον πείθει, σώζοντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς φυλῆς-του, καθὼς στην Ἔξοδο 32:14 ὁ Θεός ἀλλάζει γνώμη: «καὶ ἰλάσθη Κύριος περὶ τῆς κακίας, ἣς εἶπε ποιῆσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ.»

Ὅχι, εἶναι ἀρκετὰ προφανές ότι οι αρχαίοι Εβραίοι δεν φαντάζονταν το Θεό σαν Παντογνώστη, και ἰδίως σαν γνώστη του μέλλοντος, ἀλλὰ μάλλον σαν κάποιον που ἦταν σαν κι αὐτούς, μόνο πανίσχυρος, που ὀριζε τις τύχες του κόσμου, και που ζούσε “ἐκεῖ ψηλά”, στο θρόνο-του πάνω ἀπὸ το γαλάζιο θόλο του οὐρανοῦ. Ἦταν ἕνας θεός σαν τοὺς ἄλλους θεοὺς τῆς ἀρχαιότητος· σαν το Δία ἂς πούμε, μόνο χωρὶς ἄλλους θεοὺς-συντρόφους, και χωρὶς τὴν πρεμούρα για σεξ που εἶχε ὁ Δίας. Η παντογνωσία ἦταν μια ιδιότητα που προστέθηκε στο Θεό ἀργότερα, ὅταν οι ἄνθρωποι θέλησαν ἕνα ἀκόμα πιο ἰσχυρό Ὄν να τοὺς κυβερνά· ἕνα Ὄν που εἶχε ὅλες τις καλές ιδιότητες, ὅπως ἡ σοφία, ἀλλὰ σε ἀπειρο βαθμὸ (“Πάνσοφος, Παντογνώστης”). Δυστυχῶς, το ἀπειρο συνοδεύεται συνήθως ἀπὸ λογικὰ προβλήματα. (Ρωτήστε και κανα μαθηματικὸ να σας πει!) Δεν εἶναι δυνατόν ξαφνικὰ να ἰσχυρίζεται κανεὶς το ἀπειρο μιας ιδιότητας χωρὶς να προκαλεῖ ἀντίφαση με τὴν προηγούμενη ἔλλειψη του ἀπείρου τῆς ιδιότητας αὐτῆς ἀπὸ το ἱερό-του βιβλίο.

Το υπόλοιπο αυτού του κειμένου συνεχίζει να γράφεται,

αλλά δεν είναι έτοιμο για παρουσίαση ακόμη.

(Μπορείτε να δείτε τα εναπομείναντα θέματα — κάποια ήδη αναπτυγμένα — παρακάτω.)

3.2 Το “καλωδιωμένο” τμήμα της θρησκείας

3.3 Μπερδεύοντας το τί είναι επιθυμητό να πιστεύουμε με το τί πραγματικά ισχύει

3.4 Γιατί η θρησκεία εχθρεύεται τη σεξουαλικότητα;

Θα ήταν μάταιος κόπος να ισχυριστεί κανείς ότι η θρησκεία και η σεξουαλικότητα τα πάνε καλά μεταξύ-τους — τουλάχιστον όταν εξετάσουμε τις δύο κυρίαρχες θρησκείες: τον Χριστιανισμό και το Ισλάμ, που αθροιζόμενες περιλαμβάνουν παραπάνω από το μισό του πληθυσμού της Γης. Οι ενδείξεις βρίσκονται παντού γύρω-μας: από την καταδίκη των “σαρκικών αμαρτιών” στην Καινή Διαθήκη, μέχρι το μαστίγωμα των μοιχών με 100 βουρδουλιές σύμφωνα με τις επιταγές του Κορανίου. Ακόμα και η ανυπαρξία ενδιαφέροντος για τη σεξουαλικότητα του “ποιμνίου” από τα λογίδια των ιεροκηρύκων δείχνει πως η θρησκεία θεωρεί το σεξ “αναγκαίο κακό”: για τη θρησκεία, το σεξ χρειάζεται απλώς για τον πολλαπλασιασμό των πιστών — στους οποίους δίνονται οδηγίες να πολλαπλασιάζονται όσο πιο πολύ μπορούν, και ακόμα και να διακινδυνεύουν τη μετάδοση σεξουαλικά μεταδιδόμενων ασθενειών μέσω της αποφυγής των προφυλακτικών κατά το σεξ, θυσιάζοντας έτσι την υγεία και την ποιότητα ζωής των ατόμων στο βωμό της αύξησης του πλήθους των πιστών. Παίρνοντας παράδειγμα από τη θρησκεία, οι θρήσκοι γονείς πρακτικά ποτέ δεν συζητούν ή προσπαθούν να εξηγήσουν τα βασικά ζητήματα περί σεξ στα παιδιά-τους, κρατώντας τα τελευταία στο σκοτάδι, και αναγκάζοντάς τα να λαμβάνουν την πληροφόρησή τους από άλλες πηγές (π.χ., από τους φίλους-τους), συχνά με λανθασμένο τρόπο. Γιατί υφίσταται αυτός ο “πόλεμος” μεταξύ της (κυριαρχούσας) θρησκείας και της σεξουαλικότητας;

«Χαμογελάστε!» (Οι Μουσουλμάνοι ίσως δεν αντιλαμβάνονται πόσο γελοία φαίνεται αυτή η εικόνα στους μη-Μουσουλμάνους.)

Στο ακραίο Ισλάμ, η γυναίκα πρέπει να καλύπτεται από την κορφή ως τα νύχια. Στις λιγότερο ακραίες περιπτώσεις — ήτοι: συνήθως — ούτε μια μπούκλα μαλλιών δεν πρέπει να ξεφεύγει από την Ισλαμική μαντήλα, γιατί αυτό, κατά περιέργο τρόπο, “ανάβει” σεξουαλικά τους Μουσουλμάνους άντρες!

Ίσως η απάντηση να είναι πολύ προφανής στον βαθιά θρησκευόμενο άνθρωπο. Ο συγγραφέας, πάντως, προσπάθησε να την καταλάβει πολύ, για πάνω από δύο δεκαετίες. Τελικά, η απάντηση του ήρθε σαν επιφοίτηση μια μέρα, αφού παρακολούθησε μια ομιλία της Αντνάν Χιρσί Αλί (Adnan Hirsi Ali), μιας Σομαλής που “γεννήθηκε εντός του Ισλάμ” — όπως αρέσκονται να λένε οι Μουσουλμάνοι για τα παιδιά που γεννιούνται στο περιβάλλον της σχέτας-τους — και που είχε την τόλμη και την εξυπνάδα να δραπετεύσει από αυτή τη βάρβαρη σχέση, που ήδη είχε χαράξει ανεξίτηλες πληγές στην ψυχολογία-της και στο σώμα-της. Η Αλί περιέγραψε τη “φιλοσοφία” του Ισλάμ στην ομιλία-της, και έδωσε στο ακροατήριό της να καταλάβει ότι πρόκειται για μια “φιλοσοφία θανάτου”. Παραδοσιακά, η Δυτική φιλοσοφία υπήρξε πάντοτε μια “φιλοσοφία ζωής”, λέγοντάς μας πως πρέπει να διάγουμε το βίο-μας για να ζήσουμε καλύτερα, ορθότερα. Σε αντίθεση, η Ισλαμική φιλοσοφία λέει στους πιστούς-της τί να κάνουν για να ζήσουν μια καλύτερη μετά θάνατον ζωή. Στο Ισλάμ, η έμφαση δίνεται σε όσα συμβαίνουν στη ζωή μετά θάνατον — για την οποία ο πιστός Μουσουλμάνος δεν έχει την παραμικρή αμφιβολία ότι

υπάρχει. Η παρούσα ζωή είναι μόνο “ένα στάδιο”, στην Ισλαμική φιλοσοφία, ένα απαραίτητο και βασανιστικό στάδιο στο οποίο πρέπει να περιορίζουμε τους εαυτούς-μας με όλους τους δυνατούς τρόπους — σεξουαλικά είναι ένας μόνο από αυτούς τους τρόπους — έτσι ώστε να εξασφαλίσουμε μια καλύτερη μετά θάνατον ζωή. Το σεξ, στη ζωή ετούτη, πρέπει να λαμβάνει χώρα μόνο κάτω από αυστηρές συνθήκες: όχι σεξ πριν από το γάμο (με τη συνέπεια της μη υποταγής στον κανόνα αυτό συχνά να είναι θάνατος με τον πιο σαδιστικό τρόπο)· το σεξ επιτρέπεται μόνο για την αναπαραγωγή. Μετά από το θάνατο, οι άντρες τουλάχιστον — στων οποίων τα μέτρα είναι κομμένο και ραμμένο το Ισλάμ, και των οποίων τα καταπιεσμένα σεξουαλικά όνειρα υπόσχεται να υλοποιήσει — θα έχουν όσο σεξ βαστάει η ψυχή-τους, και θα τροφοδοτούνται σε καθημερινή βάση με έναν αριθμό παρθένων, που παραδοσιακά πιστεύεται πως είναι 72, παρθένες που θα είναι πάντα αχόρταγες για σεξ. (Απολύτως τίποτα δεν δίνεται ως υπόσχεση στις γυναίκες, είτε στο Κοράνι είτε μέσω των λόγων του Μωάμεθ στις ιερές χαντίθ· συνεπώς, θεωρητικά τουλάχιστον, η αδερφή ή η γυναίκα ενός πιστού Μουσουλμάνου, στη μετά θάνατον ζωή μπορεί να καταλήξει να ικανοποιεί τις σεξουαλικές ανάγκες του χειρότερου εχθρού-του.) Όσο απίστευτα αφελές κι αν ακούγεται όλο αυτό το σενάριο, προφανώς γίνεται πιστευτό από πολλούς ανθρώπους στο μουσουλμανικό κόσμο — περιλαμβανομένων και των γυναικών.

Αλλά η προηγούμενη παράγραφος αναφέρεται μόνο στους Μουσουλμάνους και στο Ισλάμ. Τί έχουμε να πούμε για το Χριστιανισμό, που γεννήθηκε έξι αιώνες πριν από το Ισλάμ, και που και εκείνος ήταν (και είναι) εχθρικός προς τη σεξουαλικότητα; Γιατί οι πιστές Χριστιανές καλύπτουν προσεκτικά και πλήρως τα σώματά τους; Γιατί οι μοναχοί είναι άγαμοι, όπως και οι κληρικοί εκτός των Ορθοδόξων, όπως και οι δεσποτάδες και επίσκοποι; Γιατί ακόμη και οι Βουδιστές μοναχοί απέχουν από το σεξ;

Παράδειγμα μεσαιωνικής ζωγραφικής: “Η Πτώση” (των Αδάμ και Εύας), του Hugo Van Der Goes, 1467–68.

Επειδή το γυμνό σε μη θρησκευτικά θέματα απαγορευόταν στη μεσαιωνική (χριστιανική) Δυτική Ευρώπη, οι ζωγράφοι διάλεγαν θρησκευτικά θέματα για να ζωγραφίσουν το ανθρώπινο σώμα. Αργότερα, κατά την Αναγέννηση, προσφιλή θέματα για τον ίδιο λόγο βρίσκονταν από την κλασική (ελληνική) μυθολογία, οπότε οι πίνακες με γυμνά έγιναν κοινότατοι.

Πρώτα, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εχθρότητα προς τη σεξουαλικότητα επεκτείνεται πέρα από τα όρια των Αβρααμικών θρησκειών (Ιουδαϊσμού, Χριστιανισμού, Ισλάμ), όπως δείχνει το παράδειγμα των Βουδιστών μοναχών. Δεύτερη παρατήρηση είναι ότι υπάρχουν κάποιες μικρές “αποκλίσεις” (σέχτες, διαφόρων ειδών) από το χριστιανικό κυρίαρχο ρεύμα, οι οποίες επιτρέπουν τη σεξουαλικότητα, και ακόμα και τη βάζουν σε πρώτο πλάνο στο δόγμα-τους. Και τρίτο, η εχθρότητα προς τη σεξουαλικότητα αποτελεί κυρίως (και όχι αποκλειστικά) ιδιότητα των Αβρααμικών θρησκειών. Ως αντιπαράδειγμα, η θρησκεία και ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων δεν είχε τέτοια ισχυρά σεξουαλικά ψυχολογικά κόμπλεξ όπως ο Χριστιανισμός που την αντικατέστησε. Για παράδειγμα, ο Δίας, “πατέρας των θεών”, ήταν ένας από τους πιο ερωτιάρηδες κατοίκους του Ολύμπου, έχοντας αφήσει έγκυο κάθε θηλυκιά που άξιζε ένα μύθο της εποχής εκείνης. Μια κουλτούρα με σεξουαλικά ψυχολογικά κόμπλεξ δεν θα απέδιδε τέτοια γνωρίσματα στον ισχυρότερο από τους θεούς-της. Εντούτοις, ακόμα και στην αρχαία ελληνική θρησκεία, η σεξουαλική ακολασία από κοινούς θνητούς αποθαρρυνόταν. Οι κοπέλες που θα γίνονταν ιέρειες ναών, για παράδειγμα, έπρεπε να είναι παρθένες (η Πυθία του Μαντείου των Δελφών είναι ίσως η πιο διάσημη αυτού του είδους). Το ίδιο ίσχυε και για τον έφηβο που έκοβε τους κλάδους ελιάς (τον “κότινο”) με τους οποίους στεφανώνονταν οι νικητές των Ολυμπιακών αγώνων. Στους αγώνες αυτούς, οι μεν άντρες αγωνίζονταν εντελώς γυμνοί, οι δε γυναίκες απαγορευόταν να βρίσκονται μεταξύ των θεατών. Στον πολιτισμό εκείνον, η σεξουαλικότητα δεν καταπιεζόταν, αλλά ούτε και ενθαρρυνόταν. Η ρωμαϊκή θρησκεία κληρονόμησε, λίγο ως πολύ, τη στάση των αρχαίων Ελλήνων για

το σεξ (ίσως με μια δόση περαιτέρω ελευθερίας — ο όρος “ρωμαϊκό όργιο”, στο κάτω-κάτω, κρατάει από τότε), μέχρις ότου αντικαταστάθηκε από το Χριστιανισμό, που απαγόρευσε τη σεξουαλικότητα και μετέφερε στην Ευρώπη τα Μεσανατολικά ήθη ενάντια στο σεξ και στη θεά του γυμνού σώματος.

Φαίνεται όμως πως αυτά τα “Μεσανατολικά ήθη” υπήρχαν από την πολύ αρχαία εποχή, και δεν εφευρέθηκαν αργότερα. Για παράδειγμα, ο “Πατέρας της Ιστορίας” Ηρόδοτος, γράφει το ακόλουθο, κατά τον 5ο αι. π.Χ.:

«παρὰ γὰρ τοῖσι Λυδοῖσι, σχεδὸν δὲ καὶ παρὰ τοῖσι ἄλλοισι βαρβάροισι καὶ ἄνδρα ὀφθῆναι γυμνὸν ἐς αἰσχύνην μεγάλην φέρει.»

(Μτφρ. του συγγρ.):

«Γιατί για τους Λυδούς, και σχεδόν για όλους τους άλλους βαρβάρους [στα συμφραζόμενα εδώ εννοούμε τους Ασιάτες της Εγγύς και Μέσης Ανατολής], και άντρας ακόμη να ιδωθεί γυμνός, είναι μεγάλη ντροπή.» [32]

Κατά συνέπεια, ποτέ ένας Μεσανατολίτης καλλιτέχνης δεν θα δημιουργούσε μια σύνθεση με τόσο πρόδηλο σεξουαλικό θέμα όπως αυτή που εικονίζεται παρακάτω.

Ένα θαυμάσιο δείγμα αρχαίας ελληνικής τέχνης στην απεικόνιση του γυμνού σώματος:

η θεά του έρωτα Αφροδίτη, ο Έρωσ, και ο Παν (~100 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών· © η φωτογρ. ανήκει στον συγγραφέα).

Η Αφροδίτη, προφανώς ευδιάθετη (μισο-χαμογελώντας), μοιάζει να προσπαθεί να απωθήσει τον Πάνα, απειλώντας να τον χτυπήσει με ένα σανδάλι, καθώς ο Παν προσπαθεί να τη δελεάσει. Ο Έρωσ παίρνει το μέρος της Αφροδίτης, θέλοντας να διώξει τον Πάνα.

Πηγαίνοντας ακόμα πιο πίσω στο χρόνο — αλλά χωρίς να χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε Μηχανή του Χρόνου, γιατί μπορούμε να παρατηρήσουμε τις υπάρχουσες φυλές τροφосуλλεκτών της Αφρικής, του Αμαζονίου, πολλών νησιών του Ειρηνικού και Ινδικού Ωκεανού, αλλά και αλλού στον κόσμο — βλέπουμε ότι είναι φυσικό για μια γυναίκα να έχει ακάλυπτο το στήθος-της (το αφύσικο είναι να το καλύπτει!), αλλά όχι φυσικό να έχει ακάλυπτη τη γεννητική περιοχή. Είναι επίσης φυσικό για τους άντρες να είναι εντελώς γυμνοί σε κάποιες φυλές τροφосуλλεκτών (ειδικά στον Αμαζόνιο, όπου τα ρούχα προκαλούν προβλήματα λόγω των βακτηρίων που υπάρχουν σε τέτοια πολύ υγρά περιβάλλοντα)· και πάλι όμως, ο κανόνας είναι ότι και οι άντρες καλύπτουν τα γεννητικά-τους όργανα (ή τα στολίζουν επιδεικτικά).

Μια γυναίκα της φυλής Jarawa των Νήσων Ανταμάν της Ινδίας. (Φωτογρ. δημόσια διαθέσιμη.)

Οι Jarawa είναι μια από τις φυλές με τις οποίες ο υπόλοιπος κόσμος έχει έρθει πιο λίγο σε επαφή.

Προστατεύονται από τη χωρίς μέτρο επαφή χάρη σε νόμο της Ινδίας. Θεωρούνται από τους πιο “αμόλυντους” τροφосуλλέκτες στον κόσμο, επιτρέποντάς μας ένα παράθυρο στη ζωή των ανθρώπων όπως αυτή κυλούσε δεκάδες χιλιάδες χρόνια πριν.

Αυτή η γυναίκα που ψαρεύει είναι τυπικό μέλος της φυλής-της. Φοράει μόνο μια μικροσκοπική “ζώνη” στη μέση-της, η οποία, από μπρος, αφήνει την ηβική περιοχή περισσότερο ακάλυπτη παρά καλυμμένη.

Σε τέτοια τροπικά κλίματα, αυτή ήταν μάλλον η τυπική όψη των ανθρώπων από τότε που πρωτοεμφανιστήκαμε στον πλανήτη.

Πώς μπορούν όλα τα παραπάνω γεγονότα να εξηγηθούν;

Ίσως μια απάντηση μπορεί να σκιαγραφηθεί βάσει των ακόλουθων παρατηρήσεων:

Υπάρχουν βαθύτατοι βιολογικοί κανόνες, που λειτουργούν ανεξάρτητα από τη θρησκεία. Σύμφωνα με τους κανόνες αυτούς, είναι “κακή ιδέα” μια γυναίκα — ιδιαίτερα μιας φυλής, κλπ — να αφήνει να φαίνονται τα σεξουαλικά-της όργανα, γιατί αυτό θα εκλαμβάνόταν ως “πρόσκληση” προς άντρες που δεν έχουν την “ιδιοκτησία” της γυναίκας αυτής (που έχει ο σύζυγος ή πατέρας). Εφόσον στο ανθρώπινο είδος υπάρχει σημαντικός διμορφισμός, δηλαδή ο άντρας είναι σημαντικά ισχυρότερος και ψηλότερος από τη γυναίκα, έπεται ότι ο άντρας πρέπει να αναμετρηθεί με άλλους άντρες για να είναι βέβαιος ότι θα έχει τη σεξουαλική αποκλειστικότητα στη γυναίκα που θα πολλαπλασιάσει τα γονίδιά του. Αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο να είναι άλλοι αυτοί που θα πολλαπλασιάσουν τα γονίδιά τους μέσω της δικής-του γυναίκας — απολύτως απαράδεκτη κατάσταση για τον άντρα. Για να είναι βέβαιος ότι αυτό δεν πρόκειται να συμβεί, ένα από τα μέτρα που παίρνει είναι η γυναίκα που βρίσκεται στην “ιδιοκτησία-του”, και είναι σε αναπαραγωγική ηλικία, να κρύβει τα σεξουαλικά ενδιαφέροντα μέρη του σώματός της, ώστε να μην “προσκαλεί” άλλους άντρες για να θέλουν να την κάνουν δική-τους.

Τέτοιου είδους ήθη επικράτησαν σε φυλές της Μέσης Ανατολής, αλλά στον υπερθετικό βαθμό. Οι τρεις Αβρααμικές θρησκείες ξεπήδησαν από την περιοχή της Μέσης Ανατολής: από την Παλαιστίνη και την Αραβική Χερσόνησο. Ο γεννήτοράς τους, δηλαδή η ιουδαϊκή θρησκεία, βασιζόταν σε μια αυστηρά πατριαρχική κοινωνία, στην οποία η αρχαία Εβραιοπούλα ήταν ιδιοκτησία του αρχαίου Εβραίου (στην κυριολεξία ανταλλάσσόταν με έναν αριθμό καμηλών και/ή προβάτων για να συμφωνηθεί ο γάμος-της). Παραδοσιακά, οι Εβραίες ήσαν πλήρως καλυμένες με ρούχα, από την κορφή ως τα νύχια.

Η χριστιανική θρησκεία γεννήθηκε σαν παρακλάδι της ιουδαϊκής, ως αίρεσή της, δηλώνοντας αρχικά ότι ο Ιησούς ήταν ο Μεσσίας που περίμεναν οι Εβραίοι και λίγο αργότερα (σε λιγότερο από 200 χρόνια), ότι ο Ιησούς ήταν ο ίδιος ο Θεός (μια “άλλη φύση” του Θεού). Οι πρώτοι Χριστιανοί ήσαν Εβραίοι (π.χ. οι 12 Απόστολοι, ο Παύλος, ο Στέφανος, ο Βαρνάβας, κλπ.). Ως συνέπεια, οι Χριστιανοί κληρονόμησαν όλο τον πουριτανισμό και τη συντηρητικότητα των Εβραίων σχετικά με την ενδυμασία, ιδίως των γυναικών, και έβλεπαν τον αρχαίο ρωμαϊκό και ελληνικό πολιτισμό ως “διεφθαρμένο” όταν παρατηρούσαν τα σεξουαλικά ήθη των πολιτισμών εκείνων και τα συνέκριναν με τα δικά-τους.

Τέλος, η ισλαμική θρησκεία, που γεννήθηκε από μια αραβική φυλή ως άλλο ένα παρακλάδι της ιουδαϊκής θρησκείας, αντιγράφοντας όμως πολλούς από τους μύθους του χριστιανισμού σε μια διαδικασία που έμοιαζε με το “σπασμένο τηλέφωνο” (καθώς ο ιδρυτής-της ήταν αγράμματος και δεν μπορούσε να διαβάσει βιβλία), ακολουθούσε ακόμα πιο πιστά και φανατικά τα ήθη της φυλής. Έτσι, ακόμα και σήμερα στον ισλαμικό κόσμο οι γυναίκες είναι ιδιοκτησία των ανδρών, καλύπτονται σχεδόν εντελώς με ρούχα, συνήθως φορώντας το χιτζάμπ ή το τσαντόρ, που αφήνουν μόνο το πρόσωπο ακάλυπτο, ή το νικάμπ που αφήνει να φαίνονται μόνο τα μάτια, ή ακόμη και τη μπούρκα, που δεν αφήνει τίποτα. Αυτό που γίνεται αντιληπτό ως “παράβαση” του ισλαμικού σεξουαλικού κώδικα ονομάζεται “μοιχεία”, και τιμωρείται αυστηρά — και με τον πιο βάρβαρο τρόπο ακόμα, σε κάποιες ισλαμικές κοινωνίες: με θανάτωση διά λιθοβολισμού.

Αλλά ακόμα κι αν παραβλέψουμε τον ακραίο πουριτανισμό των τριών Αβρααμικών θρησκειών, η ακόλουθη ιδέα ακούγεται “λογική” στους περισσότερους ανθρώπους: όποιος ασχολείται πολύ με τα σεξουαλικά θέματα, δεν έχει αρκετό χρόνο για να αφιερώσει σε θρησκευτικά θέματα. Εν συντομία:

“το σεξ αποπροσανατολίζει από την αφοσίωση στα θεία”. Έτσι εξηγείται η αγαμία των Βουδιστών μοναχών, η παρθενία των αρχαίων Ελληνίδων ιερειών, κλπ. Φυσικά αυτό σχετίζεται και με την αποχή από το σεξ των Χριστιανών μοναχών, ιερέων (εκτός Ορθοδόξων), επισκόπων, κλπ.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι όσο μικρότερο ρόλο παίζει η θρησκεία σε μια κοινωνία, και ιδιαίτερα, όσο λιγότερο η κοινωνία αυτή βρίσκεται κάτω από τον εναγκαλισμό μιας από τις θρησκείες του Αβραμικού τρίο, τόσο πιο ανοιχτή θα πρέπει να είναι προς τη σεξουαλικότητα, και τόσο πιο ελεύθερα τα μέλη-της θα πρέπει να αισθάνονται σχετικά με το σεξ. Πράγματι, αυτό φαίνεται να ισχύει σε κοινωνίες της Σκανδιναβίας, την Ολλανδία, το Βέλγιο, και αλλού στη Βόρεια Ευρώπη, την Αυστραλία, και πιθανώς επίσης στην Ιαπωνία. Στον Ευρωπαϊκό Νότο, η θρησκεία παίζει ισχυρότερο ρόλο σε χώρες όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Νότια Ιταλία, και η Ελλάδα· αναμενόμενα, η σεξουαλική ελευθερία εκεί είναι κάπως πιο περιορισμένη από το Βορρά. Η ισχύς της μέγγενης της θρησκείας, πάντως, δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας που αποφασίζει τη σεξουαλική ελευθερία, γιατί υπάρχει επίσης και η παράδοση. Οι Γιαπωνέζοι, για παράδειγμα, μοιάζουν να είναι λιγότερο ανοιχτοί και ελεύθεροι σεξουαλικά από τις προαναφερθείσες Ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Στις Η.Π.Α., που είναι μια βαθιά διχασμένη χώρα όσον αφορά στη θρησκεία, παρατηρούμε το ίδιο μοτίβο: στον ισχυρά θρησκευόμενο Αμερικανικό Νότο, στη λεγόμενη “Ζώνη της Βίβλου”, βλέπουμε ακραίο πουριτανισμό, σε ευθεία αναλογία με τη θρησκοληψία των Νότιων. Στην υπόλοιπη Αμερική, και ιδιαίτερα σε μέρη όπου η θρησκεία δεν είναι ισχυρός παράγοντας της καθημερινότητας (π.χ. στην Καλιφόρνια, στη Νέα Υόρκη), συναντάμε στάσεις προς τη σεξουαλικότητα που πλησιάζουν με αυτές της Βόρειας Ευρώπης.

Μήπως από αυτό συμπεραίνουμε ότι μια υποθετική πλήρης εγκατάλειψη της θρησκείας θα επέφερε την απόλυτη σεξουαλική ελευθερία, με τους ανθρώπους ίσως ελεύθερους να περπατάνε γυμνοί στο δρόμο, καιρού επιτρέποντος; Δεν νομίζω, και ο λόγος είναι η πρώτη από τις παρατηρήσεις της παραπάνω λίστας, που είναι ανεξάρτητη της θρησκείας. Οι άνθρωποι, ακόμα κι αν είναι άθεοι, και πάλι αισθάνονται πως «υπάρχει πρόβλημα» με το να εκθέτουν τα γεννητικά-τους όργανα σε κοινή θέα, συμπεριλαμβανομένων και των “δευτερευόντων σεξουαλικών οργάνων”, δηλαδή του γυναικείου στήθους. Ας θυμηθούμε πως είχε γίνει μια προσπάθεια στην Ευρώπη να εισαχθεί πιο πολλή σεξουαλική ελευθερία κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, με αρκετές οργανώσεις “φυσιολατρών” (γυμνιστών) να ιδρύονται εκείνο τον καιρό· αλλά αυτά θα τα ονόμαζα “παρέκκλιση από την κανονικότητα”. Οι φυσιολάτρες τότε συναθροίζονταν σε ειδικά καθορισμένες παραλίες γυμνιστών (κάποιες από εκείνες υπάρχουν ακόμα και σήμερα), όπου, υποτιθέμενα, τα ενδιαφέροντά τους δεν είχαν καθόλου σχέση με τη σεξουαλικότητα, αλλά αντίθετα, είχαν να κάνουν με την αγάπη για τη φύση. Αν και μπορώ να δεχτώ πως υπήρχε μια μειοψηφία ανάμεσά τους που αποτελείτο από πραγματικούς εραστές της φύσης, η εντύπωσή μου είναι ότι στην πλειοψηφία-τους έδειχναν περισσότερο ενδιαφέρον στην ερωτική πλευρά του να βλέπουν το ανθρώπινο σώμα γυμνό, παρά στο να είναι γυμνοί στη φύση. Προσωπικά δεν βρίσκω τίποτε το μεμπτό με τη σεξουαλική πλευρά του γυμνισμού, αλλά νομίζω πως είναι λάθος το να την κρύβει κανείς και να προσποιείται, προσπαθώντας να παρουσιάσει το γυμνισμό σαν “καθαρή και αμόλυντη” αγάπη για τη φύση.

Η αντίθεση της στάσης των κοινωνιών απέναντι στην ένδυση: αριστερά, συνάθροιση γυμνιστών.

Εμένα οι άνθρωποι αυτοί μου φαίνονται ευτυχημένοι. Δεξιά, συνάθροιση... κάποιων απρόσωπων “ζόμπι”.

Μπορούμε να πούμε αν οι τέσσερις γυναίκες (υποθέτουμε ότι πρόκειται για γυναίκες!) δεξιά είναι ευτυχισμένες;

Δεν ξέρουμε. Κανείς δεν ξέρει. Η προσωπικότητα του ατόμου εξαφανίζεται με τα Μεσανατολικά θρησκευτικά ήθη, και ο άνθρωπος υποβιβάζεται, γίνεται ένα “πράγμα” — ιδιοκτησία του ανδρός-αφέντη στον οποίο ανήκει το “πράγμα”.

Κατάντια, κατά την άποψή μου. Έτσι καταντάει τη γυναίκα η πιο ακραία μορφή της θρησκείας: ένα αντικείμενο.

4. Κίνδυνοι από τη θρησκεία

4.1 Σχετικά με την ανικανότητα του να δούμε τον κόσμο με τα μάτια του άλλου

4.2 Έχοντας το Θεό με το μέρος-μας: η δικαιολόγηση της ανθρωποκτονίας

4.3 Υπάρχει σύγκρουση μεταξύ επιστήμης και θρησκείας;

Ένα θέμα που θα μπορούσε να ειπωθεί σαν “κίνδυνος από τη θρησκεία” είναι η υποτιθέμενη σύγκρουση μεταξύ επιστήμης και θρησκείας: καθώς η θρησκεία είναι η παλαιότερη προσπάθεια της ανθρώπινης διανόησης να εξηγήσει τον κόσμο, παρεισδύει σε περιοχές γνώσης που ολοένα και περισσότερο γίνονται δεκτικές στην εξέταση που προσφέρει η νεότερη προσπάθεια, δηλαδή η επιστήμη. Αν η θρησκεία μας δίνει λανθασμένες εξηγήσεις για φυσικά φαινόμενα (π.χ. για τη δημιουργία των άστρων, την ανάδυση της ζωής, την ανάδυση του ανθρώπινου είδους, την αιτία των ασθενειών, τη βάση της ηθικής, κλπ), τότε αποτελεί εμπόδιο στην ανθρώπινη πρόοδο. Υπάρχει όμως πραγματικά σύγκρουση; Όντως, η επιστήμη και η θρησκεία, ανταγωνίζονται η μια την άλλη;

Μερικές φορές, νοήμονες και καλοπροαίρετοι άνθρωποι, ισχυρίζονται ότι, κατά την άποψή τους, δεν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ επιστήμης και θρησκείας, γιατί η κάθε μία εφαρμόζεται στο δικό-της πεδίο: η επιστήμη στον φυσικό κόσμο, και η θρησκεία στο μεταφυσικό, που περιλαμβάνει την ηθική. Ένα παράδειγμα αυτού του είδους σκέψης συζητήθηκε νωρίτερα (βλ. την άποψη του βιολόγου Stephen Jay Gould).

Η εντύπωσή μου είναι ότι άνθρωποι σαν αυτούς, παρόλο που είναι όντως καλοπροαίρετοι, φιλειρηνικοί, και έχοντες ευγενικά κίνητρα, αγνοούν την πιο θεμελιώδη αρχή της επιστήμης, που γίνεται κατανοητή με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο από τη θρησκεία. Πρώτα θα ήθελα να παρουσιάσω την ουσία της σύγκρουσης μεταξύ επιστήμης και θρησκείας με έναν εύθυμο τρόπο, μέσω μιας αρκετά γνωστής γελοιογραφίας:

Το περιεχόμενο της παραπάνω γελοιογραφίας συνοψίζεται ως ακολούθως:

Επιστήμη: “Οι παρατηρήσεις προηγούνται· οιπίστες πρέπει να βασίζονται σε παρατηρήσεις.”

Θρησκεία: “Η πίστη προηγείται· οι παρατηρήσεις οφείλουν να στηρίζουν την πίστη.”

Οι επιστήμονες θα συμφωνήσουν ασφαλώς με την πρόταση στ’ αριστερά, γιατί δεν υπάρχει τίποτε πιο αντιεπιστημονικό από το να έχει κανείςπίστες και απόψεις που δεν βασίζονται σε δεδομένα προερχόμενα από παρατηρήσεις.

Μερικοί θρήσκοι άνθρωποι, εντούτοις, μπορεί να διαφωνήσουν με την πρόταση στα δεξιά, γιατί έχουν την εντύπωση ότι βασίζουν κάποιες τουλάχιστον από τις δοξασίες-τους σε δεδομένα και παρατηρήσεις. Εκείνο που τους διαφεύγει είναι ότι αυτά που αποκαλούν “παρατηρήσεις” και “δεδομένα” είναι είτε (1) απλώς απόψεις άλλων ανθρώπων, όχι πραγματικά δεδομένα, ή (2) όχι αληθινά στοιχειώδη δεδομένα αλλά ερμηνείες (σύμφωνα με την πίστη-τους) στοιχειωδών δεδομένων· με άλλα λόγια,

πρόκειται για θεωρίες που επιχειρούν να εξηγήσουν τα δεδομένα. Ιδού ένα παράδειγμα της περίπτωσης (1):

Το Ισλάμ, που είναι μια από τις μεγάλες θρησκείες στον κόσμο (ως προς τον αριθμό των πιστών-της), ισχυρίζεται ότι τα ιερά βιβλία του Χριστιανισμού (η Καινή και η Παλαιά Διαθήκη) και του Ιουδαϊσμού (η Τόρα, που περιλαμβάνει αρκετά από τα βιβλία αυτού που οι Χριστιανοί αποκαλούν “Παλαιά Διαθήκη”) έχουν αλλάξει σε περιεχόμενο και είναι συνεπώς παρεφθαρμένα· ήτοι, το αρχικό-τους περιεχόμενο έτσι όπως είχε δοθεί από το Θεό ήταν διαφορετικό, αλλά οι άνθρωποι παρέφθειραν τα κείμενα στο πέρασμα των αιώνων. Άρα — ισχυρίζονται οι Μουσουλμάνοι — το Κοράνι-τους αντιπροσωπεύει τον αληθινό και άφθαρτο λόγο του Θεού (Αλλάχ). Παρόλο που είναι γεγονός ότι έχουν υπάρξει ορισμένες αλλαγές στα κείμενα της Αγίας Γραφής, καθώς οι αντιγραφείς που τα μετέφεραν ανά τους αιώνες (πριν την εφεύρεση της τυπογραφίας) έκαναν λάθη πάνω στην αντιγραφή-τους, εντούτοις δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι τα βιβλία του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού άλλαξαν εκ θεμελίων, δηλαδή σε τόσο δραστικό βαθμό όσο θα χρειαζόταν για να είναι σωστό το Κοράνι. Μάλλον το αντίθετο συμβαίνει, αν λάβουμε υπόψη τα αρχαιότερα αντίγραφα που υπάρχουν σήμερα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, τα οποία γράφτηκαν πριν από το Κοράνι: συγκρινόμενα μ’ εκείνα, το Κοράνι μοιάζει να είναι σαν καρικατούρα-τους — σαν ο Μωάμεθ, ο συγγραφέας του Κορανίου, να έβαλε γραφείς να καταγράψουν όσα εκείνος θυμόταν από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη από μνήμης, παραλείποντας σημαντικά σημεία, έχοντας μεγάλα κενά στη γνώση-του εκείνων των βιβλίων, και σαν να ήταν αγράμματος, ανίκανος να τα διαβάσει ώστε να φρεσκάρει τη μνήμη-του. (Παρεμπιπτόντως, η αγραμματοσύνη του Μωάμεθ είναι κάτι στο οποίο συμφωνούν οι Μουσουλμάνοι.) Αλλά οι Μουσουλμάνοι πιστεύουν το ακριβώς αντίθετο: ότι το Κοράνι (το μεταγενέστερο) είναι το ορθό κείμενο, ενώ η Βίβλος (το προγενέστερο) είναι το παρεφθαρμένο. Οι Μουσουλμάνοι αποτυγχάνουν να αντιληφθούν ότι αυτή είναι απλώς μια άποψή τους, που δεν βασίζεται σε ενδείξεις. Όταν ρωτώνται γιατί το πιστεύουν αυτό, απαντούν ότι η απάντηση βρίσκεται στο ίδιο το Κοράνι· και γιατί είναι το Κοράνι το ορθό κείμενο; Διότι το Κοράνι — λένε — είναι ο λόγος του Αλλάχ, και κάπου εκεί σταματά η συζήτηση. Με άλλα λόγια, η πίστη-τους ότι ο Αλλάχ κατέγραψε το λόγο-του στο Κοράνι είναι πρωταρχική· οτιδήποτε άλλο είναι συνέπεια της πρωταρχικής αυτής πίστης.

Ορίστε και ένα άλλο, αρκετά γνωστό παράδειγμα, της περίπτωσης (2):

Ο θρήσκος άνθρωπος παρατηρεί τα άστρα μια σκοτεινή νύχτα χωρίς φεγγάρι και χωρίς σύννεφα, και — γεμάτος έκσταση από το υπερθέαμα του έναστρου ουρανού — συμπεραίνει ότι μια υπερφυσική δύναμη, συγκεκριμένα ο Θεός, πρέπει να έχει δημιουργήσει όλη αυτή τη μαγεία. Οι θρήσκοι χρησιμοποιούν το δέος, που ο έναστρος ουρανός τους προκαλεί, σαν βάση-τους για το συμπέρασμα ότι μια διάνοια πολύ μεγαλύτερη από την ανθρώπινη πρέπει να ευθύνεται γι’ αυτό που βλέπουν τα μάτια-τους.

Τα στοιχειώδη δεδομένα στην περίπτωση αυτή είναι αυτά που βλέπουν τα μάτια-μας, δηλ. τα αστέρια. Το δέος δεν είναι στοιχειώδες δεδομένο, αλλά μάλλον υποκειμενικό συναίσθημα, που μερικοί άνθρωποι το αισθάνονται, αλλά άλλοι όχι· σε κάθε περίπτωση, το δέος είναι ένα ψυχολογικό φαινόμενο, όχι μέρος του αντικειμενικού κόσμου των δεδομένων που βρίσκεται εκτός-μας. Τέλος, για να φτάσει στο συμπέρασμα ότι ο Θεός πρέπει να είναι ο δημιουργός του σύμπαντος, ο θρήσκος κάνει δύο επιπλέον κρυφές υποθέσεις: (α) ότι κάτι το οποίο επιδεικνύει τάξη και είναι πολύπλοκο (όπως οι αστέρες) μπορεί να δημιουργηθεί μόνο από κάτι που έχει ακόμα μεγαλύτερη τάξη και είναι ακόμα πιο πολύπλοκο, και μάλιστα νοήμον· και (β) ότι η Ύψιστη Νοημοσύνη που δημιούργησε τα αστέρια ταυτίζεται με το Θεό στον οποίο πιστεύουν. Ούτε το (α) ούτε το (β) είναι απαραίτητα αληθινά: το (α) είναι αποδεδειγμένα λάθος, ενώ το (β) είναι ένα λογικό άλμα. Συγκεκριμένα, όσον αφορά στο (α), δομές με

μεγαλύτερη τάξη που προέρχονται από δομές με μικρότερη τάξη δημιουργούνται διαρκώς στη φύση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι οι διάφοροι κρύσταλλοι, που είναι δομές με μεγάλη τάξη, που δημιουργήθηκαν από υλικό που βρισκόταν σε αταξία (μικρότερη τάξη) μέσω εφαρμογής αποκλειστικά φυσικών δυνάμεων, ακολουθώντας αυτούς τους νόμους της φυσικής τους οποίους γνωρίζουμε (βλ. εικόνες που ακολουθούν). Αλλά ακόμα και τα αστέρια δημιουργήθηκαν από διαστρική σκόνη που βρισκόταν σε αταξία, μέσω της εφαρμογής των φυσικών νόμων, όπως είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πλέον. Άρα δεν υπάρχει λόγος να εισάγουμε μια Ύψιστη Νοημοσύνη στο σενάριο της δημιουργίας των άστρων. Στην καλύτερη περίπτωση, μια τέτοια Νοημοσύνη θα μπορούσε να υποτεθεί για να “εξηγηθούν” οι συγκεκριμένοι φυσικοί νόμοι που παρατηρούμε στο σύμπαν· αλλά δεδομένων αυτών των νόμων, οι αστέρες έρχονται σαν φυσιολογική συνέπειά τους. Και όσον αφορά στο (β), ακόμα και αν το σύμπαν-μας σχεδιάστηκε με τους συγκεκριμένους φυσικούς νόμους που γνωρίζουμε έτσι ώστε μια μέρα εμείς οι άνθρωποι να ήταν δυνατό να υπάρξουμε, απλά δεν συνεπάγεται λογικά από πουθενά ότι η Ύψιστη Νοημοσύνη ταυτίζεται με το Θεό στον οποίο πιστεύουν οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο (Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι). Θα μπορούσε να πρόκειται για μια Ύψιστη Νοημοσύνη η οποία αρέσκεται στο να δημιουργεί σύμπαντα σε ένα Υπερεργαστήριο, ως μέρος κάποιου πειράματος, αλλά η οποία δεν έχει καμία από τις ιδιότητες που οι πιστοί αποδίδουν στο Θεό (παντοδύναμος, πάνσοφος, πανάγαθος, παντελής, κλπ). Έτσι, ενώ τα πραγματικά δεδομένα είναι αυτά που βλέπουν τα μάτια-μας (τα αστέρια), ο θρήσκος άνθρωπος κάνει κακή χρήση-τους, συμπεραίνοντας ένα αυθαίρετο συμπέρασμα σχετικά με την ύπαρξη της συγκεκριμένης θεότητας στην οποία πιστεύει.

Διάφοροι φυσικοί κρύσταλλοι: πράσινος ασβεστίτης, λευκός φθορίτης, κύβοι σιδηροπυρίτη, & λευκός νατρόλιθος (μέρος της συλλογής του συγγραφέα). Εξαγωνικός κρύσταλλος χιονιού που προσγειώθηκε στο παρμπρίζ του αυτοκινήτου του συγγραφέα μια κρύα χειμωνιάτικη μέρα.

Οι παραπάνω εικόνες δείχνουν παραδείγματα ύλης σε τάξη που εμφανίζεται με φυσικό τρόπο. Η τάξη δημιουργείται διαρκώς από την αταξία στη φύση, ακολουθώντας τους νόμους της φυσικής. Η υπερφυσική παρέμβαση δεν είναι απαραίτητη.

Από τον παραπάνω θεμελιώδη κανόνα έπεται ένας δεύτερος, στον οποίο η επιστήμη και η θρησκεία έρχονται σε μετωπική σύγκρουση:

Επιστήμη: Δεν υπάρχει απόλυτη πίστη· κάθε πίστη πρέπει να ελέγχεται.

Θρησκεία: η πίστη είναι απόλυτη· η πίστη δεν πρέπει να ελέγχεται.

Πρέπει να είναι αρκετά ξεκάθαρο, ελπίζω, ότι η παραπάνω σύγκρουση κανόνων είναι συνέπεια αυτής που συζητήθηκε προηγουμένως. Αν, από την επιστημονική άποψη, οι παρατηρήσεις (τα δεδομένα) είναι πρωταρχικές κ' οιπίστες πρέπει να στηρίζονται στα δεδομένα, τότε έπεται ότι οιπίστες εξαρτώνται από τα δεδομένα. Άρα καμία πίστη δεν μπορεί να θεωρείται απόλυτη, ή αιώνια, γιατί νεότερα δεδομένα μπορούν να κάνουν την πίστη αμφίβολη στο μέλλον. Αντίθετα, από την άποψη της θρησκείας, εφόσον οιπίστες είναι πρωταρχικές, αποτελούν τα “αξιώματα” του θρησκευτικού οικοδομήματοςπίστης, και σαν αξιώματα δεν μπορούν να εξετάζονται ως προς την αλήθειά τους.

Η ιδέα ότι οι θρησκευτικέςπίστες πρέπει να παραμένουν αναμφισβήτητες έχει κατά καιρούς στοιχίσει την ελευθερία, και ακόμα και τη ζωή σε κάποιους διανοητές. Ανάμεσα στις ιστορικά πολύ γνωστές περιπτώσεις είναι εκείνη του Ιταλού φιλοσόφου Τζιορντάνο Μπρούνο, που κήκε στην πυρά το 1600, όταν βρέθηκε ένοχος αίρεσης από την Ιερά Εξέταση της Καθολικής Εκκλησίας. Ο Μπρούνο υποστήριζε το ηλιοκεντρικό σύστημα, που αντίφασκε με «το πνεύμα της Αγίας Γραφής», όπως αποφάνθηκαν οι ιεροεξεταστές. Τριαντατρία χρόνια αργότερα, ένας άλλος Ιταλός, ο Γαλιλαίος Γαλιλέι — μια από τις

μεγαλύτερες μορφές στο χώρο της επιστήμης — απειλήθηκε με βασανιστήρια για τον ίδιο λόγο και από την ίδια Ιερά Εξέταση, και υποχρεώθηκε να αποκηρύξει τις δοξασίες-του και να παραμείνει σε κατ' οίκον περιορισμό για το υπόλοιπο της ζωής-του. Σχεδόν 1000 χρόνια νωρίτερα, ο ιδρυτής μιας νέας θρησκείας, ο Μωάμεθ, κατακρεούργησε και βασάνισε μέχρι θανάτου οποιονδήποτε διαφωνούσε μαζί-του ή περιέπαιζε τις πίστεις-του, όπως περιγράφεται στα ιερά Ισλαμικά κείμενα (τις “χαντίθ”). Η μέθοδος του Μωάμεθ για την αντιμετώπιση της διαφωνίας εφαρμόζεται δυστυχώς στις μέρες-μας από τους φανατικούς του Ισλάμ, που δολοφονούν εκείνους που διαφωνούν μαζί-τους ή διατυπώνουν κριτική στη θρησκεία-τους. Γενικά, η ιδέα “θάνατος στη διαφωνία” φαίνεται να είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους η θρησκεία αντιμετωπίζει την αντίθετη γνώμη· ένας άλλος, ηπιότερος τρόπος, είναι ο αφορισμός από την Εκκλησία — ιδίως στο Χριστιανισμό.

Ενδιαφέρον έχει επίσης το ότι η ιδέα πως δεν υπάρχουν απόλυτες βεβαιότητες στην επιστήμη δεν γίνεται πάντοτε κατανοητή πλήρως από επιστήμονες που έχουν μόνο επιφανειακό επιστημονικό υπόβαθρο. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι αφήνουμε ελεύθερο ένα αντικείμενο βαρύτερο από τον αέρα, κοντά στην επιφάνεια της Γης. Ποια είναι η βεβαιότητά μας — αποκλείοντας ταχυδακτυλουργικά κόλπα — ότι το αντικείμενο θα πέσει προς τα κάτω; Κάποιος που δεν έχει καλό υπόβαθρο στη φιλοσοφία της επιστήμης μπορεί να απαντήσει ότι έχουμε 100% βεβαιότητα ότι το αντικείμενο θα κατευθυνθεί προς τα κάτω (προς το κέντρο της Γης), λόγω του “νόμου της βαρύτητας” — πιστεύοντας ότι ένας φυσικός “νόμος” είναι αδύνατο να παραβιαστεί. Στην πραγματικότητα όμως δεν επιτρέπεται να έχουμε μια τέτοια απόλυτη βεβαιότητα. Η βεβαιότητά μας είναι εξαιρετικά μεγάλη, υποστηριζόμενη από όλα τα σώματα που πέφτουν προς τα κάτω καθημερινά, όπως και από τα πολύ περισσότερα που απλά μένουν στην επιφάνεια της Γης και δεν εκτινάσσονται έξαφνα προς μια τυχαία κατεύθυνση για να βρεθούν στο διάστημα· και όμως, η βεβαιότητά μας δεν μπορεί — δεν πρέπει — να είναι απόλυτη. Ένας “νόμος” της φυσικής είναι απλώς η προσωρινή-μας συντομογραφία ενός μεγάλου αριθμού παρατηρήσεων (ενός εξαιρετικά μεγάλου αριθμού, προκειμένου για τη βαρύτητα), και σαν τέτοια μπορεί να αποδειχτεί ημιτελής στο μέλλον. Στο κάτω-κάτω, ο ίδιος ο νόμος της βαρύτητας, όπως διατυπώθηκε από το Νεύτωνα, βρέθηκε αργότερα ότι ήταν ημιτελής από τον Αϊνστάιν, ο οποίος τον εξέφρασε με ακριβέστερο τρόπο. Αυτό δεν σημαίνει ότι, σύμφωνα με τον Αϊνστάιν, ένα αντικείμενο που αφήνεται ελεύθερο μπορεί να κινηθεί όχι προς τα κάτω αλλά προς μια άλλη κατεύθυνση· σημαίνει όμως ότι έχουμε μόνο μια “όχι ακόμα διαψευσμένη” μαθηματική παράσταση, που την ονομάζουμε “νόμο” (της βαρύτητας). Θεωρητικά, θα μπορούσε να συμβαίνει ότι κάτω από ορισμένες άγνωστες μέχρι στιγμής συνθήκες, που κανένας δεν έχει βιώσει μέχρι σήμερα, η βαρύτητα μπορεί τοπικά να “αντιστραφεί”, και τα αντικείμενα να κατευθυνθούν μακριά από το κέντρο του ουράνιου σώματος. (Δείτε εδώ μια τέτοια υποθετική κατάσταση.) Κανείς ποτέ δεν μπορεί να είναι απολύτως βέβαιος για οτιδήποτε στην επιστήμη, η οποία είναι μια εμπειρική ενασχόληση, που σημαίνει ότι βασίζεται σε παρατηρήσεις, όχι σε αιώνιους “νόμους”.

Μια τρίτη θεμελιώδης ιδέα έπεται λογικά από τα παραπάνω, και διαφέρει μεταξύ επιστήμης και θρησκείας: η ιδέα αυτή λέει ότι στην επιστήμη πρέπει να επιζητούμε τη διάψευση της όποιας θεωρίας, αντί απλώς την υποστήριξή της από παρατηρήσεις. Αντίθετα, στη θρησκεία, δεν επιζητείται ούτε η υποστήριξη ούτε — πολύ περισσότερο — η διάψευση της πίστης από παρατηρήσεις· η πίστη απλώς είναι δεδομένη, και παραμένει χωρίς αμφισβήτηση. (Όταν υπάρξει αμφισβήτηση από λίγους “εκ των έσω”, τότε οι πολλοί ονομάζουν τους λίγους “αιρετικούς”· όταν δε οι αμφισβητίες είναι έξω από τη δοσμένη θρησκεία, ονομάζονται απλά “άπιστοι”.)

Δεδομένων των παραπάνω παρατηρήσεων σχετικά με τις βασικές αρχές στις οποίες επιστήμη και θρησκεία παίρνουν αντιδιαμετρικές θέσεις, αναρωτιέται κανείς πώς γίνεται μερικοί άνθρωποι — είτε

με επιστημονική κατάρτιση, είτε με θεολογική, ή και με τις δύο — να μη βλέπουν σύγκρουση ούτε αλληλοκάλυψη μεταξύ των πεδίων ερεύνης και ενασχόλησης. (Βλ. π.χ. την ιδέα του Gould για τα MABA — Μη Αλληλοκαλυπτόμενα Βασίλεια — στην §3.1.) Για παράδειγμα, οι θρησκείες κάνουν κάποιους ισχυρισμούς για τη φύση: πώς φτιάχτηκε ο κόσμος, πότε φτιάχτηκε, πώς δημιουργήθηκαν οι άνθρωποι και όλα τα έμβια όντα, κλπ. Οι θρησκείες ξεκινούν από πίστεις σχετικά με τα θέματα αυτά, οι οποίες αποτυπώνονται σε “ιερά βιβλία”. Η επιστήμη κάνει κι αυτή ισχυρισμούς για τη φύση, αλλά ξεκινά από παρατηρήσεις, και φτάνει σε συμπεράσματα που, τουλάχιστον σε μια πρώτη ανάγνωση, μοιάζουν διαφορετικά από εκείνα των θρησκειών. Ορισμένοι θρησκόι διατείνονται οτι κάποια μέρη της επιστήμης είναι λάθος (π.χ., η θεωρία της εξέλιξης)· άλλοι προσπαθούν να ερμηνεύσουν τα ιερά βιβλία-τους έτσι ώστε να μην αντιφάσκουν με τις επιστημονικές παρατηρήσεις — μια όχι και τόσο εύκολη δουλειά, που δεν έχει καθολικά αποδεκτές λύσεις. Αλλά εφόσον υπάρχει συζήτηση, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί οτι ένα είδος αντιπαράθεσης υφίσταται. Άλλο παράδειγμα: η θρησκεία ακόμα θεωρείται από πολλούς ως η μόνη αυθεντία στη σφαίρα της ηθικής, καθώς η ιδέα είναι οτι πηγή της ηθικής είναι ο Θεός. Και όμως οι επιστήμονες στην εποχή-μας έχουν αρχίσει να αμφισβητούν τη σοφία αυτής της ιδέας, και ερευνούν για την προέλευση της ηθικής, βρίσκοντάς την αλλού· συγκεκριμένα στη φύση (βλ. §2.1· επίσης, βλ. το βιβλίο του Sam Harris, “The Moral Landscape” [31]). Πώς μπορούμε να αρνηθούμε την ύπαρξη προστριβής στο σημείο αυτό; Ένα τρίτο παράδειγμα αφορά στην έννοια της “ψυχής”, που έχει θεμελιώδη σημασία στις περισσότερες γνωστές θρησκείες. Σύμφωνα με πολλές θρησκείες, οι ψυχές συνεχίζουν να υπάρχουν μετά το θάνατο, ή/και θα κληθούν και πάλι σε μια τελική “Ημέρα της Κρίσεως”, ή θα εισέλθουν και θα ζήσουν σε σώματα διαφορετικών ανθρώπων ή ζώων στο μέλλον, κ.ο.κ. Αλλά η επιστήμη, και συγκεκριμένα η νοολογία, ερευνά την ανθρώπινη νόηση και βρίσκει οτι ένα διαφορετικό “σενάριο” ακούγεται πιο πιστευτό: οτι αυτό που αντιλαμβανόμαστε σαν “ψυχή” είναι μια αναφυόμενη ιδιότητα μιας μοναδικής, αλλά εξαιρετικά πολύπλοκης, αυτοαναφερόμενης έννοιας: της έννοιας του “εγώ”. (Π.χ., βλ. το βιβλίο του Douglas Hofstadter: “I Am a Strange Loop” [29]· επίσης, το έργο Περί Ψυχής του παρόντος συγγραφέα.) Πώς μπορεί να μην υπάρχει σύγκρουση όταν η επιστήμη (κάποια σχετικά πεδία-της, έστω) και οι θρησκείες (σχεδόν όλες) διαφωνούν σε μια τόσο θεμελιώδη ιδέα, όπως περί της φύσης της “ψυχής”;

Νομίζω πως για την άρνηση της ύπαρξης όχι απλώς σύγκρουσης, αλλά συγκρούσεων μεταξύ επιστήμης και θρησκείας απαιτείται να έχουμε παρωπίδες, ή άγνοια, ή και τα δύο. Και το λέω αυτό όχι γιατί η σκέψη-μου είναι διαποτισμένη με πολεμική διάθεση, αλλά γιατί δεν το βρίσκω τίμιο να κλείνω τα μάτια στην ύπαρξη αντικρουόμενων απόψεων και των συνεπαγόμενων τους αντιφάσεων.

4.3.1 Θρησκευτική έλλειψη τιμιότητας: πώς οι Δημιουργιστές παραποιούν τις επιστημονικές θεωρίες

Αυτό το θέμα θα αναπτυχθεί στο μέλλον όπως τα υπόλοιπα, αλλά προς το παρόν ο αναγνώστης μπορεί να παρακολουθήσει μια ιδιαίτερη παρουσίασή του σ’ αυτήν τη σελίδα (στα αγγλικά) από τον ίδιο συγγραφέα.

5. Κίνδυνοι από την επιστήμη

5.1 Είναι η επιστήμη μια άλλη μορφή θρησκείας;

5.2 Ένα πείραμα σκέψης: τί θα συνέβαινε αν η θρησκεία εξαφανιζόταν και παρέμενε η επιστήμη;

Σημειώσεις (κάνοντας κλικ στο (^) επιστρέφετε στο κείμενο)

(^) Μάλιστα, μάλιστα, γνωρίζω: κάποιοι θρήσκοι άνθρωποι πιστεύουν οτι ολόκληρος ο κόσμος δημιουργήθηκε περίπου 10.000 χρόνια πριν. Άλλοι παραδέχονται οτι η Γη δημιουργήθηκε γύρω στα 4,5 δισεκατομμύρια χρόνια πριν, όπως μας λέει η σύγχρονη επιστήμη, αλλά οτι το είδος-μας έχει ηλικία το πολύ 10.000 έτη· έτσι, δέχονται μεν την επιστήμη όταν δεν τους πολυπειράζει, αλλά την απορρίπτουν όταν πιστεύουν πως τους ενοχλεί. (Είχα μακρόχρονες συζητήσεις με τέτοιους ανθρώπους στο παρελθόν, κ' έτσι απέκτησα εμπειρία από πρώτο χέρι συζητώντας μ' εκείνους που δέχονται την επιστήμη επιλεκτικά.) Για εκείνους για τους οποίους οι χρονικοί ορίζοντες του παρελθόντος είναι συρρικνωμένοι στα 10.000 χρόνια... τί μπορώ να πω... θα το ξεπεράσουν. Οι άνθρωποι στο παρελθόν έχουν πιστέψει πολύ πιο απίστευτα πράγματα: οτι η Γη είναι επίπεδη, οτι βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, οτι ο ουρανός είναι ένας κρυστάλλινος θόλος που συγκρατεί το νερό το «υποκάτω του στερεώματος» από «του ύδατος του επάνω του στερεώματος», του θόλου δηλαδή, και άλλα πολλά. Τελικά η επιστημονική γνώση γίνεται κτήμα και κοινή γνώση του μέσου ανθρώπου, αλλά παίρνει ολόκληρους αιώνες για να συμβεί αυτό.

(^) Μουσουλμάνοι μου έχουν εκφράσει την άποψη οτι ο Αλλάχ του Ισλάμ είναι μια καλύτερα νοούμενη έννοια (“πιο τέλεια”) από το Θεό των Χριστιανών, επειδή ο Αλλάχ δεν έχει φύλο, δεν είναι ούτε Άνδρας ούτε Γυναίκα. Ωραία, μπορεί να είναι αλήθεια οτι ο Αλλάχ δεν έχει φύλο στο νου των Μουσουλμάνων, αλλά αυτό μπορεί να είναι απλή συνέπεια του γεγονότος οτι τα Αραβικά, που είναι η γλώσσα του Κορανίου, όπως επίσης και σχεδόν κάθε άλλη γλώσσα όπου κυριαρχεί η Ισλαμική θρησκεία, δεν έχουν γραμματικό γένος. Έτσι, οι Μουσουλμάνοι δεν χρειάζονται να πουν Αυτός ή Αυτή (ή Του ή Της, κλπ.) όταν αναφέρονται στον Αλλάχ, εφόσον η έννοια “γραμματικό γένος” δεν υπάρχει στις περισσότερες από τις γλώσσες που μιλούν. Αλλά η πλειοψηφία των Χριστιανών μιλά Ινδο-Ευρωπαϊκές γλώσσες, που τυχαίνει να έχουν γραμματικό γένος, υποχρεώνοντας τον ομιλητή να επιλέξει μια προσωπική ή κτητική αντωνυμία με γένος, όπως Του ή Της. (Η επιλογή “Αυτό” για γλώσσες που έχουν ουδέτερο γένος θεωρείται προσβλητική όταν αναφέρεται στο Θεό.) Ειδικά στα Νέα Ελληνικά, ακόμα και τα κύρια ονόματα παίρνουν οριστικό άρθρο με γένος· έτσι, όποιος Μουσουλμάνος μιλά ελληνικά είναι υποχρεωμένος να πει «ο Αλλάχ», βάζοντας το αρσενικό άρθρο, γιατί αν παρέλειπε το άρθρο δεν θα μιλούσε σωστά ελληνικά, κι αν επέλεγε το θηλυκό ή ουδέτερο άρθρο, αυτό θα ήταν ακόμα χειρότερη επιλογή. Το θέμα του φύλου του Θεού λοιπόν είναι ουσιαστικά γλωσσολογικής φύσης, και δεν θα 'πρεπε να θεωρείται λόγος για να κοκκορεύεται κανείς για τη θρησκεία-του.

(^) Πληροφορήθηκα οτι κάποιοι χρησιμοποιούν τη λέξη “θρησκεία” έτσι ώστε να περιλαμβάνει ακόμα και μη-πιστούς. Π.χ. ισχυρίζονται οτι οι άθεοι, κι ακόμα και οι αγνωστικιστές, είναι θρήσκοι, εφόσον έχουν κάποια γνώμη σχετικά με την ύπαρξη, ή την ανυπαρξία, ή ακόμη και την άγνοια περί ύπαρξης, του Θεού. Με άλλα λόγια, είτε σας αρέσει είτε όχι, είστε θρήσκοι. Το κάνουν αυτό χρησιμοποιώντας το δικό-τους ορισμό για την έννοια “θρησκεία”. Σε κάποιους αρέσει να παίζουν το παιχνίδι “ποιος είναι ο ορισμός που δίνεις;” Θα ήθελα να το ξεκαθαρίσω εδώ οτι δεν νομίζω πως η συζήτηση περί ορισμού της έννοιας “θρησκεία” είναι ιδιαίτερα παραγωγική ή διαφωτιστική. Υπάρχουν κάποιοι λεγόμενοι ορισμοί που καταλήγουν να ορίζουν σαν θρήσκους μόνο εκείνους τους ανθρώπους που ανήκουν σ' ένα συγκεκριμένο δόγμα (π.χ. το Χριστιανισμό). Άλλοι “ορισμοί”, όπως προανέφερα, είναι τόσο γενικοί που αντιμετωπίζουν πρακτικά κάθε σύνολο ιδεών σαν μια θρησκεία. Τί νόημα έχει ένας ορισμός που περιλαμβάνει τα πάντα; Νομίζω πως ο μόνος λόγος ύπαρξης ενός τόσο γενικού “ορισμού” είναι να ικανοποιησει τον εγωισμό κάποιων πιστών, επιτρέποντάς τους να ισχυριστούν: «Χα! Βλέπετε; Ακόμη κ' εκείνοι που λένε πως είναι άθρησκοι, στην πραγματικότητα είναι θρήσκοι!» Η ψυχολογία-τους, κατά τη γνώμη μου, μοιάζει μ' ενός μικρού παιδιού. Μια πιο λογική άποψη περί ορισμού της θρησκείας περιγράφεται εδώ, όπου δίνεται μια λίστα από κριτήρια προκειμένου να χαρακτηριστεί ένα σύνολο ιδεών σαν “θρησκεία” (βάσει της Εγκυκλοπαιδείας της Φιλοσοφίας), υποδηλώνοντας οτι κάποια από τα

συστήματα ιδεών μπορεί να ικανοποιούν μερικά, λίγα, ένα, ή και κανένα από τα κριτήρια. Έτσι, το ερώτημα του αν ένα σύστημα ιδεών ονομάζεται “θρησκεία” μπορεί να μην επιδέχεται απάντηση του τύπου άσπρο-μαύρο.

(^) Πώς το γνωρίζουμε αυτό; Δεν υπάρχουν άμεσες ενδείξεις ότι κανένα άλλο ζώο εκτός από τον άνθρωπο δεν μπορεί να φανταστεί το μακρινό μέλλον, γιατί είναι εξαιρετικά δύσκολο να φτιαχτεί ένα ψυχολογικό πείραμα κατά το οποίο να επαναλαμβάνεται κάποιο γεγονός π.χ. μια φορά κάθε δύο χρόνια, και να εξεταστεί αν κάποιο ζώο έμαθε να αναμένει (δηλ. να προβλέπει) τη μελλοντική εμφάνιση του γεγονότος μετά από κάποιες δεκαετίες εκπαίδευσης. (Ποιος ερευνητής θα μπορούσε να πάρει οικονομική υποστήριξη γι’ αυτού του είδους την ατέρμονη έρευνα! Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι η έρευνα σ’ αυτό το θέμα μέσω διαφορετικής οδού απουσιάζει πλήρως.[23]) Όμως ένα έμμεσο επιχείρημα φαίνεται να είναι πειστικό: τα ζωικά είδη δεν αναπτύσσουν ικανότητες “για πλάκα”, αλλά επειδή υπάρχει κάποια περιβαλλοντική πίεση που τα υποχρεώνει να εξελιχθούν ώστε ν’ αποκτήσουν την ικανότητα και να επιζήσουν παρά την πίεση. (Αυτό ισχύει για κάθε ζωντανό είδος, όχι μόνο για τα ζώα.) Για παράδειγμα, οι καμηλοπαρδάλεις απέκτησαν τους ψηλούς λαιμούς-τους όχι επειδή διασκεδάζουν βλέποντας τον κόσμο “αφ’ υψηλού”, αλλά επειδή η βλάστηση με την οποία τρέφονται στην Αφρικανική σαβάννα περιλαμβάνει κάποια πολύ ψηλά δέντρα, και οι καμηλοπαρδάλεις εξειδικεύτηκαν στο να τρέφονται από κείνα. Τώρα, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο φυσικό γεγονός που να επαναλαμβάνεται περιοδικά στον πλανήτη-μας με μια περίοδο μεγαλύτερη από ένα έτος και μικρότερη απ’ τη ζωή ενός ζώου, που η αντίληψή της θα έδινε ένα πλεονέκτημα στην επιβίωση του ζώου. Ακόμα και μη-περιοδικά γεγονότα, όπως οι χρονικά τυχαίοι θάνατοι των συγγενών και συντρόφων, δεν φαίνονται να βοηθούν: πώς θα βοηθούνταν στην επιβίωσή του ένα ζώο, και πώς θα άφηνε περισσότερους απογόνους ξέροντας ότι οι σύντροφοί του θα πεθάνουν κάποια ώρα στο μακρινό μέλλον;

Ιδού ένα υποθετικό συγκεκριμένο παράδειγμα: υπάρχουν κάποια τζιτζίκια, όπως το *Magisicada septendecim*, που εμφανίζονται μια φορά κάθε 17 χρόνια σε ορισμένα μέρη της Βορείου Αμερικής· αν υπήρχαν κάποιοι εγκεφαλικά προικισμένοι πίθηκοι που να ζούσαν στα μέρη όπου εμφανίζονται αυτά τα τζιτζίκια, και οι πίθηκοι τα τρώγαν, ίσως αυτό να αποτελούσε παράδειγμα περιβαλλοντικής πίεσης για τους πιθήκους που να τους ωθούσε να εξελιχθούν ώστε να αντιλαμβάνονται το μακρινό μέλλον, με χρονικό ορίζοντα τουλάχιστον 17 ετών· αλλά δεν υπάρχουν άλλοι πίθηκοι εκτός απ’ τους ανθρώπους, ούτε άλλα ντόπια εγκεφαλικά προικισμένα ζώα στο Νέο Κόσμο.

Έτσι, δεν υπάρχει περιβαλλοντική πίεση για να ωθήσει ένα ζώο με αρκετά αναπτυγμένο εγκέφαλο ώστε ν’ αρχίσει να σκέφτεται για το μακρινό μέλλον. Όσο για τους ανθρώπους, πρέπει να έχουμε αναπτύξει την ικανότητά μας να σκεφτόμαστε το μακρινό μέλλον σαν “πρόσθετο δώρο” — αν μπορεί ποτέ να λέγεται δώρο, προκαλώντας-μας το φόβο του θανάτου — επειδή αναπτύξαμε άλλες, πιο θεμελιώδεις νοητικές ικανότητες.

(^) Λέγεται συχνά ότι ο Στάλιν ήταν άθεος. Ναι, αλλά “εκ συρμού”, όχι “εκ πεποιθήσεως”. Ο Στάλιν μας είναι γνωστός όχι επειδή ήταν άθεος, αλλά επειδή ήταν ένας στυγνός στρατιωτικός και πολιτικός αρχηγός, που προκάλεσε μια καλά καταγεγραμμένη γενοκτονία (των Ουκρανών, από λιμό), έστειλε τους πολιτικούς αντιπάλους-του να πεθάνουν σε στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας στη Σιβηρία, αλλά επίσης έσωσε τη Ρωσία από την κατάκτηση από τους επιτιθέμενους Ναζί κατά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αν ήταν άθεος, αυτό συνέβη γιατί “όφειλε” να ήταν, σαν καλός κομμουνιστής, εφόσον ο κομμουνισμός ήταν στα μαχαίρια με κάθε καθεστηκία τάξη που υποστήριζε την παλιά Τσαρική Ρωσία — φυσικά και με την Εκκλησία — και καθώς είχε έντονα επηρεαστεί από τον Καρλ Μαρξ, ο οποίος είχε αφορίσει τη θρησκεία ως «το όπιο του λαού». Ως άθεος, ο Στάλιν ήταν εντελώς αστοιχειώτος. Η γνώση-του περί θρησκείας δεν θα μπορούσε να περιλαμβάνει ούτε το 1/100ό από όσα συζητούνται στο παρόν

ταπεινό κείμενο, απλούστατα γιατί τα περισσότερα από όσα παρουσιάζονται εδώ ήσαν άγνωστα τότε, έναν αιώνα πριν· και επίσης γιατί ο νεαρός Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς Τζουγκασβίλι (ο μετέπειτα “Στάλιν”) μετά βίας είχε καιρό κατά τα σχολικά-του χρόνια να εντρυφήσει στις λεπτές φιλοσοφικές αποχρώσεις της θρησκείας και της αθεΐας.

(^) Ή, αν θέλετε, η εξήγηση υπάρχει, αλλά είναι πιθανοθεωρητική, και συνήθως όχι εύκολα κατανοητή απ’ όποιον δεν έχει το κατάλληλο υπόβαθρο. Αν στρίψετε ένα νόμισμα 1.000 φορές, οι πιθανότητες λένε ότι θα πέσει περίπου 500 φορές “κορώνα” και 500 φορές “γράμματα”. Ας πούμε ότι το “κορώνα” είναι το ζητούμενο, δηλ. σας κερνούν ένα γεύμα για κάθε “κορώνα”, ενώ με τα “γράμματα” κερνάτε εσείς ένα γεύμα. Συνολικά, μετά από 1000 στριψίματα του νομίσματος, οι πιθανότητες είναι ότι είτε θα λάβετε ένα μικρό αριθμό γευμάτων (θα είστε λίγο “τυχερός”), είτε ότι θα πληρώσετε ένα μικρό αριθμό γευμάτων (λίγο “άτυχος”). Αλλ’ αν επαναλάβουν το ίδιο πείραμα 1000 άτομα, υπάρχει πιθανότητα σ’ ένα ή δυο απ’ αυτούς να τύχει ένας πολύ μικρός αριθμός από “γράμματα” και όλα τ’ άλλα να έρθουν “κορώνα”: αυτοί θα είναι οι πολύ τυχεροί· παρόμοια, σ’ ένα-δυο άτομα θα τύχει ένας μεγάλος αριθμός από “γράμματα” (οι άτυχοι). Όσο πιο μεγάλο το δείγμα των ατόμων, τόσο πιο μεγάλη η πιθανότητα ότι θα υπάρξει κάποιος πολύ άτυχο άτομο ανάμεσά τους, ίσως κάποιος που θα πρέπει να πληρώσει σε γεύματα πιο πολύ κι απ’ την περιουσία-του. Σε μια κοινότητα 1.000.000 ανθρώπων, εσείς και άλλοι θα μιλούσατε με οίκτο για την ατυχία που χτύπησε το φτωχό συνάνθρωπό σας, και θα προσπαθούσατε μάταια να βρείτε μια εξήγηση με όρους εκτός της θεωρίας των πιθανοτήτων. Αλλά δεν χρειάζεται άλλη εξήγηση. Όλο κι όλο που χρειάζεται να καταλάβει κανείς είναι στοιχειώδεις πιθανότητες, και το πώς τα ζάρια της ζωής τυχαίνει να είναι μερικές φορές πολύ καλά, και μερικές φορές πολύ άσχημα για λίγους ανθρώπους. Η προσοχή-μας συνήθως εστιάζεται σ’ εκείνους τους λίγους, και αγνοούμε τη μάζα των υπόλοιπων με τη λιγότερο εντυπωσιακή — καλή ή κακή — τύχη.

(^) Ο Θεός ήταν καλός για μας φυσικά, τους συγγραφείς της ιστορίας. Τους άλλους, ο Θεός τους εξάλειψε χωρίς δεύτερη προειδοποίηση. Τα ήθη εκείνη την εποχή ήταν τέτοια που οι αρχαίοι Ιουδαίοι δεν έβρισκαν καθόλου προβληματική την ιδέα ότι “ο Θεός-μας μας βοηθά να εξαλείψουμε τη γειτονική φυλή, συμπεριλαμβανομένων και των νεογέννητων βρεφών-τους, τις μητέρες-τους, και τους ηλικιωμένους-τους”. Οπότε απέδιδαν τις αρχαίες γενοκτονικές πράξεις-τους στο Θεό-τους. Η ιδέα ότι ο Θεός δεν μπορεί να είναι τόσο μοχθηρός ώστε να σκοτώνει — ή να βοθάει εμάς να σκοτώνουμε — τους απίστευτους είναι πολύ πρόσφατη, και δεν την έχουν ενστερνιστεί όλοι οι άνθρωποι στον πλανήτη ακόμα, εφόσον γενοκτονίες στο όνομα κάποιου θεού συνεχίζουν να συμβαίνουν. Περισσότερα για την εξέλιξη της ηθικής σ’ αυτήν την υποενότητα.

(^) Οι μύθοι δημιουργίας των περισσότερων αρχαίων θρησκείων μοιάζουν αφελείς όταν μπαίνουν κάτω από το φακό της λογικής. Για παράδειγμα, ο αρχαιοελληνικός μύθος δημιουργίας μιλάει για ένα πρωταρχικό κενό, στο οποίο υπήρχε μόνο η Νυξ (η Νύχτα), προσωποποιημένη σαν πουλί με μαύρα φτερά. Η Νυξ γέννησε ένα χρυσό αυγό, απ’ το οποίο εκκολάφθηκε ο Έρως, ο θεός της αγάπης, κλπ. κλπ. Όμως ποιος δημιούργησε τη Νύκτα; Από πού μας προέκυψε εκείνη; Παρόμοια, ο μύθος δημιουργίας των αρχαίων Εβραίων (που τον υιοθέτησε ο Χριστιανισμός, και που του έκανε κακή αντιγραφή το Ισλάμ), αρχίζει με το Θεό, που δημιούργησε τον ουρανό και τη γη. Όμως ποιος δημιούργησε το Θεό; Από πού μας προέκυψε εκείνος; Αντίθετα με την κοινή λογική, οι πιστοί του Ιουδαϊσμού και των απογόνων θρησκείων-του δεν φαίνονται να το θεωρούν αυτό ούτε σαν λογική ερώτηση. Τώρα, μπορεί κανείς να νομίσει ότι μόνο ο νους του θρήσκου ανθρώπου πέφτει στην παγίδα να πιστεύει ότι υπάρχει μια πλήρης εξήγηση της δημιουργίας, ενώ στην πραγματικότητα καμιά εξήγηση δεν μπορεί να είναι αυτάρκης (εφόσον κάθε εξηγητικό σύστημα πρέπει να βασίζεται σε κάποιες αρχικές υποθέσεις). Εντούτοις, ακόμα και οι σύγχρονοι επιστήμονες δεν φαίνονται να έχουν ανοσία σ’ αυτό το νοητικό

ατόπημα. Οι θεωρητικοί φυσικοί, λόγου χάρη, ψάχνουν την τελική εξίσωση που θα εξηγούσε τα πάντα — μια “θεωρία του παντός”. Όμως πώς θα εξηγούνταν οι ιδιότητες των θεμελιωδών στοιχείων σε μια τέτοια εξίσωση; Αυτό το ερώτημα εξετάζεται περαιτέρω σ’ αυτή τη σελίδα-μου.

(^) Αντιφάσεις υπάρχουν, για παράδειγμα, εκεί όπου τα θρησκευτικά κείμενα δίνουν πληροφορίες που αντιτίθενται στη σύγχρονη επιστήμη. Προβλέποντας την έντονη διαμαρτυρία και απόρριψη αυτής της ιδέας από κάποιους θρήσκους αναγνώστες, θα δώσω μόνο μια σύντομη λίστα τέτοιων αντιφάσεων, αυτοπεριοριζόμενος στη Γένεση της Παλαιάς Διαθήκης, και επισημαίνοντας ότι αυτό που έχει ενδιαφέρον δεν είναι τόσο η ύπαρξη των αντιφάσεων καθαυτό (οι οποίες είναι αναμενόμενες, καθώς τα κείμενα γράφτηκαν από αρχαίους συγγραφείς που τους έλλειπε η σημερινή γνώση), όσο ο ζήλος με τον οποίο ο θρήσκος νους αυτο-τυφλώνεται, όντας σε άρνηση της ύπαρξης των αντιφάσεων, και επινοώντας τις πιο γελοίες και παράλογες “εξηγήσεις” για το γιατί αυτές τελικά δεν αποτελούν αντιφάσεις. Η σύντομη λίστα-μου ακολουθεί:

Απ’ την αρχή κιόλας, ο Θεός δημιουργεί μερικά πράγματα με λάθος σειρά: συγκεκριμένα, πρώτα τη Γη (Γέν. 1:1-2, πρώτη “ημέρα”) και μετά — πολύ αργότερα — τα άστρα (Γέν. 1:14-15, τέταρτη “ημέρα”), ενώ αποτελεί σήμερα κοινή γνώση ότι άστρα προϋπήρχαν της Γης, του Ήλιου, και του ηλιακού-μας συστήματος για αρκετά δισεκατομμύρια χρόνια.

Κατά τη δεύτερη “ημέρα”, ο Θεός δημιουργεί το “στερέωμα” (Γέν. 1:6), το οποίο καλεί “Ουρανό” (Γέν. 1:8), με σκοπό να διαχωρίσει τα νερά που ήσαν κάτω από το στερέωμα, από τα νερά που ήσαν πάνω από το στερέωμα (Γέν. 1:7). Η αρχαία Ιουδαϊκή κοσμοθεωρία εδώ είναι καθαρή σαν κρύσταλλο: το στερέωμα/ουρανός είναι ένας θόλος που διαχωρίζει τα νερά από κάτω-του (τις θάλασσες και τους ωκεανούς) από τα νερά από πάνω-του· γιαυτό ο ουρανός είναι γαλάζιος αγαπητοί φίλοι, γιατί υπάρχουν νερά πάνω απ’ το στερέωμα· και όταν βρέχει, προφανώς είναι εκείνα τα νερά που πέφτουν κάτω στη γη (όπως μας βεβαιώνει η ιστορία του κατακλυσμού, Γέν. 7:11, όπου λέγεται ότι άνοιξαν οι κρουνοί του ουρανού). Και όμως αυτή η τόσο προφανής — και χαριτωμένη! — αρχαία θεώρηση του φυσικού κόσμου απορρίπτεται μετά βδελυγμίας, ή στην καλύτερη περίπτωση αγνοείται, από τους ακλόνητους πιστούς της Ιουδαϊκής και Χριστιανικής θρησκείας.

Ο Θεός δημιουργεί χορτάρι, άλλα φυτά, κι ακόμα και δέντρα με φρούτα (Γέν. 1:11-12, τρίτη “ημέρα”) πριν από τον ήλιο (Γέν. 1:16-17, τέταρτη “ημέρα”). Πώς θα μπορούσαν τα φυτά να επιζήσουν και ν’ αναπτυχθούν για μια ολόκληρη “ημέρα” χωρίς ηλιακό φως, εκτός αν η λεγόμενη “ημέρα” ήταν στην κυριολεξία περίοδος 24 ωρών, ή ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα; (Αυτό όμως θα έρχονταν σε αντίθεση με το σύνολο της επιστημονικής γνώσης, αφού γνωρίζουμε ότι ο κόσμος δεν δημιουργήθηκε σε μερικές ημέρες, αλλά σε περίπου 13 δισεκατομμύρια χρόνια.) Ένας θρήσκος φονταμενταλιστής κάποτε μου πρότεινε την “εξήγηση” ότι το φως που έθρεφε τα φυτά κατά την τρίτη ημέρα ήταν το σκόρπιο φως που δημιουργήθηκε την πρώτη ημέρα, που με τη σειρά-του υποτίθεται πως ήταν το φως που δημιουργήθηκε κατά τα πρώτα στάδια της Μεγάλης Έκρηξης του σύμπαντος. Τέτοιου είδους “εξηγήσεις”, παρόλο που ακούγονται εντυπωσιακές στους αδαείς, είναι τελείως αστήρικτες επιστημονικά: τον καιρό που σχηματίζονταν ο πλανήτης-μας, το σκόρπιο φως της Μεγάλης Έκρηξης είχε ήδη μετατραπεί σε ακτινοβολία αόρατη στο γυμνό οφθαλμό, τελείως ακατάλληλη για να προκαλέσει φωτοσύνθεση στους χλωροπλάστες των φυτών.

Η ίδια η δημιουργία χόρτων, θάμνων, και δέντρων, αντιφάσκει με αυτά που γνωρίζουμε: ο Θεός δεν χρειαζόταν να καταφύγει σ’ ένα θαύμα, και να δημιουργήσει τα φυτά με κάποιον ιδιαίτερο τρόπο, γιατί η φύση έχει έναν πολύ αποτελεσματικό και φυσικό (όχι υπερφυσικό) τρόπο με τον οποίο τα δημιουργήσε: τα φυτά εξελίχθηκαν από ζωή βακτηριδιακής φύσης. Σε μερικές χώρες, π.χ. στις Η.Π.Α., οι

Θρήσκοι φονταμενταλιστές ξοδεύουν απίστευτη ποσότητα ενέργειας προσπαθώντας να καταρρίψουν το επιστημονικά προφανές: το ότι η βιολογική εξέλιξη συνέβει (και συνεχίζει να συμβαίνει). Αυτή η στάση της θρησκείας απέναντι στην επιστήμη έχει παρατηρηθεί επανειλημμένα στο παρελθόν, ιδίως όταν η Χριστιανική Εκκλησία έκαιγε ανθρώπους στην πυρά επειδή αντιτίθεντο στο επίσημο δόγμα της Εκκλησίας ότι η Γη είναι στο κέντρο του κόσμου, ενώ ο Ήλιος, η Σελήνη, και τα άλλα σώματα περιφέρονται γύρω απ' τη Γη. (Πόσες φορές πρέπει να αποδειχτεί ότι η θρησκεία κάνει λάθος πρωτού οι θρήσκοι φονταμενταλιστές να το καταλάβουν επιτέλους ότι ανήκουν στη λάθος κατηγορία ανθρώπων για να διατυπώνουν κρίσεις που αφορούν στο φυσικό κόσμο;)

Ούτε τα άστρα χρειάζονται κάποιον ιδιαίτερο (θαυματουργό) τρόπο για να δημιουργηθούν· τώρα γνωρίζουμε ακριβώς πώς δημιουργούνται, σύμφωνα με τους νόμους της φυσικής (διαβάστε εδώ πώς). Επίσης, τα άστρα δεν δημιουργήθηκαν μια κ' έξω κάποια “ημέρα”, όπως το κείμενο της Γενέσεως δηλώνει, αλλά συνέχισαν να δημιουργούνται σ' όλη τη διάρκεια της “δημιουργίας”, ακατάπαυστα. Τα άστρα συνεχίζουν να δημιουργούνται και σήμερα (ακατάπαυστα), σχεδόν σε κάθε γωνιά του γαλαξία-μας (όπως και σε κάθε γαλαξία), και μπορεί κανείς να δει εντυπωσιακές εικόνες άστρων σε κάθε σταδιο της δημιουργίας-τους, παρμένες από το διαστημικό τηλεσκόπιο Hubble. Έτσι, η ιδέα ότι υπήρξε κάποιος συγκεκριμένος χρόνος κατά τον οποίο δημιουργήθηκαν τα άστρα είναι εκτός πραγματικότητας.

Ένας αναγνώστης εξέφρασε την ένσταση ότι το Εβραϊκό ρήμα που χρησιμοποιείται για το “δημιούργησε” είναι bara', ένας τύπος οριστικής παρατατικού ενεργητικής φωνής, υποδηλώνοντας έτσι μια πράξη που άρχισε στο παρελθόν και συνεχίζεται ακόμη... ο Θεός συνεχίζει να δημιουργεί (ακόμη και αστέρια), σύμφωνα μ' αυτόν τον αναγνώστη. Αλλά το πρόβλημα δεν είναι ο χρόνος και η έγκλιση κάποιων ρημάτων της Γενέσεως. Ο αναγνώστης παραβλέπει δύο σημεία: πρώτο, αν ο Θεός δημιούργησε και συνεχίζει να δημιουργεί, τότε τί νόημα έχει να οριοθετείται χρονικά η δημιουργία των άστρων σε μια συγκεκριμένη “ημέρα”, όπως την τέταρτη; Γιατί όχι την πρώτη (όπως θα ταίριαζε πιο πολύ, καθώς απ' όλα τα γεγονότα που αναφέρονται στη Γένεση 1, η δημιουργία των άστρων είναι μια διαδικασία τόσο αρχαία όσο σχεδόν ολόκληρο το σύμπαν); Και δεύτερο, σ' αλήθεια ο Θεός δημιουργεί άστρα; Για ποιο λόγο κάποιος που έχει καταλάβει τις φυσικές διεργασίες πίσω απ' τη δημιουργία των άστρων να πιστεύει ότι τα φτιάχνει ο Θεός; Μήπως πιστεύει κανένας μορφωμένος άνθρωπος σήμερα ότι ο Θεός δημιουργεί τις σταγόνες της βροχής; Όχι, έτσι δεν είναι; Τότε γιατί να δημιουργεί ο Θεός τις “σταγόνες της βαρύτητας”, ή άστρα, όπως κοινά ονομάζονται; Φυσικά, αν δεν ξέρει κανείς αρκετά για τα σύννεφα, το τί είναι, και κάτω από ποιες συνθήκες σχηματίζονται σταγόνες βροχής, μπορεί κανείς να αποδώσει τη βροχή στο Θεό (“Εάν, τότε, σ' αλήθεια ακολουθήσετε τις εντολές-μου [...] θα δώσω την εποχιακή βροχή στη γη-σας, την πρώιμη βροχή και την όψιμη βροχή [...]” [Δευτ. 11:13–14]). Παρόμοια, σήμερα υπάρχουν πολλοί που δεν έχουν ιδέα πώς σχηματίζονται τα άστρα, κ' έτσι αποδίδουν τη δημιουργία-τους στο Θεό. Παρακαλώ ας διαβαστεί τουλάχιστον η εξήγηση του πώς δημιουργούνται τα άστρα σ' αυτή την ενότητα.

Ο Θεός δημιουργεί τα ζώα μόνο κατά την πέμπτη και έκτη “ημέρα” (Γέν. 1:20-25), ενώ τα φυτά είναι ήδη παρόντα από την τρίτη “ημέρα” (βλ. παραπάνω). Αλλά γνωρίζουμε ότι φυτά και ζώα εξελίχθηκαν ουσιαστικά ταυτόχρονα από μικροβιακής φύσης ζωή: τα φωτοσυνθετικά ευκαρυωτικά (= “με πυρήνα”) κύτταρα σχημάτισαν αποικίες που αποτέλεσαν τους προγόνους των πρώτων φυτών· και σχεδόν κατά την ίδια γεωλογική εποχή, “ζωικά” πρώτιστα (ευκαρυωτικά κύτταρα που ζούσαν επιτιθέμενα και περικλείοντα άλλα κύτταρα) σχημάτισαν αποικίες, τους προγόνους των πρώτων ζώων. Σίγουρα, ο ισχυρισμός ότι μια ολόκληρη “ημέρα” (η τέταρτη) μεσολάβησε μεταξύ φυτών και ζώων (μια ημέρα

που, σημειωτέον, περιελάμβανε τη δημιουργία των άστρων, του Ήλιου, και της Σελήνης), έρχεται σε κατευθείαν σύγκρουση με τη σύγχρονη γνώση.

Ο Θεός δημιουργεί ακόμα και ολόκληρες ομοταξίες ζώων με λάθος σειρά: τα ερπετά δημιουργούνται την έκτη “ημέρα” (Γέν. 1:24-25), αλλά τα πτηνά, που γνωρίζουμε ότι εξελίχθηκαν από τα ερπετά κάποια χρονική εποχή κατά την Ιουράσσια περίοδο, δημιουργούνται την πέμπτη “ημέρα” (Γέν. 1:20-21).

(^) Ένα παράδειγμα σύγχρονης, κι ακόμη κ’ επικίνδυνης θρησκευτικής ανοησίας είναι η θέση της Καθολικής Εκκλησίας ότι αντισυλληπτικά μέσα (προφυλακτικά) δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται, επειδή δρουν ενάντια στην εντολή του Θεού περί πολλαπλασιασμού του ανθρώπινου είδους. Δεν τους πειράζει που αυτή η θρησκευτική οδηγία δρα ως εκτελεστικό απόσπασμα, στέλνοντας ανθρώπους στο θάνατο από AIDS (βλ. περισσότερα σε άλλη υποσημείωση(*)). Οι ανοησίες στο Μουσουλμανικό κόσμο περιλαμβάνουν την (αλλά δεν περιορίζονται στην) αντιμετώπιση των γυναικών, οι οποίες, σε χώρες όπως η Σαουδική Αραβία δεν μπορούν να ψηφίσουν, δεν μπορούν να οδηγήσουν, δεν μπορούν να αποκτήσουν τυπική εκπαίδευση, δεν μπορούν να πάνε έξω από το σπίτι-τους εκτός αν συνοδεύονται από άντρα, όταν καταφέρνουν να βγουν πρέπει να ντυθούν σαν ένα σακί με πατάτες, και τιμωρούνται αυστηρά αν κάποιο σημείο του σώματός-τους αποκαλυφθεί δημόσια· επιπλέον, η μαρτυρία δύο γυναικών στο δικαστήριο ισούται με τη μαρτυρία ενός μόνο άντρα.

(^) Για κάποιο μυστήριο λόγο, υπήρξε ένα φοβερό μπέρδεμα στα νεοελληνικά γραπτά μ’ αυτόν το θεό. Όταν ήμουν μικρός, όλα τα νεοελληνικά βιβλία αναφέρονταν στο θεό του Κάτω Κόσμου σαν “Πλούτωνα”. Από παιδικά βιβλία για τη μυθολογία των Ελλήνων, μέχρι σοβαρά βιβλία για την αρχαιότητα, όλα έλεγαν «ο Πλούτων», ενώ μόνο το βασιλείο του, δηλ. ο Κάτω Κόσμος, αναφερόταν σαν «Άδης». Και όμως, τα κλασικά αρχαία ελληνικά κείμενα αναφέρονται στο θεό μόνο σαν Άδη (και αργότερα στο βασιλείο του με το ίδιο όνομα), ποτέ σαν Πλούτωνα, που ήταν το όνομα που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίοι για το θεό αυτό (Pluto, απ’ την ελληνική λέξη “πλούτος”, ευφημισμός του Άδη, ίσως λόγω των μεταλλευμάτων που υπάρχουν στη γη — βλ. εδώ). Γιατί αυτή η σύγχυση; (Μήπως λόγω του τότε ονομαζόμενου “9ου πλανήτη”, του Πλούτωνα, που πρόσφατα έχασε το κύρος του πλανήτη; Οι Έλληνες αστρονόμοι θα έπρεπε να ονομάζουν το ουράνιο αυτό σώμα Άδη, και όχι Πλούτωνα, εφόσον ονομάζουν τον 8ο πλανήτη Ποσειδώνα, και όχι “Νεπτούνιο” ή κάτι τέτοιο.) Χρειάστηκε να ζήσω στο εξωτερικό για ένα διάστημα, και να μάθω ότι οι ξένοι όταν αναφέρονται στον υποχθόνιο θεό των Ελλήνων λένε Hades (Άδης), και όχι Pluto, για να διαπιστώσω τη νεοελληνική σύγχυση. Δεν γνωρίζω αν αυτή η σύγχυση εξακολουθεί ή έχει εξαλειφθεί, και τί μαθαίνουν τώρα τα Ελληνόπουλα.

(^) Αυτού του είδους η χρήση του όρου “διανοουμενισμός” δεν θα πρέπει να συγχέεται με την άλλη, πιο κοινή χρήση, που σημαίνει τον έπαινο της ισχυρά αναπτυγμένης διάνοησης, έννοια που συνδέεται έντονα με τον “ελιτισμό”. Αυτό έχει προκαλέσει την εμφάνιση της κίνησης του “αντι-διανοουμενισμού”, που είναι συνώνυμος με το “λαϊκισμό” (egalitarianism). Όλα αυτά είναι άσχετα με την έννοια του ανθρωπολογικού διανοουμενισμού.

(^) Για τους φιλοσόφους, ίσως αυτό να είναι ένα πρόβλημα προς εξέταση. Για τους νοολόγους όμως, επιτρέψτε-μου να διαφωνήσω. Όντας νοολόγος, δεν επιθυμώ να δώσω την εντύπωση ότι αντιδρώ σαν ειδικός που αισθάνεται την ανάγκη να απαντήσει ως τέτοιος ακόμα κι όταν δεν έχει απάντηση, αλλά αυτό το πρόβλημα στη νοολογία είναι πραγματικά στοιχειώδες. Το πρόβλημα αναφύεται μόνον όταν μπερδέψουμε δύο επίπεδα περιγραφής: το λογισμικό (software) με το υλικό (hardware) επίπεδο. Σκεφτείτε τον παραλληλισμό με έναν υπολογιστή. Ένα πρόγραμμα μπορεί να κάνει μια περιφερειακή συσκευή να κινηθεί (π.χ. έναν εκτυπωτή, ένα σκληρό δίσκο), και αν το πρόγραμμα είναι αρκούτσως πολύπλοκο, μπορεί να το κάνει αυτό χωρίς να έχει γραφεί από τον προγραμματιστή επί τούτου,

δηλαδή προκειμένου να κινήσει τη συσκευή. (Η κεφαλή του σκληρού δίσκου του υπολογιστή-μου κινείται κατά απρόβλεπτα διαστήματα όλη την ώρα, χωρίς τον άμεσο έλεγχό-μου, και οι κινήσεις-της είναι σκόπιμες, όχι τυχαίες.) Πώς μπορεί το άυλο λογισμικό (το πρόγραμμα) να κινεί οτιδήποτε που έχει υλική υπόσταση; Λοιπόν, αν μείνουμε στο επίπεδο του λογισμικού, φυσικά και έχουμε ένα αναπάντητο αίνιγμα. Όμως το λογισμικό που καταφέρνει και προκαλεί την κίνηση έχει ένα υλικό αντίστοιχο: τα πληροφοριακά “μπιτάκια” που είναι υλοποιημένα σαν μηδενικά ή άσοι στη μνήμη του υπολογιστή. Τα μπιτάκια έχουν τόσο λογισμική (0 και 1, αφηρημένα) όσο και υλική υπόσταση (μέσω οποιουδήποτε φυσικού τρόπου υλοποιούνται σ’ ένα τσιπάκι υπολογιστή, ή σ’ έναν οπτικό δίσκο). Τα υλικά μπιτ είναι που κάνουν την περιφερειακή συσκευή του υπολογιστή να κινηθεί, και είναι η οργάνωση αυτών των μπιτ, μαζί με την τροφοδοσία με ηλεκτρική ενέργεια, που κάνουν τη συσκευή να κινείται με τρόπο σκόπιμο, όχι τυχαίο. Παρόμοια, οι σκέψεις έχουν υλικά αντίστοιχα στους νευρώνες του εγκεφάλου, παρόλο που τα νευρωνικά αντίστοιχα είναι ίσως ακόμα λιγότερο προφανή και πιο δυσδιάκριτα από τα υλικά μπιτάκια. Οι νευρώνες είναι που κινούν το βραχίονα ενός ανθρώπου, και η οργάνωσή τους είναι που δίνει στην κίνηση “νόημα”, όπως ερμηνεύεται η κίνηση απ’ την ανθρώπινη σκοπιά.

(^) Ακριβώς το αντίθετο ισχύει: τα βουνά είναι οι “ρυτίδες” του πλανήτη-μας ακριβώς στα σημεία όπου σείεται και τρέμει: στις περιοχές κοντά στα τρέχοντα ή προϊστορικά σεισμικά ρήγματα, όπου οι τεκτονικές πλάκες συναντώνται. Αλλά βλέπετε ο Μωάμεθ και η συνοδεία-του δεν έζησαν στην Αυστραλία ή τη Σιβηρία για να διαπιστώσουν ότι η Γη είναι χωρίς βουνά ακριβώς εκεί όπου οι σεισμοί ουσιαστικά δεν γίνονται ποτέ αντιληπτοί.

(^) Όπως είναι αναμενόμενο, οι περισσότεροι Αμερικανοί δεν φαίνονται να γνωρίζουν την ιδιότητα αυτή της κουλτούρας-τους, αν κρίνω απ’ την προσωπική-μου επαφή μαζί-τους. Μερικά παραδείγματα σκέψης σε όρους μαύρο-άσπρο είναι τα ακόλουθα:

Υπάρχει το Καλό και το Κακό στον κόσμο. Εμείς είμαστε με το μέρος του Καλού, κ’ έχουμε μερικούς παραδοσιακούς συμμάχους με το μέρος-μας (παρόλο που τους χάνουμε έναν-έναν τελευταία, για άγνωστους λόγους). Όλοι οι άλλοι είναι με το μέρος του Κακού, και τους εκπροσωπεί ο Άξονας του Κακού, αποτελούμενος απ’ τη Βόρεια Κορέα, το Ιράν, και τη Συρία, όπως δήλωσε ο Πρόεδρός μας το 2005. (Η λίστα μπορεί ν’ αλλάζει με την πάροδο του χρόνου, αλλά είναι υποχρεωτικό να υπάρχει κάποια λίστα με Κακούς).

Ο Πρόεδρός μας το δήλωσε ξεκάθαρα μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001: «Είτε είστε μαζί-μας, είτε είστε εναντίον-μας!»

Κάθε άνθρωπος μπορεί να καταχωρηθεί σε μια φυλή: ή θα είναι κανείς Λευκός, ή Μαύρος, ή Ισπανόφωνος, ή Ασιάτης, κλπ. Οπότε μπορούμε πάντα να τσεκάρουμε το κατάλληλο κουτάκι σε φόρμες όπου μας ζητείται να συμπληρώσουμε τη φυλετική-μας προέλευση.

Κάθε άνθρωπος καταχωρείται σε ένα φύλο: άρρεν, ή θήλυ (οπότε πάλι μπορούμε πάντα να τσεκάρουμε το κατάλληλο κουτάκι). Δεν έχει σημασία που υπάρχουν οι τρανσέξουαλ, που μπορεί να αισθάνονται ότι τα σώματά τους διαφωνούν με το φύλο στο οποίο οι ίδιοι πιστεύουν ότι ανήκουν· ή οι ασέξουαλ, που δεν μπορούν (ή διστάζουν) να εκχωρήσουν στον εαυτό-τους ένα από τα δύο φύλα· ή οι ερμαφρόδιτοι· κ.ά.

Κάθε ζωντανό πλάσμα, ή έχει ψυχή ή δεν έχει.

Μετά το θάνατο, η ψυχή πάει ή στον Παράδεισο ή στην Κόλαση.

Ή κερδίζεις ένα πρωτάθλημα, ή όχι. Κανείς ποτέ δεν θυμάται εκείνους που κατέλαβαν τη δεύτερη ή την τρίτη θέση. Επιπλέον, όταν συμμετέχεις σ' έναν αγώνα το κάνεις για να νικήσεις, όχι απλώς για τη συμμετοχή. (Τί γελοία ιδέα, «απλώς για τη συμμετοχή»!)

Στη ζωή υπάρχουν δύο είδη ανθρώπων: οι κερδισμένοι κ' οι χαμένοι. Ή θα δουλέψεις σκληρά στη ζωή-σου για να είσαι με τους κερδισμένους, ή όχι, οπότε θα γίνεις ένας απ' τους χαμένους. Εσύ τί θα ήθελες να είσαι παιδί-μου, κερδισμένος ή χαμένος;

Για ένα πιο συγκεκριμένο παράδειγμα, θεωρείστε το εξής: το 2004, ένα 12-χρονο αγόρι στο Οχάιο απέκτησε μετά από δίκη το δικαίωμα να φορά ένα T-shirt στο σχολείο-του που έφερε την επιγραφή: «Η ομοφυλοφιλία είναι αμαρτία, το Ισλάμ ψέμα, η έκτρωση φόνος. Μερικά θέματα είναι απλώς μαύρα ή άσπρα!» (Βλ. [13], σ. 23.) Υπάρχουν κι άλλα παραδείγματα, αλλά το παρόν δεν είναι ένα δοκίμιο περί Αμερικανικής ψυχολογίας, οπότε θα σταματήσω τη λίστα εδώ. Και όχι, δεν απέκτησα τις παραπάνω ιδέες για τους Αμερικανούς «απ' τα έργα», όπως είπε κάποιος που αλληλογράφησε μαζί-μου. Πρώτο, σπάνια βλέπω έργα· και δεύτερο, απέκτησα τις ιδέες αυτές διά της άμεσης παρατήρησης, έχοντας ζήσει για πάνω από μια δεκαετία στις Η.Π.Α. Εντούτοις, αν είστε Αμερικανός, δεν είναι απαραίτητο να τοποθετηθείτε μέσα στο παραπάνω στερεότυπο. Υπάρχουν πάντα εξαιρέσεις στους κανόνες.

(^) Τοποθέτησα τη λέξη “επιδιώκουν” σε εισαγωγικά επειδή, φυσικά, τα μιμίδια δεν διαθέτουν βούληση· δεν επιδιώκουν στην πραγματικότητα τίποτε, ακριβώς όπως οι ιοί δεν επιδιώκουν τίποτε. Όμως η λειτουργία των ιών τους κάνει να εμφανίζονται σαν να θέλουν να μεταδοθούν και να μολύνουν τους ανθρώπους. Ο ιός δεν έχει εγκέφαλο, είναι ένα μικροσκοπικό “θραύσμα” από DNA. Αλλά η εξέλιξη τελειοποίησε τους ιούς έτσι ώστε, π.χ., κάποιοι απ' αυτούς μας κάνουν να φταρνιζόμαστε, οπότε μοιάζουν να κάνουν ότι μπορούν για να μεταφέρουν την κατοικία-τους από άτομο σε άτομο (γιατί όποιοι ιοί δεν έκαναν τέτοια κόλπα δεν κατάφεραν να παραμείνουν γύρω-μας — εξαφανίστηκαν μέσω της φυσικής επιλογής). Παρόμοια, ένα μιμίδιο δεν χρειάζεται να σκεφτεί «Θέλω να μεταδοθώ» — δεν μπορεί να σκεφτεί τίποτα. Όμως κάποιο είδος φυσικής επιλογής διατήρησε στο νου-μας εκείνα τα μιμίδια που έχουν επιτυχία στο να μεταδίδονται από νου σε νου. Όσα μιμίδια είναι ανεπιτυχή σ' αυτό, είναι απόντα από το νου-μας, αφού δεν τα λάβαμε από άλλους. Άρα τα μιμίδια, όπως οι ιοί και τα γονίδια, εμφανίζονται σαν να διαθέτουν βούληση.

(^) Και επειδή ο κόσμος είναι μεγάλος, και στατιστικά κάθε δυνατή παρέκκλιση απ' το μέσο όρο θα παρατηρηθεί δεδομένου ενός αρκούντως μεγάλου δείγματος, παρακαλώ μη μου γράψετε εφιστώντας την προσοχή-μου στην προσπάθεια κάποιου ανόητου άθεου να οργανώσει μια αποστολή, αν υπάρχει κάποιος τέτοιος. Μη χάνετε το δάσος απ' τα μάτια-σας, εστιάζοντας την προσοχή-σας στο δέντρο. Μια εξαίρεση δεν καταρρίπτει τον κανόνα, ο οποίος λέει ότι παραδοσιακά οι ιεραπόστολοι είναι θρήσκοι.

(^) Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι τα κομμουνιστικά καθεστώτα του 20ού αι. θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σαν οργανώσεις που επιδίωκαν να διαδώσουν την αθεΐα. Υπάρχει ένα ψήγμα αλήθειας, και μπόλικη δόση μη επαφής με την πραγματικότητα σ' αυτήν την ιδέα. Τα κομμουνιστικά καθεστώτα — και ειδικά η μητρόπολη όλων-τους, η Σοβιετική Ένωση — επιδίωξαν να διαδώσουν τον κομμουνισμό, όχι την αθεΐα. Η τελευταία ήταν μόνο το επίσημο δόγμα, μια αντίδραση προς την οργανωμένη θρησκεία εναντίον της οποίας οι Μπολσεβίκοι στην Τσαρική Ρωσία είχαν πολεμήσει. Επίσης, οι θεωρητικοί του κομμουνισμού, οι Μαρξ, Έγκελς, και Λένιν, είχαν εκφράσει την απέχθειά τους προς τη θρησκεία, οπότε η αθεΐα είχε υιοθετηθεί σαν κατά κάποιο τρόπο η μόνη δυνατή επίσημη στάση απέναντι στη θρησκεία. Αλλά οι κομμουνιστές δεν οργάνωσαν ποτέ ιεραποστολές στην Αφρική, για παράδειγμα, προσπαθώντας να πείσουν Αφρικανικές φυλές να ενστερνιστούν την αθεΐα. Οπουδήποτε ιδρύθηκαν οι λεγόμενες “λαϊκές δημοκρατίες” τότε στη Αφρική ή την Ασία, η αθεΐα δεν έπαιξε

ουσιαστικά κανένα ρόλο, γιατί οι τοπικές φυλές διατήρησαν τις τοπικές θρησκείες-τους. (Άλλωστε τις “λαϊκές δημοκρατίες” τις ίδρυσαν οι φύλαρχοι για να παίρνουν οικονομική ενίσχυση από τη Σοβιετική Ένωση, όχι γιατί είχαν καμιά ιδεολογική σχέση με τον κομμουνισμό.)

(^) Αλλ’ αν οι άθεοι δεν ενδιαφέρονται να διαδώσουν τις ιδέες-τους, τότε τί κάνω εγώ εδωπέρα; Δεν διαδίδω τους “ιούς-μου”; Λοιπόν, δηλώνω ευθαρσώς και με κάθε ειλικρίνεια ότι η διάδοση των ιδεών-μου δεν είναι ο σκοπός της συγγραφής του παρόντος. Αν συμβεί κάποια διάδοση, ζητώ συγνώμη — ερμηνεύστε-την σαν παράπλευρο αποτέλεσμα. Όπως εξήγησα στην εισαγωγή, ο σκοπός-μου είναι να βάλω τις σκέψεις-μου σχετικά με τη θρησκεία σε μια λογική τάξη, σε μια προσπάθεια να γίνει κατανοητό το νοητικό φαινόμενο της θρησκείας. (Επαναλαμβάνω ότι είμαι νοολόγος εξ επαγγέλματος, που ελπίζω εξηγήει το ενδιαφέρον-μου.) Ανέβασα αυτό το κείμενο στο Διαδίκτυο προσδοκώντας να γνωρίσω απόψεις από διάφορες πηγές - τόσο από πιστούς όσο και από άθεους - όχι προσπαθώντας να “προσηλυτίσω” κανέναν κάνοντάς τον άθεο. Προσωπικά βρίσκω την ιδέα του προσηλυτισμού απεχθέστατη.

(^) Κι αυτό είναι πολύ σημαντικό, γιατί η μέτρηση της ηλικίας των απολιθωμάτων και της ηλικίας που συνεπάγονται οι διαφορές στη δομή του DNA είναι δύο ανεξάρτητες μέθοδοι. Όποτε δύο ανεξάρτητες επιστημονικές μέθοδοι συγκλίνουν στο ίδιο πάνω-κάτω αποτέλεσμα, αυτό προσδίδει πολύ μεγαλύτερη σιγουριά στο συμπέρασμα από αυτήν που θα προσέδιδε από μόνη-της η μία απ’ τις δυο μεθόδους.

(^) Εντούτοις, ο Τζο δεν είχε ιδέα για το πραγματικό νούμερο. Πίστευε απλώς ότι δεν ήταν μόνο μερικές χιλιάδες χρόνια, ή μάλλον, πίστευε ότι δεν είχε πρόβλημα με την ηλικία της Γης που ανακοινώνουν οι επιστήμονες. Όταν τον ρώτησα ποια πίστευε πως ήταν η ηλικία της Γης ακριβώς, την εκτίμησε σε μερικές δεκάδες χιλιάδες χρόνια. Στην επισήμανσή μου ότι είναι στην πραγματικότητα γύρω στα 4,5 δισεκατομμύρια χρόνια, απάντησε: «Καλά, εντάξει...» — με μια βαρυστημένη έκφραση στο πρόσωπό του, την οποία ερμήνευσα ότι σήμαινε: «Τί μας νοιάζει τώρα... μερικές δεκάδες χιλιάδες, μερικά δισεκατομμύρια — ποια διαφορά έχει;» Όπως σε κάθε καλό δημιουργιστή, του διέφευγε τελείως ότι ακόμη και για να ξεκινήσει κανείς να βρίσκει δυνατή την εξέλιξη των ειδών, η εξοικείωση με την πραγματική ηλικία της Γης είναι “εκ των ουκ άνευ”.

(^) Δεν είναι μόνο οι θρησκείες που απέτυχαν να μαντέψουν σωστά τον τόπο της προέλευσής μας- υπήρξαν και κάποιες επιστημονικές θεωρίες που δεν ήταν και πολύ περισσότερο επιτυχείς. Μη έχοντας τις ενδείξεις που συγκεντρώθηκαν πρόσφατα, υπήρχε κατά το 2ο μισό του 20ού αιώνα (και ακόμη εμφανίζεται σε μερικά σχολικά βιβλία) η θεωρία της πολυπεριοχικής εξέλιξης (multiregionalism), σύμφωνα με την οποία ο κάθε τύπος ανθρώπων (Ευρωπαίοι, Ασιάτες, Αφρικανοί, κλπ.) εξελίχθηκε ανεξάρτητα, από προηγούμενους, προγονικούς τύπους ανθρώπων (το είδος Άνθρωπος ο όρθιος), και μέσω διαφυλετικών μίξεων (interbreeding). Όπως αντιλαμβάνομαι τη θεωρία, από την πολυπεριοχική εξέλιξη συνεπάγεται ότι το είδος-μας, Ά. ο σοφός, και το προγονικό είδος Ά. ο όρθιος αποτελούν στην πραγματικότητα ένα και το αυτό είδος! Αλλιώς πώς θα μπορούσαν τα διάφορα άτομα του είδους Ά. ο όρθιος στην Ασία, Αφρική, και Ευρώπη, να εξελιχθούν ανεξάρτητα ακριβώς στο ίδιο ζωικό είδος, το σύγχρονο Ά. ο σοφός; Δεν υπάρχει ούτε ένα άλλο παρόμοιο παράδειγμα εξέλιξης στον κόσμο της βιολογίας. Άρα, είτε εμείς οι άνθρωποι είμαστε κατά κάποιον τρόπο βιολογικά ειδική περίπτωση (ικανοί να εξελιχθούμε ανεξάρτητα στο ίδιο είδος από γεωγραφικά ξεχωριστούς πληθυσμούς ενός προγονικού είδους — ένα σαθρό αξίωμα), ή ο Ά. ο σοφός στην πραγματικότητα δεν είναι ένα νέο είδος αλλά το ίδιο είδος με τον Ά. ο όρθιος, ένα συμπέρασμα που απλώς μεταθέτει το ερώτημα της προέλευσης του είδους-μας πίσω στο χρόνο κατά περίπου 1,5 εκατομμύριο έτη. Πάντως η πολυπεριοχική εξέλιξη δεν υποστηρίζεται επαρκώς πλέον από τις παλαιοανθρωπολογικές και μοριακές-βιολογικές ενδείξεις.[7] [8] [9] [10] [11] [30]

(^) Το βάθος της Ερυθράς Θάλασσας στα Στενά του Μπαμπ ελ Μαντέμπ είναι αρκετά μεγάλο ώστε να εξασφαλίζεται ότι πάντα υπήρξε καλυμένο από νερό. Ποτέ δεν μετατράπηκε σε πέραςμα ξηράς, ακόμα κι όταν το επίπεδο της θάλασσας ήταν στο χαμηλότερο σημείο (π.χ. κατά τις περιόδους παγετώνων, όταν μεγάλη μάζα νερού ήταν συγκεντρωμένη στους πόλους σαν πάγος). Επίσης, γνωρίζουμε ότι το προγονικό-μας είδος Ά. ο όρθιος δεν διέθετε την απαραίτητη δεξιότητα για να φτιάξει σχεδίες και να ταξιδέψει για κάποιο διάστημα στη θάλασσα. Για παράδειγμα, ο Ά. ο όρθιος έφτασε στα νησιά της Ινδονησίας (εξ ου και τα απολιθώματα του “Ανθρώπου της Ιάβας”) επειδή υπήρξαν εποχές κατά τις οποίες το επίπεδο της θάλασσας είχε πέσει, μετατρέποντας πολλά από τα Ινδονησιακά νησιά σε ενωμένα τμήματα ξηράς· έτσι, άτομα του είδους Ά. ο όρθιος μπόρεσαν και περπάτησαν στη στεριά, αλλά ποτέ δεν μπόρεσαν να διασχίσουν τη Θάλασσα του Τιμόρ, που χωρίζει την Ινδονησία από την Αυστραλία, κ’ έχει παραμείνει ανέκαθεν ένα σώμα νερού.

(^) Στην ελληνική βιβλιογραφία μερικές φορές αναγράφονται λανθασμένα ως “Νεάτερταλ”. Δεν μπορώ να καταλάβω για ποιο λόγο γίνεται αυτό το αναποδογύρισμα του “ντ” με το “τ”, και γιατί δεν το διορθώνουν όσοι το γράφουν έτσι. Στη γερμανική, απ’ όπου προέρχεται ο όρος, η λέξη είναι Neanderthal, και προφέρεται /Νεάντερταλ/, γιατί το “th” στα τωρινά γερμανικά προφέρεται σαν /τ/ (στα πιο παλιά όμως προφέρονταν σαν /θ/). Μάλιστα η λέξη είναι τελικά ελληνικής, ή μάλλον ημι-ελληνικής προέλευσης! Το “thal” σημαίνει “κοιλιάδα” στα γερμανικά, και το Neander είναι η γερμανική έκδοση του ονόματος “Νεάνδρος”· δηλαδή το Neanderthallmann σημαίνει “άνθρωπος της κοιλιάδας του Νεάνδρου”, όπου βρέθηκαν τα πρώτα απολιθώματα που αναγνωρίστηκαν σαν οστά ανθρώπων του Νεάντερταλ.

(^) Χρησιμοποιώ τους όρους “γεωκλήμονες” και “αγρότες” σαν συνώνυμους και με τη γενική έννοια, που περιλαμβάνει και τους κτηνοτρόφους. Παρόμοια, το “αγροτική ανάπτυξη” περιλαμβάνει και την κτηνοτροφία.

(^) Εντούτοις, απλώς και μόνο επειδή οι περισσότεροι άνθρωποι στον κόσμο σήμερα θα απεχθάνονταν να δουν τα σώματα των συγγενών-τους να σπαράσσονται από πτωματοβόρα ζώα, δεν σημαίνει ότι όλοι οι πολιτισμοί στον πλανήτη συμφωνούν. Στο Θιβέτ, για παράδειγμα, ένας παραδοσιακός τρόπος για να απομακρυνθεί το πτώμα είναι να αφεθεί στην ύπαιθρο ώστε να καταναλωθεί από τα όρνεα, μια πρακτική που είναι γνωστή ως “ουράνια ταφή” (προσοχή: ο αναγνώστης πιθανόν να προτιμά να αποφύγει τον προηγούμενο σύνδεσμο αν υποπτεύεται ότι θα αισθανθεί άσχημα διαβάζοντας το εγκυκλοπαιδικό κείμενο [στα αγγλικά]· σε οποιαδήποτε περίπτωση, ας διαβάσει πρώτα την επεξήγηση που ακολουθεί). Αυτή η πρακτική δεν γίνεται χωρίς αιτία, και δεν σημαίνει ότι οι Θιβητιανοί δεν πιστεύουν στη μετά θάνατον ζωή. Ακριβώς επειδή πιστεύουν ότι η ψυχή έχει φύγει από το σώμα, θεωρούν το σώμα σαν ένα άψυχο αντικείμενο, και προτιμούν να επιστραφεί στη φύση απ’ όπου προήλθε. Ιδωμένη υπό την κατάλληλη οπτική, η πρακτική αυτή έχει κάποια λογική, και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί απλά σαν “βάρβαρη”. (Οι Θιβητιανοί θα μπορούσαν να σκεφτούν ότι, αντίθετα, η Δυτική πρακτική της ταφής είναι βάρβαρη, για λόγους που δεν χρειάζεται να εξηγήσω αλλά είναι μέσα στις δυνατότητες καθενός να τους σκεφτεί.) Έτσι, βλέπουμε ότι η αποφυγή της ταφής (όπως και της αποτέφρωσης) από κάποιον πολιτισμό δεν σημαίνει ότι του λείπουν οι δοξασίες σχετικά με τη μετά θάνατον ζωή.

(^) Αυτός ο μύθος, που ακούγεται τόσο πολύ σαν κλεψίτυπο αντίγραφο του Κατακλυσμού των Εβραίων, είναι τουλάχιστον τόσο παλιός όσο και ο εβραϊκός μύθος, και δεν είναι δυνατό να πει κανείς ποιος αντέγραψε ποιον. Κατά πάσαν πιθανότητα, κανένας από τους δυο δεν είναι αντίγραφο του

άλλου. Οι μυθολογικές ιστορίες ήταν μμίδια που περιφέρονταν μεταξύ των αρχαίων πολιτισμών, μέσω των μεταξύ-τους επαφών. Έτσι, η ιστορία του Κατακλυσμού συναντάται στις μυθολογίες αρκετών αρχαίων λαών. Ένας άλλος μύθος Κατακλυσμού, μάλλον προγενέστερος τόσο του εβραϊκού όσο και του ελληνικού, και με πολλές ομοιότητες μαζί-τους, είναι η ιστορία του Ουτ-Ναπιστίμ στο Βαβυλωνιακό έπος του Γκιλγκαμές, γύρω στο 2100 π.Χ.

(^) Μερικοί αναγνώστες μπορεί να έχουν αντιρρήσεις με τη χρήση-μου του όρου “Ισλαμικά έθνη”. Πράγματι, υπάρχουν κάποια έθνη, όπως η Νιγηρία, με πληθυσμό που είναι διαιρεμένος μεταξύ της Ισλαμικής και της Χριστιανικής θρησκείας. Επίσης, υπάρχει ένα έθνος με πληθυσμό κατά μεγάλη πλειοψηφία Μουσουλμανικό, η Τουρκία, όπου η ποινή του θανάτου έχει καταργηθεί (αν και το να κριτικάρει κανείς ανοιχτά τον Αλλάχ, το Κοράνι, ή το Μωάμεθ στην Τουρκία, δεν είναι ακριβώς το σοφότερο πράγμα στον κόσμο). Εντούτοις, στα περισσότερα άλλα έθνη με Μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όπως τις Αραβικές χώρες, το Ιράν, το Πακιστάν, κλπ., το να καταφέρεται κανείς εναντίον του Ισλάμ όντως επιφέρει την ποινή του θανάτου (οπότε κανείς δεν το κάνει), και αυτά είναι που εννώ με τον όρο “Ισλαμικά έθνη”.

(^) Σήμερα, όταν το κάνουν οι άνθρωποι αυτό, ονομάζεται γενοκτονία. Αλλά όταν είναι ο Θεός που το κάνει, τότε ονομάζεται “Θεία Δίκη”.

(^) Γιατί είναι αυτή η ιστορία ηθικά απαράδεκτη, κατά τη γνώμη-μου; Γιατί γίνεται αντιληπτή σαν τρομακτικά φρικιαστική από μερικά παιδιά: καταστρέφει την εμπιστοσύνη που νοιώθουν προς τους γονείς-τους, η οποία δεν έχει παγιωθεί ακόμη μέσω όλων όσων μαθαίνουν για τους γονείς-τους αργότερα στη ζωή. Μιλώ βάσει προσωπικής εμπειρίας: παραδέχομαι οτι μου φάνηκε πολύ δύσκολο να καταπιώ αυτή την ιστορία σαν 7-χρονο αγόρι, την εποχή που την πρωτοδιάβασα, κ’ είμαι βέβαιος οτι δεν ήμουν το μοναδικό παιδί στον κόσμο μ’ αυτή την αντίδραση. Ταυτοποιήθηκα φυσικά με το φτωχό Ισαάκ, και δεν μπορούσα να χωνέψω την ιδέα οτι ένας πατέρας θα μπορούσε να υψώσει ένα μαχαίρι για να σφάξει τον ίδιο το μικρό-του γιο — κι αυτό παρουσιαζόταν σαν πράξη αρετής στο βιβλίο! Αλήθεια, έτσι είναι η αρετή; Να συμφωνήσεις να σφάξεις το παιδί-σου επειδή στο ζήτησε ο Φύρερ της φυλής; Όταν το παιδικό μυαλό είναι ακόμα αλώβητο απ’ τη μόλυνση της θρησκείας, μπορεί ν’ αντιληφθεί αυτή την πράξη έτσι όπως πραγματικά είναι: σαν βασανισμό ενός αδύναμου και κατώτερου (του μικρού Ισαάκ) από έναν ισχυρό και ανώτερο (τον πατέρα Αβραάμ, ή και τον ίδιο το Θεό, εφόσον εκείνος έδωσε αυτή τη φρικώδη εντολή στον Αβραάμ). Αυτή ήταν η πρώτη φορά που αισθάνθηκα οτι υπήρχε κάτι το τελείως σάπιο στο βιβλίο που μου έδωσαν οι γονείς-μου να διαβάσω.

(^) Γενοκτόνος: Γέν. 6:5-8:22, Γέν. 19:12-28, Αριθ. 31:1-10; Ιησ. 6:13-27· μισογύνης: Γέν 19:8, Κριτ. 11:30-40, Κριτ. 19:23-29· διαβολικά ζηλιάρης: Έξδ. 34:14. Αυτά δεν είναι τα μόνα “κοσμητικά επίθετα” που ταιριάζουν στο Θεό της Π.Δ., αλλά δεν θέλω να υποθεθεί οτι υποκινούμαι από κίνητρα μίσους εναντίον της θρησκείας, γιαυτό περιλαμβάνω εδώ μόνον οτι μπορεί αναντίρρητα(*) να αποδωθεί στο Θεό από το βιβλικό κείμενο. (*) “Αναντίρρητα”, μόνο αν ο νους δεν είναι μολυσμένος με τα θρησκευτικά μμίδια, που έχουν την ικανότητα να κάνουν το μαύρο να φαίνεται άσπρο, και αντιστρόφως — περισσότερα πάνω σ’ αυτό στην §3.3.

(^) Αυτή η πρόταση πρέπει να γίνει κατανοητή σαν εφαρμοζόμενη μόνο στο διαπροσωπικό επίπεδο (μεταξύ ατόμων), και όχι στο διεθνές (μεταξύ εθνών). Για παράδειγμα, την εποχή που γράφτηκε το παρόν, οι Ευρωπαϊκές χώρες (περιλαμβανομένων και κάποιων που φιλοδοξούν να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης) έχουν καταργήσει τη θανατική ποινή· οι Ηνωμένες Πολιτείες, εντούτοις, εκτελούν διαρκώς καταδίκους στο έδαφός τους (οι Η.Π.Α. είναι μεταξύ των πρωταθλητών στις εκτελέσεις, μαζί με την Κίνα, το Ιράν, και τη Βόρεια Κορέα), όπως και μη-Αμερικανούς πολίτες σε άλλα μέρη του κόσμου

(π.χ. στο Ιράκ πιο πρόσφατα, με τη δικαιολογία των εχθροπραξιών). Προφανώς ο μέσος Αμερικανός δεν αισθάνεται ανήθικος, ούτε καν υπεύθυνος για τις ανθρώπινες ζωές που χάνονται εξαιτίας των επιθέσεων της χώρας-του εναντίον άλλων εθνών, ή εξαιτίας της ευκολίας με την οποία εκτελούνται οι θανατοποινίτες Αμερικανοί· όμως εφαρμόζει τη σύγχρονη ηθική όταν πρόκειται για τις διαπροσωπικές σχέσεις.

(^) Αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε μέλος της κουλτούρας-της πάσχει από υπεροψία. Ασφαλώς υπάρχουν πολλοί ταπεινοί Αμερικανοί, και προσωπικά είχα την ευχαρίστηση να συνάψω σχέσεις με αρκετούς απ' αυτούς στο παρελθόν, περιλαμβανομένων και κάποιων από τους καλύτερους μου φίλους. Ο χαρακτηρισμός "υπεροπτική κουλτούρα" πρέπει να ερμηνευτεί με στατιστικό πνεύμα μόνον.

(^) Ονομάζω "κυκλική εξήγηση" την προσπάθεια να εξηγηθεί η ηθικότητα μέσω της ηθικότητας (η δική-μας μέσω εκείνης του Θεού). Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι αυτό δεν αποτελεί κυκλική εξήγηση, εφαρμόζοντας αυστηρά τον ορισμό περί κυκλικότητας. Σύμφωνα· όμως τότε πρόκειται για λογικά μη ικανοποιητικό, καθόλου πειστικό συλλογισμό. Είναι σαν να προσπαθεί κανείς να εξηγήσει το ότι η γη πότε-πότε τρέμει, μέσω κάποιας υποχθόνιας θεότητας που επίσης τρέμει (π.χ. επειδή φταρνίζεται). Το ερώτημα είναι από πού προέρχεται η ηθική· όχι η ηθική η δική-μας (η ανθρώπινη), αλλά η ηθική γενικά. Όταν μου λένε ότι «η ηθική-μας προέρχεται από το Θεό», μου εξηγούν την προέλευση της ανθρώπινης ηθικής, όχι όμως της ηθικής γενικά, γιατί δεν έχουν ιδέα για ποιο λόγο ο Θεός είναι ηθικός και όχι ανήθικος· το ότι ο Θεός είναι ηθικός το θεωρούν απλώς σαν αξιωματικά δεδομένο.

(^). Εντάξει, σύμφωνα, υπάρχει επίσης η δυνατότητα ο Θεός να έδειχνε αδιαφορία προς το Κακό ή την απουσία-του, ή να έδειχνε κάποιο μέτριο ενδιαφέρον στην ηθική (όπως ο Δίας, για παράδειγμα), κ.ά. Ο σκοπός-μου εδώ δεν είναι να εξετάσω συστηματικά όλες τις δυνατότητες, αλλά να παρουσιάσω μια εναλλακτική συλλογιστική που είναι διαμετρικά αντίθετη προς την επικρατούσα σήμερα θρησκευτική άποψη, η οποία επιτρέπει μόνο μία δυνατότητα: ότι ο Θεός είναι Αγαθός.

(^) Μερικές φορές είναι δυνατό να αποδείξουμε μαθηματικά κάποιες ιδιότητες (συνήθως τετριμμένες πάντως) χασοτικών συστημάτων, αλλά πολύ πιο συχνά οι αποδείξεις είναι αδύνατες. Σε κάποιες περιπτώσεις έχει αποδειχτεί ότι απόδειξη δεν υπάρχει, άρα λοιπόν δεν είναι απλώς λόγω άγνοιας που δεν μπορούμε να βρούμε μια απόδειξη. Είναι πιθανό η ιδιότητα η οποία με απασχολεί (το αν το είδος Κ θα επιζήσει ή θα εξαφανιστεί) να είναι μια τέτοια τυπική ιδιότητα χασοτικού συστήματος, που να μην έχει απόδειξη, επειδή φέρνει κάπως στο νου το πρόβλημα του "τέλους εκτέλεσης", ένα διάσημο "μη αποφασιστέο πρόβλημα" (δηλ. που αποδείξιμο δεν έχει απόδειξη) της θεωρίας υπολογισμού στην επιστήμη υπολογιστών. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το να συγκεντρωθούν ενδείξεις με την επαναλαμβανόμενη εκτέλεση της προσομοίωσης είναι το επόμενο καλύτερο πράγμα μετά την εύρεση μαθηματικής απόδειξης που μπορεί κανείς να κάνει.

(^) Μπορεί ν' ακούγεται μη ρεαλιστικό το ότι τα φυτά δεν πεθαίνουν· και όμως δεν είναι. Θα μπορούσα να κάνω κάθε φυτό να διατηρείται σε μια θέση για συγκεκριμένο αριθμό εποχών, μετά να "γεννάει" ένα άλλο φυτό με παρόμοια περιορισμένο χρόνο ζωής σε άλλη (τυχαία) θέση, και μετά να πεθαίνει. Αυτό όμως είναι ισοδύναμο με ένα φυτό που μετακινείται τυχαία στο χώρο. Επειδή και τα ζώα μετακινούνται τυχαία στο χώρο, τελικά δεν κάνει καμία διαφορά αν τα ζώα θα βρουν τα φυτά στην αρχική-τους θέση ή σε κάποια άλλη. Δηλαδή η μετακίνηση φυτών δεν προσθέτει τίποτα το ενδιαφέρον στο σύστημα.

(^) Παραδείγματος χάρη, ο Richard Dawkins ρωτήθηκε ποια κατά τη γνώμη-του είναι η προέλευση της ηθικής, κατά την περίοδο των ερωταποκρίσεων μετά την παρουσίαση του βιβλίου-του Η περί Θεού

αυταπάτη, στο Lynchburg της Βιρτζίνια των Η.Π.Α. Αφού πρώτα πρότεινε την πασίγνωστη εξήγησή του περί αλτρουϊσμού, που βασίζεται στην εξέλιξη των γονιδίων (βλ. Το εγωιστικό γονίδιο,[4] κεφάλαια 1 & 10), κατέληξε παραδεχόμενος με ειλικρίνεια: «Δεν γνωρίζω». (Ολόκληρη η διάλεξη βρίσκεται εδώ.) Στο Εγωιστικό γονίδιο διαβάζουμε τα εξής:

«Δεν προτείνω μια ηθική που να βασίζεται στην εξέλιξη. Αυτό που εξηγώ είναι το πώς εξελίχθηκαν τα πράγματα. Δεν περιγράφω το πώς εμείς οι άνθρωποι θα έπρεπε να συμπεριφερόμαστε. [...] Η δική-μου αίσθηση είναι ότι μια ανθρώπινη κοινωνία που θα βασιζόταν απλώς στο γονιδιακό νόμο του καθολικού και ανηλεούς εγωισμού, θα ήταν υπερβολικά δυσάρεστη για να ζήσει κανείς. Αλλά δυστυχώς, όσο και να λυπούμαστε για κάτι, αυτό δεν το κάνει να παύει να ισχύει. [...] Έχετε υπόψη ότι αν επιθυμείτε, όπως εγώ, να χτίσετε μια κοινωνία στην οποία τα άτομα συνεργάζονται πρόθυμα και ανιδιοτελώς για την επίτευξη ενός κοινού αγαθού στόχου, πολύ λίγη βοήθεια μπορείτε να περιμένετε από τη βιολογική φύση. Ας προσπαθήσουμε να διδάξουμε τη γενναιοδωρία και τον αλτρουϊσμό, γιατί γεννιόμαστε εγωιστές.» (σ. 2-3, μετάφραση του συγγραφέα.)

Αντίθετα, πιστεύω πως η βοήθεια για να κατανοήσουμε την προέλευση της ηθικής μπορεί να έρθει ακριβώς από τη βιολογική φύση. Ο Dawkins δεν την είδε γιατί εστίασε στα φύλλα των δέντρων, και του διέφυγε το δάσος.

(^) Το ότι τα είδη συναγωνίζονται μεταξύ-τους και κάποια απ' αυτά εξαφανίζονται εξαιτίας του συναγωνισμού είναι θέμα υπό συζήτηση μεταξύ βιολόγων, αλλά υπάρχουν κάποιες ενδείξεις υπέρ της καταφατικής απάντησης. Για παράδειγμα, είναι γνωστό ότι τα μαρσιποφόρα θηλαστικά εν γένει δεν τα καταφέρνουν καλά στο συναγωνισμό εναντίον των πλακουντοφόρων (θηλαστικών με πλακούντα). Για το λόγο αυτό τα μαρσιποφόρα έχουν περιοριστεί σχεδόν αποκλειστικά στην απομονωμένη ήπειρο της Αυστραλίας, με λίγες μόνο εξαιρέσεις στη Νότια και Κεντρική Αμερική (και ένα μοναδικό είδος, το opossum, στη Βόρεια Αμερική). Ενδείξεις από απολιθώματα υποδεικνύουν ότι η Νότια Αμερική κατοικούνταν κάποτε μόνο από μαρσιποφόρα θηλαστικά, όταν οι δύο Αμερικές ήσαν αποκομμένες η μια από την άλλη. Εκείνον τον καιρό (μεταξύ 120 και 100 εκατομμύρια έτη πριν), η Νότια Αμερική, η Ανταρκτική, και η Αυστραλία ήσαν όλες ενωμένες, σχηματίζοντας μια γιγαντιαία νότια ήπειρο (ότι είχε απομείνει από την αρχαιότερη και ακόμα μεγαλύτερη ήπειρο, τη Γκοντβάνα), όπου τα μαρσιποφόρα ήσαν τα μόνα θηλαστικά. Αργότερα, όταν ο ισθμός του Παναμά σχηματίστηκε και οι δυο Αμερικές ενώθηκαν, τα πλακουντοφόρα εισέβαλαν στη Νότια Αμερική από το βορρά, και τα μαρσιποφόρα ουσιαστικά εξαφανίστηκαν από το νότο — με ελάχιστα μόνο επιζήσαντα λόγω εξειδίκευσης σε κάποια βιοσυστήματα, συμπεριλαμβανομένου και του opossum, που είναι ένα κατάλοιπο των λιγοστών μαρσιποφόρων της Νότιας Αμερικής που μετανάστευσαν προς τα βόρεια. Φυσικά, τα νοτιοαμερικανικά μαρσιποφόρα δεν εξαφανίστηκαν επειδή έγιναν γεύμα για τα πλακουντοφόρα, αλλά γιατί τα τελευταία έχουν καλύτερες προδιαγραφές για επιβίωση στα ίδια περιβάλλοντα. (Εντωμεταξύ η Αυστραλία είχε ήδη διαχωριστεί από την Ανταρκτική, οπότε τα μαρσιποφόρα-της σώθηκαν από την εισβολή των πλακουντοφόρων.) Έτσι, αυτό που παρατηρούμε είναι μια ολόκληρη βιολογική τάξη να συναγωνίζεται με μια άλλη: η υπο-τάξη Ευθήρια (πλακουντοφόρα θηλαστικά) εναντίον της υπο-τάξης Μεταθήρια (μαρσιποφόρα θηλαστικά). Στο επίπεδο του είδους, όποτε έγινε τεχνητά εισαγωγή πλακουντοφόρων στην Αυστραλία (από Ευρωπαίους εποίκους), όπως λαγών και αλεπούδων, αυτά εκτόπισαν εντελώς τα αντίστοιχα ιθαγενή μαρσιποφόρα είδη, και τώρα αντιμετωπίζονται από τους Αυστραλούς περίπου σαν ζιζάνια. Η “μάχη” αυτή μεταξύ μαρσιποφόρων και πλακουντοφόρων, παρόλο που επιφανειακά δεν φαίνεται να σχετίζεται με την κλοπή και την ηθική, είναι ένα ξεκάθαρο παράδειγμα συναγωνισμού μεταξύ ειδών (ή ακόμη και μεταξύ ταξονομικών κατηγοριών) που μπορεί να έχει σαν αποτέλεσμα την επιβίωση του ενός εις βάρος του άλλου.

(^) Για τον αναγνώστη που τυχόν δεν του είναι οικείο αυτό το θέμα, ας σημειωθεί ότι η Καθολική Εκκλησία αντιτίθεται στη χρήση προφυλακτικών κατά τη σεξουαλική επαφή, καταδικάζοντας έτσι σε θάνατο από AIDS χιλιάδες, αν όχι εκατομμύρια ανθρώπους, κυρίως στην Αφρική και σε άλλα υποανάπτυκτα μέρη. Το σκεπτικό της Καθολικής Εκκλησίας είναι ότι οι άνθρωποι δεν πρέπει να επεμβαίνουν στη θέληση του Θεού, άρα δεν πρέπει να σκοτώνουν τα σπερματοζώαρια, καθένα απ' τα οποία είναι ένα εν δυνάμει ανθρώπινο ον. Όσο απίστευτο κι αν ακούγεται, η Καθολική Εκκλησία δίνει περισσότερα δικαιώματα στα σπερματοζώαρια από τους πλήρως αναπτυγμένους ενήλικους, παραβλέποντας το γεγονός ότι δεν είναι μόνο τα σπερματοζώαρια, αλλά οποιοδήποτε κύτταρο του ανθρώπινου σώματος που έχει όλη την πληροφορία και τη δυναμική στο DNA-του για να γίνει ανθρώπινο ον. Άρα αν το καλοσκεφτούμε, σύμφωνα με τη λογική της Καθολικής Εκκλησίας, κάθε φορά που ο ποντίφηκας ξύνει το ιερό κεφάλι-του, διαπράττει μια γενοκτονία κολοσσιαίων διαστάσεων.

(^) Χρησιμοποιώ τη λέξη "πίθηκος" για να δηλώσω οποιοδήποτε από τα τέσσερα γνωστά είδη πιθήκων (τυπικά πέντε, μαζί με τον άνθρωπο): τους ουραγοτάγκους, τους γορίλλες, και τα δύο είδη χιμπαντζήδων: τους κοινούς και τους πυγμαίους (μπονόμπο). Για όλα τα άλλα είδη πρωτεύοντων, όπως μπαμπουΐνους, μακάκους, μανδρίλλους, καπουτσίνους, μαρμωσέττες, κλπ., χρησιμοποιώ τη λέξη "μαϊμού". (Και οι γίββωνες πάνε κάπου μεταξύ μαϊμούς και πιθήκου.) Μεταφράζω δηλαδή το αγγλικό "monkey" σαν "μαϊμού", και το "ape" σαν "πίθηκος". Δυστυχώς στην καθομιλουμένη ελληνική δεν κάνουμε διάκριση μεταξύ μαϊμούδων και πιθήκων, ονομάζοντας μερικές φορές μαϊμούδες τους χιμπαντζήδες και πιθήκους τους μπαμπουΐνους. Ωστόσο η διάκριση επιβάλλεται γιατί δεν είναι αυθαίρετη: οι πίθηκοι αποτελούν ξεχωριστό εξελικτικό παρακλάδι, και είναι φυλογενετικά οι κοντινότεροι συγγενείς του ανθρώπου. Επίσης, βιολογικά κ' εμείς είμαστε πίθηκοι, δεν είμαστε όμως μαϊμούδες!

(^) Τις προάλλες είδα τυχαία ένα βιβλίο στην προθήκη ενός βιβλιοπωλείου, με τίτλο: «Ο άνθρωπος, αυτό το κτήνος». Δεν γνωρίζω το συγγραφέα, αλλά κι ο συγγραφέας προφανώς δεν γνώριζε ότι το να αποκαλέσει «κτήνος» τον άνθρωπο αποτελεί φιλοφρόνηση μάλλον, παρά κατηγορία. Τα πραγματικά κτήνη, τα ζώα δηλαδή, δεν σκοτώνουν παρά μόνο για να ικανοποιήσουν τη βιολογική ανάγκη που λέγεται "ανεύρεση τροφής". Δεν το κάνουν από σαδισμό, δηλαδή επειδή ευχαριστιούνται βλέποντας ένα άλλο ζώο να αργοπεθαίνει. Αυτό είναι ανθρώπινο "προνόμιο" μόνον. Αν τα ζώα είχαν γλώσσα να μιλήσουν, η χειρότερη βρισιά που θα μπορούσε να εκστομίσει το ένα εναντίον του άλλου θα ήταν: «Άνθρωπε!»

(^) Σημειώστε ότι ακόμη κι ο υπηρέτης του Λευΐτη σώθηκε από τη δοκιμασία, υποθέτω επειδή ήταν αρσενικός, ενώ προτάθηκε να δοθεί η παρθένα κόρη του γέρου άνδρα στην πεινασμένη συμμορία μαζί με την παλλακίδα. Υποπεύομαι ότι η αρχαία Ιουδαϊκή ιεραρχία σ' ένα νοικοκυριό ήταν κάπως έτσι: πρώτα ο άνδρας, κύριος του σπιτιού, μετά τα αγόρια, μετά οι αρσενικοί υπηρέτες, ακολουθούμενοι από τις συζύγους, τα κορίτσια, τις υπηρέτριες και παλλακίδες, τα γαϊδούρια, και τα βόδια. (Μόνο που δεν είμαι βέβαιος για το αν τα αρσενικά γαϊδούρια και βόδια θα άξιζαν λιγότερο από τις συζύγους και την άλλη θηλυκή ιδιοκτησία του νοικοκυριού.)

(^) Με άλλα λόγια, ο Αλλάχ μοιάζει να δίνει την ακόλουθη αυτο-αναιρούμενη εντολή: από τη μια μεριά, «μην υπερβαίνετε τα όρια», δηλαδή μην κάνετε αντίποινα που είναι σκληρότερα από το κακό που σας έκαναν οι εχθροί-σας· και από την άλλη, «σκοτώστε-τους όπου τους βρείτε [γιατί] ο διωγμός είναι χειρότερος από το φόνο.» Αλήθεια; Είναι ο διωγμός χειρότερος από το φόνο; Εσείς τί θα προτιμούσατε, να υποστείτε διωγμό, ή να σας δολοφονήσουν; Πάω στοίχημα ότι κάθε λογικός άνθρωπος θα προτιμούσε να ζήσει, έστω και υπό καθεστώς διωγμού, παρά να δολοφονηθεί. Άρα, είτε ο Αλλάχ έκανε

την απίστευτα ηλίθια δήλωση ότι «ο διωγμός είναι χειρότερος από το φόνο», είτε τη δήλωση αυτή την έκανε ο αγράμματος “προφήτης”, ο ιδρυτής του Ισλάμ. Στη μεν πρώτη περίπτωση, ο Αλλάχ φαίνεται να αντιβαίνει στην κοινή λογική, οπότε αποδεικνύεται κουτότερος από τον κουτότερο άνθρωπο. Στη δε δεύτερη περίπτωση, ο Μωάμεθ κάνει ένα βλακώδες λάθος, εφόσον σχεδόν όλοι θα προτιμούσαν να ζήσουν παρά να πεθάνουν· επομένως ο φόνος είναι χειρότερος από το διωγμό, επομένως ο Μουσουλμάνος που σκοτώνει τον εχθρό-του στον πόλεμο πράγματι υπερβαίνει τα όρια, αντίθετα από την Κορανική εντολή της παραγράφου 2:190.

(^) Αν αυτό το “επιχείρημα” δεν μου είχε τεθεί σε συζήτηση με κάποιον, δεν θα το ανέφερα καν σαν άξιο λόγου. Και όμως, κάποιος το υποστήριξε στα σοβαρά! Αυτή η σκέψη μοιάζει με το εξής: είναι σαν να στέκεται ας πούμε ο “Ρασίντ” εμπρός σ’ έναν καθρέφτη, φορώντας πανάθλια ρούχα, ξεσκισμένα, γεμάτα βρώμικα σημάδια, και να του λέτε: «Κοίτα τον εαυτό-σου στον καθρέφτη Ρασίντ: είσαι γεμάτος βρωμιές!» Κ’ εκείνος να εξίσταται, αντιγυρίζοντάς σας το εξής: «Ναι αλλά δεν βλέπεις ότι στα ρούχα-μου υπάρχουν κ’ ένα σωρό καθαρά σημεία; Γιατί δεν παίρνεις υπόψη-σου τα καθαρά σημεία και λες πως τα ρούχα-μου είναι βρώμικα;»

(^) Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το ότι η αγγλική χρησιμοποιεί τη λέξη “men” (που πολύ πιο συχνά σημαίνει “άνδρες” παρά “άνθρωποι”) στο “όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι”. Αυτό δεν ενόχλησε και πολύ τους περισσότερους γηγενείς ομιλητές της αγγλικής μέχρι πρόσφατα, οπότε και η πολιτική ορθότητα συνέστησε τη χρήση του “people”, ή “humans” (“άνθρωποι”) αντί για το “men”, ώστε να μην παρανοείται η φράση και αποκλείεται το μισό του ανθρώπινου πληθυσμού. Αλλά και πάλι, πολλοί ομιλητές της αγγλικής δεν βλέπουν κάποιο πρόβλημα στο “all men are equal”, επιμένοντας ότι η λέξη “man” (“άνδρας”) σ’ αυτή την περίπτωση αντιπροσωπεύει όλους τους ανθρώπους. Αλήθεια; τότε γιατί να μη χρησιμοποιείται το “woman” (“γυναίκα”) για ν’ αντιπροσωπεύει όλους τους ανθρώπους; Αν είστε άντρας, πώς θα σας ακούγονταν το παρακάτω σαν απόφθεγμα: “all women are equal” (“όλες οι γυναίκες είναι ίσες”), αν σας έλεγαν ότι σ’ αυτή την περίπτωση το “woman” σημαίνει “άνθρωποι”;

(^) Ο Κοινωνικός Δαρβινισμός είναι η λανθασμένη εφαρμογή των βιολογικών (Δαρβινικών) αρχών στις ανθρώπινες κοινωνίες. Η μόνη-του σχέση με τον πραγματικό Δαρβινισμό (δηλ. με τη βιολογική εξέλιξη μέσω φυσικής επιλογής) είναι η κλοπή και χρήση του ονόματος του Δαρβίνου στον τίτλο-του, καθώς οι αρχές-του δεν είναι βιολογικές (φυσικές), αλλά ανθρώπινες επινοήσεις, που υπηρετούν τις ανάγκες συγκεκριμένων ιδεολογιών (συνήθως φασιστικών), και που συγκρούονται με τις αρχές της βιολογίας σε πολλά σημεία (βλ. αυτό το άρθρο στη Wikipedia για περισσότερες λεπτομέρειες).

(^) Έβαλα την “καρδιά” σε εισαγωγικά για να αποφύγω τυχόν σύγχυση με την πραγματική καρδιά, που δεν είναι τίποτ’ άλλο από μια αντλία του αίματος. Ελπίζω να είναι κατανοητό απ’ όλους τους αναγνώστες ότι όταν λέμε “νοιώσε-το με την καρδιά-σου”, εννοούμε “νοιώσε-το μ’ εκείνο το τμήμα του εγκεφάλου-σου που ασχολείται με τα συναισθήματα”. Η πραγματική καρδιά δεν έχει καμιά σχέση με τα συναισθήματα. Απλά, όταν δημιουργούνται κάποια συναισθήματα, όπως θυμός, φόβος, ξαφνικός έρωτας, κ.ά., δημιουργείται απότομα μεγάλη δραστηριότητα σε κάποιες περιοχές του εγκεφάλου, οι οποίες έτσι απαιτούν περισσότερο οξυγόνο, και γρήγορα· το επιπλέον οξυγόνο μπορεί να μεταφερθεί εκεί μόνο μέσω μεγαλύτερης ποσότητας αίματος που φτάνει στον εγκέφαλο ανά μονάδα χρόνου, που επιτυγχάνεται μέσω των ταχύτερων χτύπων της καρδιάς. Έτσι, οι ισχυρές εγκεφαλικές συγκινήσεις προκαλούν το οικείο-μας “καρδιοχτύπημα”, ή “χτυποκάρδι”, που είναι ο λόγος για τον οποίο οι άνθρωποι, από την αρχαιότητα ακόμη, απέδωσαν τα συναισθήματα στην αντλία του αίματος.

(^) Είναι κωμικό μόνο για τα Δυτικά στάνταρ γνώσης, αν κάποιος που μεγάλωσε με το Δυτικό πολιτισμό πιστεύει κάτι τέτοιο με ειλικρίνεια. Κάποτε ένας καθηγητής-μου μου είπε ότι όταν υπηρετούσε σε ένα ειρηνευτικό σώμα στην Αφρική, συνάντησε φυλές των οποίων τα μέλη πίστευαν ότι η Γη είναι επίπεδη. Αυτό δεν είναι κωμικό. Δεν είναι ούτε καν “τραγικό”, αν οι άνθρωποι εκείνοι ζουν ευτυχισμένα τη ζωή τους. Απλούστατα, με τα δεδομένα που έχουν στη διάθεσή τους δεν έχουν κανένα λόγο να πιστεύουν ότι η Γη δεν είναι επίπεδη. Οι απόψεις αρχίζουν να γίνονται γελοίες, πλησιάζοντας την κωμικότητα, όταν έχουμε συγκεντρώσει αρκετή γνώση, και συλλέξει αρκετές ενδείξεις από ανεξάρτητες πηγές, που υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη.

(^) Ο Jaynes υποστήριξε (βλ. [28]) ότι οι αρχαίοι λαοί, πριν από περίπου 3.000 χρόνια, δεν μπορούσαν να καταλάβουν ότι η εσωτερική φωνή των σκέψεών τους ήταν δική τους, επειδή το δεξί τμήμα του εγκεφάλου τους δημιουργούσε φωνές που άκουγε το αριστερό τμήμα, χωρίς το τελευταίο να μπορεί να καταλάβει ότι αυτές οι φωνές δεν έρχονταν από κάποια εξωτερική πηγή. Αυτό συνέβαινε γιατί, σύμφωνα με τον Jaynes, ο ανθρώπινος νους ήταν χωρισμένος στα δύο, σε μια “διθάλαμη” κατάσταση (ενώ σήμερα ο νους του ανθρώπου βρίσκεται υποτίθεται σε “μονοθάλαμη” κατάσταση). Ο Jaynes φέρνει ενδείξεις από τη λογοτεχνία: π.χ. στα έπη του Ομήρου, ο ποιητής ζητά από τη Μούσα να του τραγουδήσει, και παρόλο που σήμερα οι περισσότεροι αντιλαμβάνονται τη “Μούσα” σαν μια απλή προσωποποίηση της έμπνευσης του αρχαίου βάρδου, ο Jaynes υποστήριξε ότι οι αρχαίοι πραγματικά άκουγαν μια φωνή — που απέδιδαν σε κάποια Μούσα — να τους τραγουδάει τα ποιήματα. Λέει ότι άλλες ενδείξεις βρίσκονται σε εδάφια της Παλαιάς Διαθήκης στα οποία αρχαίοι θρηνούν για το γεγονός ότι οι θεοί, που τους μιλούσαν έως τότε, τώρα παρέμεναν σιωπηλοί· το οποίο ο Jaynes ερμηνεύει λέγοντας ότι οι νόες των ανθρώπων εκείνων περνούσαν από τη διθάλαμη στη μονοθάλαμη κατάσταση. Στην Ιλιάδα, και σε ολόκληρα εδάφια της Παλαιάς Διαθήκης, δεν υπάρχει καμιά υπόνοια ότι συνέβαινε στους ανθρώπους οτιδήποτε που έμοιαζε με νοητική ενδοσκόπηση (αυτο-εξέταση του εαυτού). Από τέτοιες παρατηρήσεις ο Jaynes συμπέρανε ότι οι αρχαίοι λαοί στη διθάλαμη κατάσταση του νου δεν είχαν συνείδηση!

Αυτή είναι η πιο παλαβή θεωρία περί συνείδησης που έχω ακούσει ποτέ-μου. Πρώτον, από πού κι ως πού η ικανότητα για ενδοσκόπηση καθορίζει την ύπαρξη συνείδησης; Σύμφωνα με τον Douglas Hofstadter, [29] η συνείδηση είναι παρούσα, έστω και κατά το ελάχιστο, όταν το άτομο (που μπορεί να είναι ένα νήπιο, ή κ' ένα ζώο) έχει την ικανότητα να διαθέτει ένα εσωτερικό (νοητικό) σύμβολο που αντιπροσωπεύει την έννοια “ο εαυτός-μου”. Μπορεί να πρόκειται για μια “μικρή συνείδηση” αν το σύμβολο-εαυτός είναι πενιχρά συνδεδεμένο με άλλα σύμβολα· ή για μια “μεγάλη συνείδηση” αν το σύμβολο-εαυτός είναι πλούσια συνδεδεμένο· και βέβαια όλοι οι ενδιάμεσοι βαθμοί συνείδησης είναι δυνατοί. Έτσι, η συνείδηση έχει κάποιο σθένος σύμφωνα με τον Hofstadter (και συμφωνώ απόλυτα μαζί-του), δεν είναι ένα φαινόμενο του τύπου “όλα ή τίποτα”, που κάνει τους ανθρώπους ή πλήρως συνειδητοποιημένους ή ζόμπι! Αλλά βάζοντας στην άκρη το μπέρδεμα του Jaynes με τη συνείδηση, ακόμα κ' η ιδέα-του ότι αν οι άνθρωποι άκουγαν φωνές απ' το πουθενά τότε θα τις απέδιδαν σ' ένα θεό, ή θεούς, μου φαίνεται κουτή. Πρώτο, όταν ακούω την εσωτερική φωνή-μου καθώς σκέφτομαι, πάντοτε μου φαίνεται αρσενική (αν κι όχι ακριβώς με τη χροιά της πραγματικής φωνής-μου), ποτέ δεν ακούω μια γυναίκα να μου μιλάει! Άρα ποτέ δεν θα απέδιδα την εσωτερική-μου φωνή σε μια θεά. Επομένως πώς θα μπορούσαν οι άντρες να πιστεύουν στην ύπαρξη κάποιας θεάς, κ' οι γυναίκες στην ύπαρξη κάποιου θεού; (Ας μη μιλήσουμε για τα παιδιά, που θα έπρεπε να πιστεύουν μόνο στην ύπαρξη θεών παιδικής ηλικίας.) Δεύτερο, και πιο σημαντικό, ποτέ δεν ακούω τη φωνή εκείνη να προφέρει πλήρεις προτάσεις. Σχεδόν πάντα σταματάει στο μέσον μιας σκέψης, γυρίζει πίσω, ξαναλέει το ίδιο πράγμα, διστάζει, αλλάζει γνώμη... Αν επρόκειτο να πιστέψω ότι αυτή είναι η φωνή κάποιου θεού που μου μιλάει, τότε θα συμπέραινα ότι αυτός ο θεός ψευδίζει, κ' επιπλέον ότι είναι τελείως

βλάκας, γιατί ποτέ δεν καταφέρνει να ολοκληρώσει μια συντακτικά σωστή πρόταση. Και τρίτο, αν ο Jaynes είχε δίκιο, θα έπρεπε να υπάρχουν άνθρωποι σήμερα — ίσως σε απομονωμένες κοινωνίες κυνηγών-συλλεκτών — οι οποίοι να διατηρούν την παλιά “διθάλαμη” κατάσταση νοητικής λειτουργίας, αφού κανείς λογικός άνθρωπος δεν μπορεί να πιστέψει ότι ολόκληρος ο κόσμος άλλαξε προς τη μονοθάλαμη κατάσταση, ως δια μαγείας, 3.000 χρόνια πριν. (Ποια ακριβώς ήταν η αιτία αυτής της κοσμογονικής αλλαγής;) Για ποιο λόγο ποτέ κανένας ανθρωπολόγος δεν έχει ανακαλύψει τέτοιες κοινωνίες, που τα μέλη-τους να ισχυρίζονται ότι ακούνε φωνές; Και όμως, ο Jaynes έγραψε ολόκληρο βιβλίο πάνω σ’ αυτή την ιδέα, και κατόρθωσε να το εκδώσει.

Βιβλιογραφία (κατά σειρά αναφοράς στο κείμενο· κάνοντας κλικ στον αριθμό πηγαίνετε στο πρώτο σημείο όπου γίνεται η αναφορά)

[1] De Waal, Frans. (2006). *Primates and Philosophers: how morality evolved*. Princeton University Press.

[2] Hauser, Marc. (2006). *Moral Minds: How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong*. Ecco/Harper Collins Publishers.

[3] Boyer, Pascal. (2001). *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. Basic Books.

[4] Dawkins, Richard. (1989). *The Selfish Gene*. Oxford University Press.

[5] Blackmore, Susan. (1999). *The Meme Machine*. Oxford University Press.

[6] Dennett, Daniel C. (2006). *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. Viking.

[7] Lewin, Roger. (1999). *Human Evolution: An Illustrated Introduction*. Blackwell Science.

[8] Leakey, Richard. (1994). *The Origin of Humankind*. Basic Books.

[9] Olson, Steve. (2002). *Mapping Human History: Genes, Race, and Our Common Origins*. Mariner.

[10] Cowen, Richard. (1995). *History of Life*. Blackwell Science.

[11] Diamond, Jared. (2006). *The Third Chimpanzee: The Evolution and Future of the Human Animal*. Harper Perennial.

[12] Diamond, Jared. (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. Norton.

[13] Dawkins, Richard. (2006). *The God Delusion*. Bantam.

[14] Wilson, David Sloan. (2003). *Darwin’s Cathedral: Evolution, Religion, and the Nature of Society*. University of Chicago Press.

[15] Church, R. M. (1959). Emotional Reactions of Rats to the Pain of Others, in *Journal of Comparative and Physiological Psychology*. 52: 132–134.

[16] Wechkin, S., Masserman, J. H., and Terris, W. (1964). Shock to a conspecific as an aversive stimulus, in *Psychonomic Science*. 1:47–48.

[17] Masserman, J. H., Wechkin, M. S., and Terris, W. (1964). Altruistic Behavior in Rhesus Monkeys, in *American Journal of Psychiatry*. 121: 584–585.

- [18] O'Connell, S. M. (1995). Empathy in chimpanzees: Evidence for Theory of Mind? in *Primates*. 36: 397–410.
- [19] De Waal, Frans. (1997). *Bonobo: The Forgotten Ape*. Berkley, CA: University of California Press.
- [20] Kagan, J. (2000). Human morality is distinctive, in *Journal of Consciousness Studies*. 7: 46–48.
- [21] Goodall, Jane V. (1990). *Through a Window: My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe*. Boston: Houghton Mifflin.
- [22] Wells, Herbert George. (1902). *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human life and Thought*. London: Chapman & Hall.
- [23] Roberts, W. A. (2002). "Are animals stuck in time?" *Psychological Bulletin*, 128: 473–489.
- [24] Dennett, Daniel C. (1995). *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. Allen Lane, the Penguin Press.
- [25] Gould, Stephen Jay. (1999). *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Ballantine.
- [26] Begley, Sharon. (2001). "Religion and the Brain: In the new field of 'neurotheology,' scientists seek the biological basis of spirituality. Is God all in our heads?" *Newsweek*, May 7, 2001.
- [27] Ramachandran, V. S., and Blakeslee, Sandra. (1998). *Phantoms in the Brain: Probing the Mysteries of the Human Mind*. HarperCollins.
- [28] Jaynes, Julian (1976). *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. New York: Houghton Mifflin.
- [29] Hofstadter, Douglas (2007). *I Am a Strange Loop*. New York: Basic Books.
- [30] Dawkins, Richard (2004). *The Ancestor's Tale*. New York: Houghton Mifflin.
- [31] Harris, Sam (2010). *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. New York: Free Press.
- [32] Ηροδότου (5ος αι. π.Χ.). *Ιστορίαι*, Βιβλίο 1 (Κλειώ) §10. Βλ. π.χ.: Loeb Classical Library, Harvard, 1992.

Harry Foundalis